

Міністерство освіти і науки України
Ministry of education and science of Ukraine
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

ISSN 2307-7778 (Print)

**Наукові записки
Тернопільського національного
педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
Серія: Історія**

Випуск 1

**Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk
National Pedagogical University
Series: History**

Issue 1

Видавничий дім
«Гельветика»
2023

Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / головний редактор Іван Зуляк. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2023. Вип. 1. 80 с.

Збірник розрахований на здобувачів вищої освіти (першого-третього рівнів), викладачів історії, науковців, докторантів й усіх, хто цікавиться історичним минулим.

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях та не несе відповідальності за достовірність наведених даних і посилань.

Головний редактор: Зуляк І. С. – д.іст.н., проф. (Україна)

Відповідальний редактор: Кліш А.Б. – д.іст.н., проф. (Україна)

Редакційна колегія:

Елла Бистрицька – д.іст.н., проф. (Україна); **Вацлав Вежбенец** – д.іст.н., проф. (Польща); **Іван Куций** – д.іст.н., проф. (Україна); **Олег Малярчук** – д.іст.н., проф. (Україна); **Микола Москалюк** – д.іст.н., проф. (Україна); **Ірина Скакальська** – д.іст.н., проф. (Україна); **Володимир Старка** – д.іст.н., проф. (Україна).

Збірник індексується в міжнародних базах даних: Google Scholar

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія» Серія КВ № 15879-4351 від 12.10.2009 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційній сторінці видання: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history>

Засновник: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка

Адреса редакції: Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, твул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, 46027

Видається за рішенням вченої ради
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка
(протокол № 6 від 28.11.2023 р.)

© Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2023
© Автори статей, 2023

Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History /chief editor Ivan Zulyak. Odesa: "Helvetika" Publishing House. 2023. Issue 1. 80 p.

This collection is meant for scholars, history lecturers, aspirants, doctorants, students and all the readership interested in historical past.

Editorial board do not necessarily share the position expressed by the authors of articles, and are not responsible for the accuracy of the data and references.

Chief editor: Ivan Zulyak – PhD hab. (History), Professor

Executive editor: Andriy Klish – PhD (History), Professor

Editorial Board:

Ella Bystrytska – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Wacław Wieźbenec** – PhD hab. (History), Professor (Poland); **Ivan Kutsyi** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Oleg Malyrchuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Mykola Moskaliuk** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Iryna Skakalska** – PhD hab. (History), Professor (Ukraine); **Volodymyr Starka** – PhD (History), Professor (Ukraine).

The collection is indexed in the international databases: Google Scholar

Print media registration certificate «Scientific Issues Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University. Series: History» series KV No. 15879-4351 dd. 12.10.2009

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition: <https://journals.tnpu.ternopil.ua/index.php/history>

Founder: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

Office address: Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University,
Maxym Kryvonos Str., 2, Ternopil, 46027

Issued by the decision of the Academic Council of
Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University
(Protocol No. 6 of November 28, 2023)

ЗМІСТ

Павло ХОМ'ЯК АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ КС. АВГУСТИНА (АВГУСТА) МЕДНІСА НА ЛЬВІВЩИНІ ТА ВОЛИНІ В ЧАСИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ.....	6
Дмитро КОНДРАТЮК СИСТЕМА МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У ВНУТРІШНІЙ ПОЛІТИЦІ П. СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 Р.).....	13
Володимир ОКАРИНСЬКИЙ СУБКУЛЬТУРИ В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ.....	20
Ярослав СЕКО СЛОВ'ЯНСЬКА ІДЕЯ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН У ХХ СТ.....	29
Степан ПРИЙДУН ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ (1995–2004 РР.).....	48
Павло ПРОХОВНИК МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНА – НАТО В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА.....	58
Іван ПУЩУК УСНОІСТОРИЧНІ СВІДЧЕННЯ ПРО МІЖНАЦІОНАЛЬНІ СТОСУНКИ КОРИННОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНІ З ЧЕСЬКИМИ ПОСЕЛЕНЦЯМИ В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	68

CONTENTS

Pavlo KHOMIAK

ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF KS. AUGUSTIN (AUGUST) MEDNIS IN LVIV
AND VOLYN REGIONS DURING THE SOVIET POWER AND INDEPENDENT UKRAINE.....6

Dmytro KONDRATIUK

THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT ON THE RIGHT-BANK UKRAINE
IN THE CONTEXT OF DOMESTIC POLICY OF P. SKOROPADSKYI (IN APRIL–DECEMBER 1918).....13

Volodymyr OKARYNSKYI

SUBCULTURES IN THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE’S REPUBLIC..... 20

Yaroslav SEKO

THE SLAVIC IDEA IN THE STATE POLICY OF SLAVIC COUNTRIES IN THE TWENTIETH CENTURY.....36

Stepan PRYIDUN

THE EUROPEAN UNION IN UKRAINE’S FOREIGN POLICY (1995–2004)..... 55

Pavlo PROKHOVNYK

INTERNATIONAL COOPERATION UKRAINE – NATO IN THE CONDITIONS
OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: REGULATORY FRAMEWORK.....65

Ivan PUSHCHUK

ORAL HISTORICAL EVIDENCE ON THE INTERNATIONAL RELATIONS OF THE INDIGENOUS
POPULATION OF VOLNYM WITH THE CZECH SETTLERS DURING THE SECOND WORLD WAR.....68

УДК 272-722(477.8)

DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.1

Павло ХОМ'ЯК*аспірант кафедри всесвітньої історії та філософії**Волинського національного університету імені Лесі Українки,**вул. Шопена 24, м. Луцьк, Волинська обл., Україна, 43021 (paolo.chomiak@gmail.com)***Pavlo KHOMIAK***graduate student of the Department of World History and Philosophy of Lesya Ukrainka Volyn National University,**Shopena street, 24, Lutsk, Volyn region, Ukraine, 43021 (paolo.chomiak@gmail.com)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4825-9009>

АНАЛІЗ ДІЯЛЬНОСТІ КС. АВГУСТИНА (АВГУСТА) МЕДНІСА НА ЛЬВІВЩИНІ ТА ВОЛИНІ В ЧАСИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. *Мета дослідження* – дослідити та проаналізувати діяльність кс. Августина Медніса в умовах тоталітарного і антирелігійного режиму радянської влади та в часи відродження Римсько-Католицької Церкви (далі – РКЦ) за незалежної України. **Методологія дослідження** полягає у використанні принципів історизму, об'єктивізму та науковості. До загально-історичних методів, що застосовувались у роботі відносяться історико-порівняльний та системно-структурний методи. **Наукова новизна** ґрунтується на тому, що у дослідженні вперше у вітчизняній літературі аналізується діяльність священика РКЦ кс. Августина Медніса, який своєю душпастирською діяльністю підтримував релігійну стійкість у мирян в часи радянського режиму та активно сприяв відродженню Церкви, збереженню пам'яток історії та культури за часів незалежності України. Вперше зафіксовано усні спогади про кс. Августина Медніса та представлено їх у джерельній базі публікації. **Висновки.** Підтримка та розвиток діяльності РКЦ стали одним із найскладніших викликів для священиків, які працювали в умовах тоталітарного комуністичного режиму. Виокремлюючи постать кс. Августина Медніса, який походив родом із Литви, варто зазначити те, яку допомогу він надавав для вірян на теренах Львівщини та Волині. За час його діяльності в цих регіонах (1969–2007 рр.) йому вдавалося виконувати душпастирські обов'язки та надавати необхідну підтримку мирянам, одночасно обслуговувати декілька парафій, домогтися відновлення костелів, приймати участь у першому повоєнному Львівському Архідієцезіальному синоді та проводити активну роботу, що полягала у збереженні та реставрації об'єктів культурної спадщини. Одним із здобутків кс. Августина Медніса можна виділити ініціативу та формування Луцького дієцезіального музею, фонди якого опрацьовані та укомплектовані ним особисто.

Ключові слова: *Августин Медніс, РКЦ, священик, дієцезія.*

ANALYSIS OF THE ACTIVITIES OF KS. AUGUSTIN (AUGUST) MEDNIS IN LVIV AND VOLYN REGIONS DURING THE SOVIET POWER AND INDEPENDENT UKRAINE

Abstract. *Purpose of the study* is to investigate and analyze the activities of Fr. Augustine Mednis during the totalitarian and anti-religious regime of the Soviet government and during the revival of the Roman Catholic Church in Independent Ukraine. **The methodology of the study** is based on the principles of historicism, objectivism and scientificity. The general-historical methods used in the work include historical-comparative and system-structural methods. **The scientific novelty** is based on the fact that the study for the first time in the national literature analyzes the activities of the priest of the Roman Catholic Church Fr. Augustine Mednis, who through his pastoral work supported the religious stability of the laity during the Soviet regime and actively contributed to the revival of the Church, the preservation of historical and cultural monuments during the Independent Ukraine. For the first time, recorded memories of Fr. Augustine Mednis then presented them in the source database of the publication. **Conclusions.** The support and development of the Roman Catholic Church has become one of the most difficult challenges for priests working during a totalitarian communist regime. Highlighting the figure of Fr. Augustyn Mednis, a native of Lithuania, it is worth noting the help he provided to the faithful in the Lviv and Volyn region. He managed to perform pastoral duties and provide the

necessary support to the laity, simultaneously serve several parishes, achieved the restoration of churches, participated in the first postwar Lviv Archdiocesan Synod and carried out active work to preserve and restore cultural heritage sites. One of the achievements of Fr. Augustine Mednis, we can highlight the initiative and formation of the Lutsk Diocesan Museum, the funds of which were developed and staffed by the priest himself.

Key words: *Augustine Mednis, RCC, priest, diocese.*

Постановка проблеми. Непересічною постаттю в історії Луцької дієцезії РКЦ є кс. Августин Медніс, народжений 11 січня 1932 р. на хуторі Ошулея в Курландії у Латвії. У 1940 р. він розпочав навчання в радянській школі в Брукні, де і закінчив 7 класів. Упродовж 1947–1951 рр. навчався у м. Вецумнекі, відзначався тим, що отримував високі оцінки за свої знання та успішність у навчанні (Archiwum Diecezji Łuckiej, 1942), (Archiwum Diecezji Łuckiej, 1943), (Archiwum Diecezji Łuckiej, 1944), (Archiwum Diecezji Łuckiej, 1945). 22 червня 1951 р. після отримання атестату зрілості, Августин продовжує навчання в Ризькому університеті на відділі латвійської філології (Wołczański, 2008, р. 13–14). Втім відзначається той факт, що майбутньому священнику «не вдалося закінчити навчання в університеті, оскільки його забрали до армії, що зобов'язувало на той час усіх» (Трофим'як, 2010). Після повернення з армії, А. Медніс вступив до Вищої духовної семінарії в Ризі, яка на той час була одною з двох навчальних закладів у СРСР, котрі готували католицьких священників (оскільки інший такий заклад знаходився у Каунасі в Литві) (Wołczański, 1992, р. 6). Після успішного закінчення навчання в семінарії, 29 липня 1958 р. він отримав священницькі свячення з рук єпископа Петера Стродса, латвійського єпископа. Після свячень, скерований до душпастирської праці до Ілуксту. 9 травня 1960 р. призначений вікарієм у парафії Даугавпілсі, а 8 червня 1961 р. – адміністратором в Ленас (Archiwum Diecezji Łuckiej, 29 VII 1958), (Archiwum Diecezji Łuckiej, 9 V 1960), (Archiwum Diecezji Łuckiej, 8 VI 1961).

Умови, в яких ксьондз (далі – кс.) А. Медніс розпочав свою душпастирську діяльність та служіння були вкрай складними. Після вторгнення радянських військ і приєднання Латвії до складу СРСР у країні сформувалася доволі специфічна політична ситуація. Відразу після встановлення нового режиму розпочався час активних релігійних переслідувань. Дії комуністів спрямовувалися проти Церкви та релігії полягали в конфіскації церковного майна. Наступним кроком була ліквідація шкільництва і заборона видавати католицьку пресу. Апогеєм антирелігійної діяльності стали репресії до духовенства, в тому числі, арешти і вивезення священників до концтаборів та інших віддалених регіонів СРСР. З часу вступу Червоної армії на територію Латвії (1940 р.) та до 1958 р. репресували 60 осіб духовенства, з яких щонайменше 7 розстріляно або вони загинули в таборах. Серед жертв комуністичних репресій варто відмітити також двох єпископів: Казимира Дульбінського та Болеслава Слосканса. Слід зазначити, що впродовж усього зазначеного часу масово нищилося та руйнувалося церковне майно, зумисне спалювалися церковні й монастирські бібліотеки, що підкреслювало цілеспрямованість антирелігійних актів з боку СРСР.

Окремим аспектом атеїстичної пропаганди стала заборона проводити катехизацію серед дітей та молоді у 1950 р. Наслідком цього, у 1961 р. для молоді, віком до 18 років вийшла заборона прислуговувати біля вівтаря, співати в хорі та приймати участь у релігійних процесіях. Подальший напрямок цієї ж діяльності полягав в тому, щоб обмежити зв'язки та контакти духовенства між собою. З цією метою, починаючи з 1959 р. священникам заборонялося допомагати один одному в душпастирській праці без отримання спеціального дозволу від відповідних органів. Для того, щоб в штучний спосіб відлучити людей від Церкви, у 1963 р. Діяла заборона звершувати богослужіння в парафіях, що не мали своїх власних святинь.

Однак, незважаючи на кількість проведених дій, чисельність заборон та ретельність за дотриманням їх виконання, план атеїзації суспільства в Литві не приніс комуністам очікуваних результатів. Радянський режим довго чинив спустошення серед дітей та молоді не лише

у Латвії, але і в інших радянських республіках. Незважаючи на складність умов, у яких опинилася Церква, на суворі обмеження та покарання за недотримання правил встановленого режиму, віра трималася виключно завдяки духовному вихованню в родині і діючих парафіях. З огляду на це, священники намагалися використовувати недільні проповіді у вигляді катихез, що готували до таїнств хрещення, першого причастя чи подружжя.

У 1962 р. папа Римський Йоан ХХІІІ призначив апостольським адміністратором обидвох латвійських дієцезій (Ризької та Лієпальської) Юліана Вайводса, який після війни за опрацювання катехизму для дітей провів два роки в Сибірі, рубаючи дрова. Єпископську хіротонію у цьому ж році Ю. Вайводс прийняв у Римі. У 1969 р. єпископ Ю. Вайводс запропонував кс. А. Меднісу виїхати до праці в УРСР, щоб допомогти кс. К. Мончинському, який також походив з Латвії. Оскільки для виїзду в УРСР потрібна була згода уповноваженого у справах релігії, на працю «служителя культу». 5 травня 1969 р. кс. А. Медніс отримав такий дозвіл на працю в УРСР (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze, 5 V 1969).

24 травня 1969 р., кс. А. Медніс прибув до Самбора. Упродовж 1969–1971 рр. був найближчим співпрацівником кс. К. Мончинського, здійснював душпастирське служіння у м. Самбір, Мостиська і парафії св. Антонія у Львові (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze, 9 V 1969). 14 грудня 1972 р. його призначили настоятелем у Щирці, а після арешту кс. Бернарда Міцкевича з грудня 1973 р. почав систематично обслуговувати парафію в Стрию аж до 1990 р. (Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze, 14 XII 1972), (Archiwum Kurii Metropolitalnej ob. łac. we Lwowie, b. sygn.,teczka personalna ks. Augustyna Mednisa, tabela służbowa).

У непростих умовах, які створював тоталітарний режим радянської влади та серед пануючого комунізму, який усіма методами боровся з вірою, кс. Августин розпочав душпастирську працю серед місцевого населення в Україні. Варто зазначити, що на той час, кс. А. Медніс був іноземцем та мав лише 37 років, що у свою чергу викликало подив серед місцевих парафіян. Пояснюється це тим, що останні священничі свячення у Львові проведено ще у 1945 р. та не всі парафіяни бачили молодого священника. Одним із перших труднощів, з якими зустрівся кс. Августин, працюючи в Самборі, Мостиськах чи у Львові, було слабе володіння парафіянами польською мовою. Тому спершу він розмовляв з вірянами російською мовою, а під час літургії використовував латинську.

Перші кроки у душпастирській діяльності кс. А. Медніса в Україні полягали в інтеграції з місцевою інтелігенцією. До неї можна зарахувати таких душпастирів Львова, як-от: кс. З. Галунович, К. Ястжембський, В. Керницький, Л. Северин, Я. Шетеля, І. Хвірут, Я. Ценські, Б. Мірецький, а також підпільного священника, професора Генриха Мосінга. Це, у свою чергу, дало можливість молодому священнику отримати душпастирський досвід, ознайомитися із функціонуванням Церкви в умовах комунізму. Окрім духовенства, кс. А. Медніс залучився глибокими дружніми відносинами та підтримкою з графинею Яніною Замойською, дім котрої був місцем зустрічі священників та місцевої інтелігенції.

Однією із важливих особистих характеристик кс. А. Медніса було зацікавлення класичною літературою, архітектурою та класичною музикою. Він мав швацькі здібності, тому був автором багатьох літургійних шат, які донині зберігають історичну та естетичну вартість. Його роботи можна зустріти у єпископа Маркіяна Трофим'яка та деяких католицьких храмах Західної України. Окрім того, кс. А. Медніс займався реставрацією історичних предметів та пам'яток історії та культури. Присвячував цьому заняттю багато часу та зусиль у пошуках таких об'єктів культурної спадщини. На сьогоднішній день вони зібрані і перебувають у власності дієцезіального музею Луцької дієцезії (Трофим'як, 2010). У непростий час, такі уподобання давали йому можливість психологічно відволіктись, адже він знаходився під постійним наглядом з боку КДБ, як «служитель культу».

Додатковою перешкодою тогочасної влади у ставленні до Церкви та релігійного виховання, були питання ремонту храмів та катехизації. Зокрема, варто зауважити, що радянська влада забороняла проведення катехизації в храмах, а обов'язки душпастиря обмежувалися виключно до відправлення Літургії та уділення Таїнств. Цю можливість використовували для проведення релігійного навчання мирян. Стосовно проведення ремонтних робіт, відзначається той факт, що в обов'язковому порядку вимагалось погодження з відповідними органами, отримати яке, було вкрай складно (Wołczański, 2008, p. 25).

З настанням перебудови у СРСР, під керівництвом кс. А. Медніса у 1989 р., вдалося поіренути РКЦ такі костели, як-от: Успіння Пресвятої Діви Марії в Жидачеві, Пресвятої Трійці в Меденичах. У 1990 р. освячено два костели – св. Миколая у Миколаєві Львівської обл. та Всіх Святих у Ходорові. Крім цих костелів, кс. Августин продовжував обслуговувати святині в м. Стрий та Щирець (Бегей, 2016).

З відновленням св. Йоаном Павлом II структур РКЦ 16 січня 1991 р., 12 жовтня поточного року кс. Августина призначено деканом Стрийського та Дрогобицького районів за розпорядженням архієпископа Маряна Яворського. 16 жовтня того ж року відбулося підтвердження номінацій на Ходорів, Стрий та Жидачів. У грудні 1991 р. кс. Августин звернувся до архієпископа Риги Я. Пуятса про дозвіл на екскардинацію з Ризької архідієцезії, щоб інкардинаватися до Львівської архідієцезії. У своєму проханні писав: «Своє прохання мотивую тим, що на терені Львівської архідієцезії працюю 22 роки. За цей час опанував українську та польську мову. Закоринився на цій землі, яка була болісно вистраждана. Розділяючи біль та радості Божого люду...». 9 січня 1992 р. він отримав згоду на екскардинацію (Архів Луцької дієцезії, 09 I 1992). Після отримання цього дозволу, 16 квітня 1992 р. кс. Августин звернувся до архієпископа М. Яворського з проханням про інкардинацію до Львівської архідієцезії. У своєму проханні писав: «...від 23 років виконую душпастирську послугу у Львівській архідієцезії. Прагну в наступних роках мого життя служити Церкві та цих теренах...» (Архів Луцької дієцезії, 16 IV 1992). 21 квітня 1992 р. кс. Августин був інкардинований до Львівської архідієцезії (Архів Луцької дієцезії, 21 IV 1992). Слід відзначити той факт, що за вагомих внесок і розвиток Львівської архідієцезії, а особливо за ремонт храму в Стрию, навесні 1992 р. відзначений гідністю носіння ракети і мантолету (Архів Луцької дієцезії, 21 IV 1992). Також двічі (12 листопада 1992 р. та 20 грудня 1996 р.) обраний до священничої ради Львівської архідієцезії. 13 листопада 1994 р. його піднесли до гідності греміального каноніка львівського митрополічного капітулу (Архів Луцької дієцезії, 13 XI 1994). Неможливо оминати факт, що кс. А. Медніс приймав участь у першому повоєнному синоді Львівської архідієцезії (Архів Луцької дієцезії, 16 I 1995).

Окрім церковних відзнак, кс. Августин був володарем і інших нагород. Зокрема, 10 вересня 1990 р. відзначений Золотою медаллю опікуна місць народної пам'яті Радою охорони пам'яті, боротьби і мучеництва Речі Посполитої за вагомих внесок у збереженні культурної спадщини.

Останнім місцем праці кс. А. Медніса стала Луцька дієцезія, відновлена у 1996 р., а першим повоєнним ординарієм став давній приятель кс. Медніса – єпископ М. Трофим'як, який 25 березня 1998 р. призначений ординарієм цієї ж дієцезії. Варто зазначити, що він був одним із перших єпископів з України у незалежній державі та першим Луцьким єпископом після 1945 р. Ще у молоді літа, М. Трофим'як був органістом у Самборі, де й познайомився з кс. А. Меднісом. Тому 17 серпня 1999 р. кс. Медніс звернувся до метрополітальної курії у Львові з проханням звільнити від обов'язків настоятеля у Ходорові та стрийського декана та надати дозвіл на виїзд до Луцької дієцезії, в якій на той час працювало декілька священників.

7 вересня 1999 р. кс. А. Медніс призначений генеральним вікарієм Луцької дієцезії (Архів Луцької дієцезії, 7 IX 1999), а 4 січня 2000 р. єп. М. Трофим'як підніс кс. А. Медніса до гідності гонорового каноніка луцького кафедрального капітулу (Архів Луцької дієцезії, 04 I 2000).

Ця історична подія стала особливою, оскільки останнім луцьким каноніком був кс. Я. Рутковський ще у 1943 р. Згодом, 23 жовтня 2001 р. єп. М. Трофим'як призначив кс. А. Медніса виконувачем обов'язків настоятеля кафедрального собору св. апостолів Петра і Павла у м. Луцьку (Архів Луцької дієцезії, 23 X 2001). 1 жовтня 2004 р. у Луцьку створено дієцезіальний музей, першим хранителем якого був кс. А. Медніс (Архів Луцької дієцезії, 01 X 2004). Цій справі він присвятив останні роки свого життя. Завдяки його старанням, в музеї були укомплектовані цінні експонати сакрального мистецтва, які він збирав упродовж цілого свого життя. Дбаючи про історичні цінності, кс. А. Медніс налагодив контакт з працівниками королівського замку у Варшаві та з Міністерством культури та народної спадщини у Варшаві. Особливу увагу слід приділити старанням кс. Августина в питаннях налагодження співпраці не тільки з викладачами, але й студентами Інституту історії та мистецтва Ягеллонського університету в Кракові. З огляду на цю тісну співпрацю, у 2006 р. видано каталог музейних експонатів (Betlej, 2006).

Останні роки життя кс. А. Медніс провів у смт. Торчин Волинської області, де виконував обов'язки настоятеля та доїжджав до Луцька. Мав проблеми зі здоров'ям, пов'язані із аритмією серця. Згодом йому поставили діагноз рак крові, хоча навіть це не стало на перешкоді у виконанні його обов'язків. Попри хворобливий стан, кс. А. Медніс не хотів переїжджати з Торчина до Луцька, оскільки дуже цінував тишу і самотність, де міг віддати багато часу на пошиття літургійних речей та облаштування музею. Варто зазначити і те, що кс. А. Медніс зібрав солідну бібліотеку не лише релігійної, але й художньої літератури, представлена різними мовами.

9 березня 2007 р. кс. А. Медніса перевезли до обласної лікарні в Луцьку для ретельної діагностики, адже він скаржився на погіршення стану здоров'я. Втім, наступного дня, 10 березня 2007 р. помер. Похований біля костелу, на давньому парафіяльному кладовищі у смт. Торчині, де провів останні роки свого життя.

Отож, вагомий внесок кс. А. Медніса в душпастирській праці не тільки у Львівській архідієцезії, але й у відродженні Луцької дієцезії РКЦ в Україні, варто відзначити його особливу жагу до праці та стійкість віри, з якою він проходив усі життєві випробування. За свою душпастирську діяльність він пережив переслідування з боку радянської влади, відремонтував низку католицьких храмів, приймав участь у відродженні Львівської архідієцезії, у якій на той час працювало декілька священників. Зібрав цінні експозиції для Луцького дієцезіального музею та бібліотеки. Цей внесок у діяльність та функціонування РКЦ на теренах Львівщини та Волині, ми, вдячні нащадки, цінуємо до сьогоднішнього дня.

Бібліографія

Архів Луцької дієцезії (1992). Персональна справа кс. А. Медніса, Декрет екскардинаційний кс. А. Медніса до Львівської дієцезії № 1, 09 I 1992 р.

Архів Луцької дієцезії (1992). Персональна справа кс. А. Медніса, Прохання до кс. проф. др. Маряна Яворського, архієпископа митрополита Львівського в справі інкардинації до Львівської дієцезії, Ходорів, 16 IV 1992 р.

Архів Луцької дієцезії (1992). Персональна справа кс. А. Медніса, відзнака кс. А. Медніса за горливу душпастирську послугу у Львівській архідієцезії № 164, 21 IV 1992 р.

Архів Луцької дієцезії (1992). Персональна справа кс. А. Медніса, інкардинація кс. А. Медніса до Львівської архідієцезії № 163, 21 IV 1992 р.

Архів Луцької дієцезії (1994). Персональна справа кс. А. Медніса, Номінація кс. А. Медніса греміальним каноніком Митрополичого кафедрального капітулу у Львові № 305, 13 XI 1994 р.

Архів Луцької дієцезії (1995). Персональна справа кс. А. Медніса, Декрет призначення членів Синоду Львівської архідієцезії, № 7, 16 I 1995 р.

Архів Луцької дієцезії (1999). Персональна справа кс. А. Медніса, Декрет призначення генеральним вікарієм 7 IX 1999.

Архів Луцької дієцезії (2000). Персональна справа кс. А. Медніса, Декрет призначення гоноровим каноніком луцького кафедрального капітулу 04 I 2000.

Архів Луцької дієцезії (2001). Персональна справа кс. А. Медніса, Декрет призначення виконуючого обов'язки настоятеля луцького кафедрального собору № 114 від 23 X 2001.

Архів Луцької дієцезії (2004). Персональна справа кс. А. Медніса, Декрет про призначення хранителем Луцького дієцезіального музею № 092 від 01 X 2004.

Спогади єпископа Маркіяна Трофим'яка, Луцьк, 20 вересня 2010 р.

Спогади митрофорного протоієрея Романа Бегея, Луцьк, 17 травня 2016 р.

Archiwum Diecezji Łuckiej (1941). b. sygn., Leciba I klases szkolniakam Mednim Augustam 1940/41 mǎcibas gadas, Bruknas 1941.

Archiwum Diecezji Łuckiej (1942). b. sygn., Leciba II klases szkolniakam Mednim Augustam 1941/42 mǎcibas gadas, Bruknas 1942.

Archiwum Diecezji Łuckiej (1943). b. sygn., Leciba IV klases szkolniakam Mednim Augustam 1942/43 mǎcibas gadas, Bruknas 1943.

Archiwum Diecezji Łuckiej (1944). b. sygn., Leciba V klases szkolniakam Mednim Augustam 1943/44 mǎcibas gadas, Bruknas 1944.

Archiwum Diecezji Łuckiej (1945). b. sygn., Leciba VI klases szkolniakam Mednim Augustam 1944/45 mǎcibas gadas, Bruknas.

Archiwum Diecezji Łuckiej (1960). b. sygn., Dekret nominacyjny bpa P. Strodosa dla ks. Augustyna Mednisa na wikariusza par. Ілуkszta, Ryga 29 VII 1958 r.] [ADŁ, b. sygn., Dekret nominacyjny bpa P. Strodosa dla ks. Augustyna Mednisa na wikariusza par. Dyneburg, Ryga 9 V 1960 r.

Archiwum Diecezji Łuckiej (1961). b. sygn., Dekret nominacyjny administratora apostolskiego archidiecezji w Rydze ks. Julijansa Začestsa dla ks. Augustyna Mednisa na administratora par. Lēnas i Vaiņodes, Ryga 8 VI 1961 r.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze (1969). b. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, Справка о регистрации служителя культа, Львов 5 V.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze (1969). b. sygn., Akta personalne ks. A. Mednisa, dekret nominacyjny dla ks. A. Mednisa na wice administratora par. Sambor, Mościska i św. Antoniego we Lwowie, Ryga 9 V.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Rydze (1972). Akta personalne ks. A. Mednisa, dekret nominacyjny dla ks. A. Mednisa na administratora par. Szczerzec, Ryga 14 XII 1972] [Archiwum Kurii Metropolitalnej ob. łac. we Lwowie, b. sygn.,teczka personalna ks. Augustyna Mednisa, tabela służbowa.

Wolczański, J. (1992). «Przybysz z Północy». W 60 rocznicę urodzin ks. Augustyna Mednisa, «Gość Niedzielny», 5 kwietnia 1992, Nr 14 rok LXIX, s. 6.

Wolczański, J. (2008). Ks. Kanonik Augustyn Mednis (1932-2007). Człowiek-kapłan-humanista. [w:] Fides ars scientia. Red. Betlej A., Skrabski J., Tarnów 2008, s. 13-14, 25.

Zbiory Muzeum Diecezjalnego w Łucku (2006). Cz. I. Rzeźba, oprac. A. Betlej, M. Biernat, M. Kurzej, W. Walanus, Kraków.

References

Архив Lutskoi diietsezii (1992). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Dekret ekskardynatsiinyi ks. A. Mednisa do Lviskoi diietsezii № 1, 09 I 1992 r.

Архив Lutskoi diietsezii (1992). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Prokhannia do ks. prof. dr. Mariana Yavorskoho, arkhieypyskopa mytropolyta Lvivskoho v spravi inkardynatsii do Lviskoi diietsezii, Khodoriv, 16 IV 1992 r.

Архив Lutskoi diietsezii (1992). Personalna sprava ks. A. Mednisa, inkardynatsiia ks. A. Mednisa do Lviskoi arkhidiietsezii № 163, 21 IV 1992 r.

Архив Lutskoi diietsezii (1992). Personalna sprava ks. A. Mednisa, vidznaka ks. A. Mednisa za horlyvu dushpastyrsku posluhu u Lvivskii arkhidiietsezii № 164, 21 IV 1992 r.

Архив Lutskoi diietsezii (1994). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Nominatsiia ks. A. Mednisa hremialnym kanonikom Mytropolychoho kafedralnogo kapitulu u Lvovi № 305, 13 XI 1994 r.

Arkhib Lutskoi diietsezii (1995). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Dekret pryznachennia chleniv Synodu Lvivskoi arkhidiietsezii, № 7, 16 I 1995 r.

Arkhib Lutskoi diietsezii (1999). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Dekret pryznachennia heneralnym vikariiem 7 IKh 1999.

Arkhib Lutskoi diietsezii (2000). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Dekret pryznachennia honorovym kanonikom lutskeho kafedralnoho kapitulu 04 I 2000.

Arkhib Lutskoi diietsezii (2001). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Dekret pryznachennia vykonuiuchoho oboviazky nastoiatelia lutskeho kafedralnoho soboru № 114 vid 23 Kh 2001.

Arkhib Lutskoi diietsezii (2004). Personalna sprava ks. A. Mednisa, Dekret pro pryznachennia khranytelem Lutskeho diietsezialnoho muzeiu № 092 vid 01 Kh 2004.

Spohady yepyskopa Markijana Trofymiaka, Lutsk, 20 veresnia 2010 r.

Spohady myroforneho protoireja Romana Beheia, Lutsk, 17 travnia 2016 r.

УДК 94 (477) «1918»

DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.2

Дмитро КОНДРАТЮК

аспірант кафедри історії України Житомирського державного університету імені Івана Франка,
вул. В. Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, Україна (kondratiuk921@ukr.net)

Dmytro KONDRATIUK

postgraduate student at the Department of History of Ukraine of Zhytomyr Ivan Franko State University, 40,
Velyka Berdychivska Street, Zhytomyr, 10008. Ukraine, (kondratiuk921@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5380-393X>

СИСТЕМА МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ У ВНУТРІШНІЙ ПОЛІТИЦІ П. СКОРОПАДСЬКОГО (КВІТЕНЬ-ГРУДЕНЬ 1918 Р.)

Анотація. Мета дослідження полягає в комплексному аналізі державотворчих заходів уряду гетьмана П. Скоропадського у сфері реформування системи органів виконавчої влади та структур місцевого самоврядування, з'ясуванні ефективності системи управління як складової його внутрішньої політики. **Методологія дослідження.** В основу методології покладено базові принципи історичного пізнання (історизму, всебічності, об'єктивності). Дослідження ґрунтується на комплексному застосуванні загальнонаукових методів (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних, зокрема історико-системного та історико-порівняльного методів. **Наукова новизна.** Здійснено всебічний аналіз регіональної політики уряду гетьмана П. Скоропадського з огляду на складну ситуацію квітня-грудня 1918 р. З'ясовано, що започатковані гетьманом реформи органів місцевої влади і самоврядування були покликані створити дієву владну вертикаль, необхідну гетьману для стабілізації внутрішньополітичної обстановки в Українській Державі в умовах наростання воєнної загрози з боку більшовицької Росії. **Висновки.** Відзначено, що саме складна військово-політична ситуація спонукала П. Скоропадського вдатися до запровадження авторитарної моделі правління, а відтак вихідним положенням його регіональної політики стала централізація управління провінцією. Зважаючи на логіку воєнного часу такі міри були цілком виправданими, однак надання ключових посад у місцевих адміністраціях представникам імперського істеблішменту та впровадження антидемократичних принципів проведення виборів виявилися непопулярними серед широкого загалу. Як наслідок, замість покращення керованості регіонами, реформаторська діяльність П. Скоропадського призвела до падіння підтримки гетьманської влади у регіонах, що врешті обумовило швидкий крах Гетьманату.

Ключові слова: місцеві органи виконавчої влади, місцеве самоврядування, міська дума, земства, управа, Гетьманат П. Скоропадського, Правобережна Україна.

THE SYSTEM OF LOCAL GOVERNMENT ON THE RIGHT-BANK UKRAINE IN THE CONTEXT OF DOMESTIC POLICY OF P. SKOROPADSKYI (IN APRIL–DECEMBER 1918)

Abstract. The aim of the article is to analyze the state-building measures of the government of Hetman P. Skoropadskyi in the field of reforming the system of local executive bodies and local government authorities and to clarify the effectiveness of local government as a part of his domestic policy. **Research methodology.** The basic principles of historical knowledge (historicism, comprehensiveness, objectivity) are the basis for methodology. Moreover, the article is based on the complex application of general scientific methods (analysis, synthesis, generalization) and special and historical (historical and systemic and historical and comparative methods in particular). **Scientific novelty.** The research makes a comprehensive analysis of the regional policy of the government of P. Skoropadskyi due to the context of the revolutionary situation in April – December 1918; determines that the reforms of local government and local government authorities, initiated by Hetman, were designed to create an effective power vertical which was necessary to stabilize the domestic political situation in the Ukrainian State under the conditions of mounting military threat from Bolshevik Russia. **Summary.** It claims that the political and military situation prompted P. Skoropadskyi to resort to introducing an authoritarian model of government, and thus the starting point of his regional policy was to centralize pro-

vincial governance. In view of the wartime logic such measures worked. However, giving key offices in local authorities to the representatives of the imperial establishment and introducing anti-democratic principles of carrying elections on were unpopular among the great masses of population. As a result, instead of governing the regions better, P. Skoropadskyi's reforming activities led to a decline in support for the Hetman's power in the regions, which ultimately caused the rapid collapse of the Hetmanate.

Key words: local executive and local government authorities, city council, zemstvo, council, Hetmanate of P. Skoropadskyi, Right-Bank Ukraine.

Постановка проблеми. Період гетьманування П. Скоропадського був значимою віхою Української революції 1917–1921 рр. При всій багатоманітності критичних оцінок здобутків цього діяча, доба Гетьманату відзначалася надзвичайно інтенсивними й плідними процесами українського державотворення. Змін зазнали майже усі сфери суспільно-політичного буття – військово-будівництво, зовнішня політика, система центральних та місцевих органів влади, освіта, наука тощо. В умовах складної військово-політичної ситуації реформування недієвих місцевих адміністративних структур стало одним із пріоритетних завдань нової влади. Уряд гетьмана П. Скоропадського шляхом здійснення різнопланових реформ намагався вивести систему місцевих органів влади з кризового стану, створюючи як принципово нові, так і адаптуючи колишні владні структури відповідно до потреб держави. Гетьманському уряду в цілому вдалося створити дієздатну систему владного впливу на регіони. Проте, поряд із позитивними перетвореннями у сфері місцевого управління, політичний режим П. Скоропадського відзначався тяжінням до централізації влади та відновленням антидемократичних принципів проведення виборів, що спричинило наростання соціальної напруги і, врешті, призвело до падіння підтримки гетьманської влади у регіонах. Об'єктивний аналіз діяльності апарату місцевої влади доби Гетьманату набуває сьогодні особливої актуальності у зв'язку із започаткованими урядом реформами адміністративно-територіального устрою та місцевого самоврядування.

Мета дослідження полягає в комплексному аналізі державотворчих заходів уряду гетьмана П. Скоропадського у сфері реформування системи місцевих органів виконавчої влади та структур місцевого самоврядування та з'ясуванні ефективності системи місцевого управління як складової його внутрішньої політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика державного будівництва періоду Української революції 1917–1921 рр. постійно перебуває в колі зору вітчизняних та зарубіжних дослідників. Водночас питання місцевих органів влади Української держави П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) залишається однією з малодосліджених тем української історичної науки.

Починаючи з 2000-х рр., українськими істориками започатковано якісно новий етап дослідженні зазначеної проблеми. Серед існуючих нині публікацій передусім слід виділити праці В. Галатира «Продовольча криза та спроба її подолання місцевими адміністраціями на Правобережжі в добу Гетьманату П. Скоропадського» (Halatyr, 2015), «Діяльність земств в Правобережній Україні в освітній та культурній сферах життя доби Гетьманату П. Скоропадського» (Halatyr, 2012), «Підготовка до виборів в органи місцевого самоврядування на Правобережжі у добу Гетьманату П. Скоропадського» (Halatyr, 2013) та ін. стосуються різних напрямків функціонування структур місцевої влади – від соціально-економічного – до культурно-освітнього.

Процес налагодження зв'язків між центром та регіонами аналізується у роботах О. Потапова (Potapov, 2007). Дослідник приходять до висновку, що для оптимізації діяльності заполітизованих органів місцевого самоврядування, гетьманська адміністрація свідомо йшла на непопулярні кроки – проведення ревізій.

Особливої уваги заслуговують дослідження І. Ратушняка. Зокрема, у статті «Законодавчі основи реформування місцевих адміністрацій в Україні у добу гетьманату 1918 р.» (Ratushniak,

2017), автор намагається розкрити причини кризового стану місцевих структур напередодні встановлення влади П. Скоропадського та, аналізуючи гетьманську законодавчу діяльність, засвідчує прагнення розбудувати ефективну модель місцевого управління в Україні.

Виклад основного матеріалу. Період гетьманування П. Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.) був коротким, але надзвичайно динамічним етапом Української революції. Прийшовши до влади внаслідок перевороту, гетьман та його найближче оточення усвідомлювали важливість побудови дієвої системи місцевих органів влади, яка б дала можливість утвердитися на місцевому рівні. П. Скоропадський усвідомлював, що крах Центральної Ради (далі – ЦР) не в останню чергу обумовлений слабкістю її політичного впливу на регіони, а тому, успадкувавши від попередників дезорганізований апарат місцевої влади, гетьманський уряд вдався до комплексу заходів, скерованих на його реформування.

Падіння ЦР у квітні 1918 р. продемонструвало неспроможність парламентської республіки до вирішення нагальних завдань державного будівництва в умовах революційної нестабільності. Тому П. Скоропадський, враховуючи надзвичайні умови революційного часу та наростання зовнішньої загрози з боку більшовицької Росії, цілком свідомо відкинув парламентаризм та вдався до запровадження авторитарної моделі правління.

Зміна форми правління одразу ж знайшла свій вияв і в підходах П. Скоропадського до реформування апарату місцевої влади. Гетьманські урядовці вдалися до перегляду нововведень Тимчасового уряду та ЦР у сфері організації системи регіонального управління. З початком процесу реорганізації владних структур на місцях П. Скоропадський, передусім, приділив увагу адміністративно-територіальному устрою Української держави. Гетьман скасував поділ території України на землі (Закон ЦР «Про Адміністративно-територіальний поділ України» від 6 березня 1918 р.), відновивши за дореволюційним зразком губернії, повіти та волості. Вищі посадові особи місцевих адміністрацій почали іменуватися старостами, яким надавалася уся повнота влади в містах (Ratushniak, 2017, p. 94).

Після ліквідації інституту комісарства ЦР 14 травня 1918 р. управління губернських та повітових старост стали центральною ланкою місцевої виконавчої влади (Derzhavnyi visnyk. 5 chervnia 1918). 10 серпня 1918 р. Радою Міністрів (далі – РМ) визначено організаційно-штатну структуру місцевих адміністрацій у губерніях і повітах, а також ухвалено Закон «Про штати і список Управлінь Губерніальних та Повітових Старостів». Для фінансового забезпечення утримання цих управлінь у розпорядження апарату міністра внутрішніх справ здійснено асигнування у розмірі 4969800 карбованців. До штату управлінь входили: губерніальний староста, помічник старости, інспектор Державної варти, урядовці з особливих доручень, управляючий канцелярією та його помічник, діловоди, урядовець у справах друку, бухгалтер, рахівничий, журналіст, урядовці 1-го, 2-го, 3-го рангів (Derzhavnyi visnyk. 17 serpnia 1918).

Формально губерніальні та повітові старости, здійснюючи свою діяльність, керувалися «Тимчасовим положенням про губернських та повітових комісарів», однак їх реальні повноваження значно розширилися порівняно з попередниками (Derzhavnyi visnyk. 18 lyupnia 1918). До компетенції губернських старост входили: нагляд за діяльністю державних установ та посадових осіб (Державна варта, губерніальні та повітові урядові інститути); ознайомлення населення із законами і урядовими розпорядженнями; проведення ревізій; інформування уряду про ситуацію на місцях; очільництво губерніального правління; формування різних комісій та комітетів. Призначалися та звільнялися губерніальні старости РМ за поданням міністра внутрішніх справ.

Зазначене дає зрозуміти, що за сумарним обсягом владних повноважень посада губерніального старости відповідала колишньому російському губернаторові. Відтак, не дивно, що у порівнянні з комісарами ЦР, які все ж таки орієнтувалися на дотримання демократичних процедур, управлінська діяльність старост одразу ж набула відверто авторитарного характеру.

Процес призначення керівництва місцевої влади розпочався із середини травня 1918 р. У Правобережній Україні київським губернським старостою призначено І. Чарторижського, а з кінця серпня – генерала П. Андріанова, подільським – С. Кисельова, волинським – Д. Андро. Ситуація у повітах виглядала наступним чином: Київська губернія – 12 повітових старост, Подільська – 13, Волинська – 12. У волостях Правобережжя управлінські обов'язки покладено більш ніж на 500 старшин (Ругін, 2009, р. 79).

Кадрова основа новоутворених місцевих адміністрацій складалася переважно з колишніх царських чиновників, відставних офіцерів, земських службовців, поміщиків. Подібний стан речей був цілком очікуваним, оскільки Гетьманат як політичний лад виник внаслідок перевороту і був орієнтованим на інтереси аристократичної верстви тогочасного українського суспільства. Для провінційного чиновницького апарату був притаманний формалізм і застосування непопулярних у населення методів владного впливу (каральні заходи), що врешті призвело не до популяризації і посилення позицій гетьманської влади в регіонах, а до активізації антигетьманської опозиції.

Досліджуючи реформаторську діяльність гетьмана П. Скоропадського у сфері державного управління, особливу увагу слід приділити діяльності міської влади у Києві. Здійснення багатьох функцій виконавчої влади в столиці покладалося на міського отамана. Законодавчо означена посада затверджена П. Скоропадським 13 травня 1918 р. Першим київським отаманом став О. Хануков, однак з 10 жовтня його змінив К. Маршалк (*Derzhavnyi visnyk*. 8 serpnia 1918).

Необхідно зазначити, що створити чіткий законодавчий регламент владних повноважень цієї посадової особи уряд П. Скоропадського не встиг, а тому київський міський отаман, при виконанні своїх службових обов'язків, керувався законами та постановами для губернських старост. При вирішенні господарських проблем міста отаман був уповноважений скликати наради, до яких могли залучалися представники місцевого самоврядування, його помічники, прокурор окружного суду, управляючий канцелярією.

Неодмінною складовою механізму виконавчої влади є система правоохоронних органів та структур державної безпеки, значимість яких зростає в умовах нестабільної ситуації. Таким органом, покликаним сприяти реалізації внутрішньополітичної програми гетьмана на місцях, стала створена у травні 1918 р. Державна варта, на яку фактично покладалися функції дореволюційної поліції та жандармерії. Сприяючи зміцненню влади старост, уряд 18 травня 1918 р. ухвалив постанову «Про зміну існуючих законів про міліцію й утворення Державної варти», у відповідності з якою новостворений правоохоронний орган в адміністративному відношенні передавався у підпорядкування губернському і повітовим старостам (*Derzhavnyi visnyk*. 22 serpnia 1918).

Здійснювана під керівництвом П. Скоропадського реорганізація структур виконавчої влади на місцях обумовлювалася прагненням гетьмана посилити політичний та економічний контроль центру над регіонами, що було вкрай необхідним в умовах тогочасної ситуації. Логіка зміцнення механізму державного управління спонукала урядовців переглянути нормативно-правові та організаційні засади діяльності не лише органів виконавчої влади, а й структур місцевого самоврядування.

За відсутності центрального представницького органу в Гетьманаті усі питання, які стосувалися структур місцевого самоуправління, передавалися під юрисдикцію РМ. У червні 1918 р. голова РМ Ф. Лизогуб делегував усі повноваження з реорганізації місцевої влади Міністерству внутрішніх справ, у структурі якого діяв Департамент місцевого самоврядування, створений ще навесні 1918 р. урядом Української Народної Республіки (далі – УНР). Департамент став не лише ключовим органом Гетьманату, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері місцевого самоврядування, але й структурою, уповноваженою здійснювати представництво інтересів місцевих громад перед новим урядом. На 1918 р. кошторис

Департаменту становив 807 тис. 75 карбованців. Його очільником призначено Л. Гладиревського (Lemizhanska, 2011, р. 221–222).

У спадок від УНР гетьманський уряд отримав розбалансований та малоефективний механізм місцевого самоврядування. У досліджуваній період органи самоврядування являли собою радше арену політичної боротьби, ніж інструмент дієвого вирішення нагальних соціально-економічних проблем міста. Такий стан справ обумовлювався неефективністю принципової моделі самоуправління, запроваджені попередниками гетьмана, недофінансуванням існуючих місцевих владних структур.

У структурному відношенні система місцевого самоврядування Української держави була представлена губернськими, повітовими, волосними, земськими зборами, а також міськими думами й відповідними управами. Механізм залишився принципово незмінним з часів існування Російської імперії та УНР. Гетьманський уряд низкою своїх законодавчих актів значно розширив повноваження структур місцевого самоврядування. Тепер до їх компетенції входило не лише управління комунальним господарством і будівництвом, податками, освітою та продовольством, але й забезпечення громадського порядку та фінансування правоохоронних органів (Sedliar, 2006, р. 94).

Однак, подібні міри не сприяли посиленню гетьманських позицій у містах. Переважна кількість чиновників органів місцевого самоврядування були представниками соціалістичних партій і зайняли свої посади ще за часів ЦР, а тому виявилися нелояльними до нової влади. Невдовзі з'ясувалося, що земські збори й міські думи в більшості випадків саботують розпорядження та ініціативи уряду. Фактично органи місцевого самоврядування стали осередками антигетьманської опозиції.

Прагнучи стабілізувати соціально-економічну обстановку в губерніях, П. Скоропадський намагався замінити кадровий склад зборів і дум шляхом проведення виборів на підставі нового законодавства. У травні 1918 р. з метою розроблення нових законопроектів про вибори до органів місцевого самоврядування, РМ створила дві комісії, очолювані князем О. Голіциним та І. Дяковим. Робота яких набула антидемократичних рис, що проявлялися у не допущенні до їх роботи представників опозиції та громадських організацій (Halatyr, 2013, р. 93).

Відверто антиурядова позиція чиновників земських зборів, міських дум та управ викликала реакцію очільників виконавчої влади в регіонах – губернських та повітових старост, які спробували нейтралізувати деструктивну у відношенні до Гетьманату діяльність органів місцевого самоврядування. На кінець травня 1918 р. старостам вдалося розформувати більш, ніж сотню земських управ. Проте така репресивна діяльність викликала невдоволення громадськості, тому РМ 7 червня 1918 р. заборонила старостам самовільно призупиняти діяльність органів місцевого самоврядування (Sedliar, 2006, р. 95–96).

В умовах напруженої ситуації нелояльність чиновників зборів, дум та управ сприяла дестабілізації внутрішньополітичної ситуації в країні. Не бажаючи зростання антиурядових настроїв, гетьман прагнув набути законних підстав для усунення опозиційно налаштованих елементів із органів місцевого самоуправління. 8 червня 1918 р. РМ затверджено «Статут про тимчасові ревізійні комісії» (Derzhavnyi visnyk. 19 veresnia 1918). Основне завдання яких полягало в перевірці ефективності роботи різних структурних підрозділів міських дум та земств. Як і очікувалося, перевірки продемонстрували, що місцеве самоврядування знаходиться в кризовому стані.

Результати ревізії використано урядом у якості формального приводу для посилення вертикалі виконавчої влади на місцях. 29 червня 1918 р. старости отримали право розпускати волосні земські збори та управи, тобто виконавча влада фактично отримали у своє підпорядкування органи місцевого самоврядування.

У рамках реалізації задуму зміни кадрового складу органів місцевого самоврядування 23 вересня 1918 р. РМ ухвалила Закон «Про перевибори губерніяльних і міських гласних», яким відновлювалися основні принципи земської виборчої системи Російської імперії. Передбачені цим законом підвищення майнового цензу та відновлення куріальної системи, викликали невдоволення населення. Однак, через складну військово-політичну ситуацію вибори не відбулися (Halatyr, 2013, р. 94).

Висновки. Проаналізувавши здобутки гетьмана П. Скоропадського у сфері налагодження місцевого управління, можна відзначити крайню неоднозначність впроваджених ним реформ. Намагаючись уникнути участі свого попередника – ЦР, яка зазнала краху, гетьман прагнув сформувати розгалужений апарат виконавчої влади та лояльного самоврядування, які забезпечили б йому надійний контроль над регіонами. Будучи орієнтованим на інтереси дворянства та заможних верств населення, П. Скоропадський звернувся до дореволюційного державотворчого досвіду і фактично відродив у Гетьманаті базові елементи державно-адміністративної надбудови Російської імперії, встановивши при цьому відверто авторитарний режим правління.

Надзвичайні умови воєнного часу й революційної нестабільності вимагали від гетьмана централізації владних повноважень у вигляді посилення вертикалі виконавчої влади на місцях, що мало б забезпечити центру дієвий механізм мобілізації матеріальних та людських ресурсів у регіонах. Тому з військово-мобілізаційної точки зору, такі заходи уряду, як встановлення контролю губернських та повітових старост за діяльністю земств та міських дум були цілком виправданими.

Однак, надання більшості посад у органах місцевої влади представникам колишнього імперського істеблішменту та прагнення П. Скоропадського усунути із структур місцевого самоврядування нелояльних чиновників не додавали гетьманській владі популярності серед широкого загалу, а сприяли активізації антигетьманської опозиції. Врешті, зазначені міри призвели не до покращення керованості регіонами, а лише сприяли поглибленню дезорганізації управління державою. Як наслідок, елітаризм політичного ладу Гетьманату, а також нездатність уряду віднайти баланс між об'єктивними потребами часу і збереженням демократичних прав і свобод місцевих громад, призвели до падіння гетьманату П. Скоропадського.

Бібліографія

Галатир, В. (2012). Діяльність земств в Правобережній Україні у освітній та культурній сферах життя доби Гетьманату П. Скоропадського. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 20. С. 71–77.

Галатир, В. (2013). Підготовка до виборів в органи місцевого самоврядування на Правобережжі у добу Гетьманату П. Скоропадського. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка*. Історичні науки. Вип. 6. С. 290–295.

Галатир, В. (2015). Продовольча криза та спроби її подолання місцевими адміністраціями на Правобережжі в добу Гетьманату П. Скоропадського. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Вип. 42. С. 31–35.

Державний вісник. 5 червня 1918.

Державний вісник. 18 липня 1918.

Державний вісник. 29 липня 1918.

Державний вісник. 8 серпня 1918.

Державний вісник. 17 серпня 1918.

Державний вісник. 22 серпня 1918.

Державний вісник. 19 вересня 1918.

Державний вісник. 24 вересня 1918.

Леміжанська, О. (2011). Діяльність Департаменту місцевого самоврядування МВС Української Держави (травень-грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років*. Вип. 6. С. 217–228.

Пиріг, Р. (2009). Державна служба Гетьманату Павла Скоропадського (квітень-грудень 1918 р.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 15. С. 66–95.

Потапов, О. (2007). Взаємовідносини між центральними органами управління та міськими органами самоврядування в Українській державі П. Скоропадського. *Інтелігенція і влада*. Вип. 9. С. 160–169.

Прудько, В. (2012). Гетьманська влада і місцеве самоврядування на Ніжинщині. *Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 рр.* Вип. 8. С. 127–141.

Ратушняк, І. (2017). Законодавчі основи реформування місцевих адміністрацій в Україні в добу гетьманату 1918 р. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. Вип. 25. С. 91–97.

Седляр, А. (2006). Діяльність органів міського самоврядування в період правління гетьмана П. Скоропадського (на матеріалах Волинської губернії). *Збірник наукових статей: Часопис української історії*. Вип. 5. С. 94–99.

References

Halaty, V. (2012). Diialnist zemstv v Pravoberezhnii Ukraini u osvittii ta kulturnii sferakh zhyttia doby Hetmanatu P. Skoropadskoho. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Istorii. Vyp. 20. S. 71–77.

Halaty, V. (2013). Pidhotovka do vyboriv v orhany mistsevoho samovriaduvannia na Pravoberezhzhi u dobu Hetmanatu P. Skoropadskoho. *Visnyk Kam'ianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu im. Ivana Ohiiienka*. Istorychni nauky. Vyp. 6. S. 290–295.

Halaty, V. (2015). Prodovolcha kryza ta sproby yii podolannia mistsevymy administratsiiamy na Pravoberezhzhi v dobu Hetmanatu P. Skoropadskoho. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Vyp. 42. S. 31–35.

Derzhavnyi visnyk. 5 chervnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 18 lystnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 29 lystnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 8 serpnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 17 serpnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 22 serpnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 19 veresnia 1918.

Derzhavnyi visnyk. 24 veresnia 1918.

Lemzhanska, O. (2011). Diialnist Departamentu mistsevoho samovriaduvannia MVS Ukrainskoi Derzhavy (traven-hruden 1918 r.). *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv*. Vyp. 6. S. 217–228.

Pyrih, R. (2009). Derzhavna sluzhba Hetmanatu Pavla Skoropadskoho (kviten-hruden 1918 r.). *Ukraina KhKh st.: kultura, ideolohiia, polityka*. Vyp. 15. S. 66–95.

Potapov, O. (2007). Vzaiemovidnosyny mizh tsentralnymy orhanamy upravlinnia ta miskymy orhanamy samovriaduvannia v Ukrainskii derzhavi P. Skoropadskoho. *Intelihentsiia i vlada*. Vyp. 9. S. 160–169.

Prudko, V. (2012). Hetmanska vlada i mistseve samovriaduvannia na Nizhynshchyni. *Problemy vyvchennia istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rr.* Vyp. 8. S. 127–141.

Ratushniak, I. (2017). Zakonodavchi osnovy reformuvannia mistsevyykh administratsii v Ukraini v dobu hetmanatu 1918 r. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho*. Serii: Istorii. Vyp. 25. S. 91–97.

Sedliar, A. (2006). Diialnist orhaniv miskoho samovriaduvannia v period pravlinnia hetmana P. Skoropadskoho (na materialakh Volynskoi hubernii). *Zbirnyk naukovykh statei: Chasopys ukrainskoi istorii*. Vyp. 5. S. 94–99.

УДК 94 (477)

DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.3

Володимир ОКАРИНСЬКИЙ

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (volodokar@gmail.com)

Volodymyr OKARYNSKYI

PhD (History), Associate Professor of the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Science of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, M. Kryvonis, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (volodokar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6119-0678>**СУБКУЛЬТУРИ В ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ**

Анотація. Мета статті полягає в створенні начерку соціокультурної історії ЗУНР в її альтернативному вимірі. За основу взято альтернативні життєві стилі (субкультури), які можна по-різному класифікувати, однак, загалом вони зводяться до політизованих, мистецьких та маргінальних. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, системності та на критичному підході, на загальнонаукових та спеціальних методах історичної та суміжних наук, зокрема на порівняльно-історичному, просопографічному, реконструкції тощо. **Наукова новизна** полягає в застосуванні нового соціокультурного погляду для осмислення Української революції і зокрема ЗУНР. **Висновки.** Найбільш помітними серед українців альтернативними стилями (субкультурами) доби ЗУНР були: маргінали (хулігани) на кшталт батярів, богема та ліворадикали. Відбувалося поєднання і змішування альтернативних стилів, запозичення рис одним стилем від іншого. Таким чином, актуальна і колишня ідентичність носіїв альтернативних стилів, впливала на їх поведінку в добу ЗУНР.

Ключові слова: альтернативний стиль (спосіб) життя, субкультура, контркультура, маргінальність, богема, лівий радикалізм.

SUBCULTURES IN THE WESTERN UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC

Abstract. The purpose of the article is to create an outline of the socio-cultural history of the Western Ukrainian People's Republic in its alternative dimension. The focus is on alternative lifestyles (subcultures), which can be classified in different ways, but in general they are reduced to politicized, artistic and marginal. **The research methodology** is based on the principles of historicism, systematics and critical approach, on general scientific and special methods of historical and related sciences, in particular on comparative-historical, prosopographical, reconstruction, etc. **The scientific novelty** lies in the application of a new socio-cultural view to comprehend the Ukrainian revolution and in particular the Western Ukraine. **Conclusions.** The most notable among Ukrainians alternative styles (subcultures) of the Western Ukrainian People's Republic were: marginals (hooligans) such as Batiars, Bohemians, and left-wing radicals. There was a combination and mixing of alternative styles, borrowing features from one style to another. Thus, the current and former identity of the bearers of alternative styles, influenced their behavior in the days of Western Ukraine.

Key words: alternative lifestyle, subculture, counterculture, marginality, bohemianism, left radicalism.

Постановка проблеми. Стаття є причинком до історії Української революції крізь призму альтернативних життєвих стилів, соціокультурних течій: від богемі – до маргіналів. Автор уже раніше торкався альтернативного виміру Української революції через інтелігентський фокус. То був погляд на себе і на революційний соціум представників альтернативних життєвих стилів революційних українців 1917–1921 років (Okarynskyi, 2018). На черзі – подібний погляд із українського Заходу.

Частково «галицький» альтернативний соціокультурний погляд на революцію автор використав у статті до енциклопедичного видання «Західно-Українська Народна Республіка

1918–1923» (Okarynskiy, 2019). Однак, до того нарису ввійшли тільки субкультури маргінально-люмпенського походження – батяри та їх варіанти. Своєрідність такого субкультурного ракурсу революції полягає в тому, що він, зокрема, поєднує різні фокуси на революцію: суспільно-політичний, соціальний, культурний, побутовий.

Мета статті – окреслити соціокультурну історію ЗУНР крізь призму найбільш помітних альтернативних життєвих стилів (субкультур) того часу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслена тема належить до числа не вивчених в українській соціогуманитарній науці. Українська революція так ще не розглядалася в науці, як і субкультурна панорама України кінця XIX – початку XX ст. Лише окремі аспекти міфу і рецепції батярства розглядали українські та польські історики, антропологи, літературознавці. Зокрема Р. Голик, У. Якубовська, автор цієї статті (Holyk, 2015; Jakubowska, 1998; Okarynskiy, 2017) і узагальнено А. Козицький (Kozytskyi, 2007).

Виклад основного матеріалу. Субкультурою (з лат. *sub* – під, і *cultura* – культура) в соціології, етнології та культурних студіях позначають відокремлену групу людей, яка протистоїть панівній культурі суспільства. Для неї характерні особливе світосприйняття та спосіб життя. У цьому сенсі інше прийняте поняття *alternative lifestyle* (альтернативний стиль життя) загалом є синонімом (або вужчим за значенням – наприклад, вегетаріанці). Субкультуру характеризує символіка, пов'язана з одягом, музикою та іншими сконструйованими штучними виявами (поведінка, мова або письмо), призначеними, щоб справити враження), а також способи, якими ці ж символи інтерпретують речники панівної культури. Представники субкультури часто повідомляють «своїм» про приналежність до неї через розпізнавані стильові символи. Таким чином, речників субкультур/альтернативних стилів характеризують: стиль одягу і поведінки, арго, внутрішня комунікація, субкультурна творчість тощо.

До альтернативних життєвих стилів початку XX ст. в Україні можна віднести: літературну та мистецьку, зокрема модерністську, богему («декадентів», футуристів); феміністок; adeptів спорту і тілесності (атлети, натуристи), в т.ч. нових і екстремальних – на той час – видів спорту: водні, велосипед, футбол, туризм, альпінізм, авіація тощо; прихильників духовно-релігійних шукань і самовдосконалення, окультизму, теософії, антропософії; політ. радикалів і революціонерів. Дослідники виділяють зокрема субкультуру революціонерів кінця XIX – початку XX ст.: есерів, есдеків, анархістів (Morozov, 2012). Здебільшого ці стилі були присутні і на українських землях імперії Габсбургів.

Попередниками новітніх субкультур були, зокрема маргіналізовані групи суспільства. Одними з останніх маргіналів доби суспільних трансформацій другої половини XIX – початку XX ст., і водночас першою урбаністичною галицькою субкультурою, були батяри (аналогі: франц. *apaisi* або рос. і укр. *босяки*). Саме тоді батяри чи їх аналоги описані в текстах письменників та журналістів, стали соціокультурним феноменом, атрибути їх стилю почала використовувати поп-культура.

Батя'рів (однина – ба'тяр) можна окреслити як галицьку урбаністичну гедоністично-люмпенську, напівкримінальну, хуліганську субкультуру XIX – середини XX ст. Її розквіт припав на першу третину XX ст. Батярів пов'язували і пов'язують у масовій суспільній свідомості зі Львовом. Там вочевидь прижилася назва «батяр», яка походить від угорського *betyár* (множина – *betyárok*; негідник, розбишака, опришок), і замінила інші: антек, босан, андрус (яндрус), якими окреслювали напівкримінальні елементи, які творили таємні братства зі стилем поведінки, арго і обрядовістю. Деякі риси, зокрема арго, батяри успадкували від мандрівних співців-жебраків – так званих дідів (кобзарів і лірників) галицького Поділля (головний центр – Бучач) (Okarynskiy, 2017).

На початку XX ст. субкультура батярів стала помітною і навіть набула значної популярності в гумористичній пресі і в театрах-кабаре (вар'єте, ревіях) Галичини, переважно

польськомовних. Образ батяра (вперше під цією назвою) почав потрапляти в художню літературу. Батяри не мали національного забарвлення, були інтернаціональним люмпенським середовищем, налаштованим антивладно і стихійно анархічно. Послугувалися арго, на основі української, польської мов та їдишу зі вкрапленнями слів з інших мов (ромська, угорська, німецька). Мали свій стиль одягу, кодекс поведінки, який визначався зневагою до загальноприйнятих норм (наприклад до постійної легальної праці), схильністю до розгульності, жартів, цинічних розіграшів-геців щодо інших груп населення, бійок серед своїх та деяких пізнаваних зовнішніх атрибутів. Серед останніх пісні (іноді з танцювальними рухами), анекдоти, костюм.

Субкультура батярів упродовж першої третини ХХ ст. поширилася в низці міст австрійської, потім підпольської, Східної Галичини: Станиславів, Перемишль, Коломия, Борислав, Дрогобич, Тернопіль, Бережани та ін. В окремих із них назву «батяри» замінили більш популярні місцеві назви: махабунди – в Тернополі, йванки – в Коломиї. Крім того, синонімічно до «батярів» вживали назви гойраки і вар'яти (вар'яти) (Okarunskyi, 2017).

Природа маргінальності не передбачає чіткої ідентичності, в т.ч. національної. Маргінали батяри/махабунди/йванки перебували за межами усталених структур, тому і мали проблеми з ідентифікацією, маючи мішану (гібридну) свідомість. Пограничність батярів чи інших маргіналів, які перебували на межі культур, до жодної з них не належачи, зумовила їх ізольованість (за Е. Стоунквістом). У цьому батяри були схожими з іншими замкнутими маргінальними групами: ромів, гомосексуалів, волоцюг, жебраків, повій, злодіїв тощо (Otrushko, 2019).

Перші спроби залучення батярів до організованого українського руху, зокрема стрілецького, відбувалися ще напередодні Першої світової війни. Організатор товариства Січові Стрільці-II Роман Дашкевич втягнув туди і львівських батярів, які навіть не знали української мови (Леркуї, 2001, р.118).

Переломним часом для націоналізації батярства і розділення його на польську та українську течії (при подальшому існуванні й інтернаціональної) стали події боїв за Львів листопада 1918 р. і польсько-української війни 1918–1919 рр.

Єдина польська військова частина, у якій служили окремі батяри в боях за Львів у листопаді 1918 р. – це так звані «старковці», або відділ поручника Вільгельма Старка, який спеціалізувався на диверсіях. Натомість, існує не менше згадок про участь батярів і на українському боці. У відповідності з мемуарами неповнолітнього учасника Листопадового чину в Львові Василя Горбая, молоді робітники, ремісники і батяри, разом з українськими пластунами були провідниками для українських військових частин у Львові, переносили харчі й амуніцію в дільниці міста, які вже були зайняті поляками (Horbai, р. 238–239). Ю. Тис (Крохмалюк) вважав, що з часу боїв за Львів батярство чітко поділилося на українську та польську гілки: «Все таки в листопаді 1918 р. велика частина львівських батярів стала по українському боці і відтоді це “плем'я” поділилося чітко на українську і польську вітку» (Тис, 1951, р. 95).

Схоже, що більшість батярів зайняла в подіях польсько-української війни 1918–1919 рр. нейтральну позицію, намагаючись при тому пожитися в умовах загального безладдя, зокрема займалися грабунками, мародерством, спекуляціями, сутенерством. Так, у Тернополі в часи ЗУНР-ЗОУНР, коли в місті дислокувалися різні військові частини, багато батярів-махабундів користалися невизначеною ситуацією і навіть вдавалися до грабунку поїздів, в т.ч. військових. Випадок невдалої спроби такого грабунку описав у автобіографічному оповіданні Б. Антоненко-Давидович, який у 1919 р. був рядовим козаком залізничного куреня Армії УНР (Antonenko-Davydovych, 1930, р. 123–124).

Після визвольних змагань пластунська молодь Стрия, під впливом подій польсько-української війни 1918–1919 рр. утворила в різних дільницях міста ватаги в т.ч. *українських батярів*, які мали завдання бити *батярів польських*. Цими ватагами керували, зокрема, тогочасні

пластунські або пізніші націоналістичні активісти: Євген-Юлій Пеленський, Іван Стефанків, Осип Грицак, Богдан і Славко Петріни (Padokh, 1990, p. 424–425).

На початку 1930-х рр., вслід за мітом «польських орлят», почав витворюватися й міт про батярів, які «здобули Львів» для поляків у боротьбі проти українців. Такий образ присутній в прозі М. Безлуди (Ф. Ноймаєра). Загалом же, на відміну від міту про «польських орлят», міт про «польських батярів» у боях за Львів загалом не прижився. Пізніше його пробували реанімувати в еміграційній польській пресі і сучасному польському (правому) суспільно-політичному дискурсі. У міжвоєнний час більше поширився аполітичний гумористичний образ батяра в поп-культурі: пресі, радіо і кінематографі (гумористичний дует Щепцьо і Тонько) (Kozytskyu, p. 191).

Пізніше, в умовах, польського міжвоєнтя, зі збільшенням тиску державної шовіністичної політики проти українців наприкінці 1920-х і, особливо, у 1930-х рр. та радикалізацією дій УВО та ОУН, відбувалися й спроби залучення батярів до українського революційного націоналістичного руху (і, ширше, до українських громадських структур). Емоційним подразником/стимулом у цьому було протиставлення польському мітові про батярів у подіях листопада 1918 р. Саме в пам'ятні листопадові дні відбувалося загострення протистояння. Такий портрет змалював «з натури» український галицький письменник Іван Керницький в образі «руського батяра» Толька Чорнія, кишенькового злодія, але, «глибоко усвідомленого». Він покладав провину за смерть свого батька на поляків, тому з цієї нагоди щороку старався відмітити день 1 листопада бійкою з ними: «Тож коли доріс і привчився задовільно орудувати майхром, він кожного року в навечер'я 1-го Листопада мусів добре напарити якогось ляшка. Бувало, інколи навіть з тією метою спеціально втікав із криміналу, щоб лише сповнити свій патріотичний обов'язок» (Kernytskyi, 1958, p. 183–184).

На сьогоднішній день співіснують український та польський варіанти міту батярів, так чи інакше пов'язані з подіями ЗУНР і польсько-української війни 1918–1919 рр.

Ще одним АЖС, започаткованим ще принаймні від доби пізнього романтизму 1830–1840-х рр., і який – зі змінами – існує досі, був стиль літературно-мистецької **богеми**. Так, ознаки богеми мали ранні українофіли-народовці (особливо, на початку 1860-х рр.) та молоді радикали другої половини ХІХ ст., а також професійні літератори – модерністи («декаденти», символісти тощо) 1900-х рр. Крім літературної існувала і мистецька й театральна богеми.

Представники богемного життєвого стилю взяли активну участь у розбудові української державності. Між ними поети-модерністи П. Карманський, В. Пачовський, О. Луцький, В. Бірчак та ін., заангажовані в державні структури ЗУНР. В мірі набуття негативного досвіду українського державного проєкту ЗУНР та інших, з'явилася й «ліва» радянофільська (де-факто націонал-комуністична, або лівонаціоналістична) богема, яка зокрема перебувала в лавах УГА після її відступу з теренів ЗУНР за Збруч, й відтак в ЧУГА (В. Бобинський, В. Гжицький, М. Козоріс та ін.).

Частково ці колишні стрільці й старшини УСС і УГА взяли участь у маріонетковому державному утворенні під час радянсько-польської війни – Галицької СРР і в її органах – Галревкомі та його підрозділах і місцевих ревкомах (1920 р.). Серед них: Мирослав Ірчан (А. Баб'юк), В. Гадзінський, М. Козоріс, Я. Струхманчук, а також вихідці з інших регіонів України – І. Кулик, Олесь Досвітній (О. Скрипаль-Мищенко) та ін.

Носіями богемного стилю були актори та інший творчий персонал театрів. У ЗУНР працювали театри: Миколи Садовського, Тернопільський український драматичний театр, Український рухомий драматичний театр Івана Когутяка (Станіславів), театр Йосипа Стадника та інші.

Залишки «Тернопільських театральних вечорів», театру «Української Бесіди» та інших утворили 1919 р. Український Національний театр (невдовзі перейменований у Новий

Львівський театр) – державний театр ЗУНР, головний режисер – М. Бенцаль (Bentsal, 1991, р. 58–59). Актори останнього, втікаючи від польської окупації, хоч і перебували під опікою Начальної Команди УГА, зазнали на Поділлі поневірянь, в т.ч. в умовах епідемії тифу. У 1920 р., на чолі з А. Бучмою, зрештою об'єдналися у Вінниці з акторами «Молодого театру» на чолі з Г. Юрою й утворили Новий Драматичний театр ім. І. Франка – попередник нинішнього Національного академічного драматичного театру ім. І. Франка (Hirniak, 1982, р. 77–84).

Життя театралів було злиденним і мобільним. Їх лави поповнювали вихідці з різних місцевостей тощо. Це сприяло виробленню своєрідного життєвого стилю, яскраво описаного в оповіданнях безпосередньої учасниці руху акторки Г. Мневської (літературне псевдо – Галина Орлівна) та її чоловіка Кліма Поліщука. Показово, що окремі вихідці з Галичини чи інших земель колишньої габсбурзької монархії приймали активну участь у літературно-мистецькому житті столичного революційного Києва. Серед них поет В. Кобилянський, талановитий сатирик Артим Хомик, Лесь Курбас, актори «Молодого театру» (Polishchuk, 2009, р. 617).

Колоритним зображенням театральної богеми є оповідання Г. Орлівни «Сальвіні», написане 1921 р. в Тернополі (Orlivna, 1921, р. 11–17). Однак, традиції театральної богеми в Галичині на той час уже були давні – від мандрівних театрів ХІХ ст., гастролей своїх і чужих корифеїв, національних і інтернаціональних труп, першого професійного стаціонарного театру «Руської бесіди» то спонтанних театрів і труп часів Української революції тощо.

Ліві радикали – цей відверто альтернативний соціальний і радикально опозиційний рух, що його видатний історик і його колишній учасник Роман Роздольський назвав «ліво-соціалістичним», оформився на основі організації так званої «Драгоманівки» (або «Драгоманівок»). Це були самоосвітні гуртки молоді, мережею яких покриті були майже всі гімназії та вчительські семінарії Східної Галичини напередодні та під час Першої світової війни 1914–1918 рр. (Rozdolskyi, 1984, р. 77).

Драгоманівські радикальні суспільні ідеї були відправною точкою для зародження соціалізму в Галичині від середини 1870-х, спершу радикального, відтак соціал-демократії, марксизму тощо. Незалежно розвивався і значно менш чисельний анархістський рух – в своїй основі провінційний польський, або еміграційний російський. Існували мабуть окремі місцеві винятки, зокрема спроби створити підпільну анархістську терористичну групу пізнішого письменника Осипа Шпитка десь у 1890-х рр. Організація, яку вважають напівміфічною, мала називатися «Товариство месників». Цей факт зафіксовано в автобіографічному романі О. Шпитка «Вирід» (1901 р.), у якому протагоніст (alter ego Автора) зорганізував гурток «гноблених та поневолених братів». Згодом, в еміграції, у Бразилії, О. Шпитко створить уже організацію «Чорні маски» (Shpytko, р. 6–8).

Драгоманівки прийшли на зміну колишнім гімназійним «Громадам» 1860–1880 років. За Р. Роздольським, «це були ліво-поступові організації з більш або менш виразною соціалістичною закраскою, і тим саме ріжнилися від давніх хлопомансько-українофільських Громад» (Rozdolskyi, 1984, р. 77–78).

Однак, можна побачити, що середньошкільні громади ще від 1870-х рр. цікавилися соціалістичними ідеями, дарвінізмом, вільнодумством. Такою була тернопільська гімназійна Громада, яка звинувачена в ширенні соціалістичної пропаганди, вимушена була припинити свою діяльність близько 1877 р. (так, громада Євгена Олесницького 1870-х відрізнялася від громади І. Пулюя і братів Барвінських 1860-х рр.) (Olesnytskyi, 1935, р. 89–99). Наприкінці 1880-х рр. у тернопільській громаді вже назрівали інші радикальні ідеї. Тут серед старших гімназистів сформувалося ліве крило (клуб) громади на чолі з Євгеном Левицьким, до якого зокрема належав Микола Ганкевич (Himka, 1983, р. 153, 221). Опісля обидва – визначні діячі українського руху, парламентарі в ЗУНР, а в ранніх 1890-х рр. – вони провідні діячі «молодої» фракції

радикалів (Young Radicals). Є. Левицький невдовзі після тернопільської «лівої» громади став співзасновником РУРП (потім і УНДП), М. Ганкевич – засновником і першим головою Української соціал-демократичної партії. У 1890-х рр. в цій таки гімназії натомість існувала вже драгоманівська громада.

З часом Драгоманівка ще більш радикалізується. Найбільшим подразником була світова, або Велика (імперіалістична) війна. Тому попередня організація завмерла (чимало її активістів мобілізовані до війська, або самі вступили добровольцями в легіон УСС), і відтак на її основі трансформувалася в нову організацію (Volynets, 1978, р. 347–352). Фактично, маємо до справи з неофіційною напівлегальною групою молоді.

Спершу була спроба відродження Драгоманівки, починаючи з 1916 р. (деякі автори вказують 1915 р.). Відновлена Драгоманівка, завдяки організаційним зусиллям О. Крілика та О. Березинського, вже через пів року мала «поважну організацію» з філіями у Львові, Стрию, Дрогобичі, Самборі, Тернополі та Перемишлі. Організація почала видавати 16-сторінковий гектографований журнал «Вістник Драгоманівської організації» (редактор і автор багатьох статей Прокопович). Після 6 або 7 чисел, видання трансформувалося в «Кличі» (2 ч.), відтак у «Вільну школу» (1 ч.) (Rozdolsky, 1984, р. 79–80).

Драгоманівка була єдиною організацією Галичини, котра в своєму «Вістнику» за грудень 1917 р. привітала жовтневий переворот (Slovo, 1917). Щоправда, як відзначав Р. Роздольський, пізніший похід Червоної армії на Київ викликав у проводі організації розходження, і «Вістник» висловив підтримку Центральній Раді, називаючи Червону армію в Україні не визвольною, а окупаційною силою. Натомість іншу позицію мали О. Крілик і С. Паньківський, який брав активну участь у Листопадовому чині і вивішував український прапор на ратуші Львова і загинув у 1919 р. під час польсько-української війни в лавах УГА (Rozdolsky, 1984, р. 83). Отже підтримка/непідтримка не суперечила українському визвольному патріотизмові драгоманівців, а визначалася їх класовою свідомістю. Драгоманівка і раніше також займала антивоєнну (проти світової війни) позицію і всіляко поборювала «австрофільську орієнтацію». Організація спершу тяжіла до УСДП, але швидко в ній розчарувалася. Отже, бачимо інтуїтивний радикальний соціалізм, який мабуть впливав з крайнього нонконформізму і соціальної опозиційності.

Завершення оформлення нової організації відбулося навесні 1918 р., на всекрайовому з'їзді Драгоманівки (за ініціативи її дієвого радикального крила). Тут утворилася «Інтернаціональна революційна соціал-демократія» (ІРСД) або «Інтернаціональна революційна соціал-демократична молодь» (ІРСДМ). В лютому 1919 р., разом з іншими групами (зокрема українські есери-боротьбисти), на установчому з'їзді в столичному Станіславові члени ІРСД утворили Комуністичну партію Східної Галичини. Її, м.ін. не визнавав Комінтерн аж до 1925 р., а відтак вона стала ядром офіційної Комуністичної Партії Західної України, знищеної сталіністами (Rozdolsky, 1984, р. 81–83).

Незалежно від Драгоманівки/ІРСД існували й інші ліворадикальні групи. Серед них осередок з близько 20 т.зв. соціалістів-комуністів у Дрогобичі, який спробував підняти «антибуржуазне» повстання робітників у цьому місті 14–15 квітня 1919 р. Однак, урядові частини швидко придушили виступ (Вагана, 1929, р. 32–33).

Те, що радикальні Драгоманівка та ІРСД кінця світової війни начебто були організаціями, не суперечить їх альтернативності і суспільному нонконформізму. Радикальні ідеї і нелегальність дозволяють характеризувати ці утворення як «неформальні» і споріднені з революційною субкультурою. Вік учасників також наближає їх до молодіжної субкультури. До того ж у Драгоманівці співдіяли люди досить різних переконань, у межах лівого спектру, як наприклад, радикал Осип Данилович (загинув в УСС 1915 р.), соціал-демократ – марксист Андрій Мекелита, анархіст Осип Квас, «марксист» Фляш та інші (Rozdolsky, 1984, р. 77–79). Синтез національних

і соціальних визвольних ідей, солідарність із рухами інших націй (активістами Драгоманівки та ІРСД були й двоє українських євреїв) вирізняли це угруповання і від українських, і від польських політичних радикальних «тусовок». Можна спостерегти і деякі суто зовнішні стильові ознаки субкультури, або життєвого стилю. Серед них: культ науки і самоосвіти, пов'язаний з цим матеріалістичний світогляд; критичне ставлення до релігії і Церкви (та до панівної моралі), також і до інституцій, які збанкрутували (як сім'я); активне уживання псевдонімів, дуже схожих до реальних прізвищ (Осип Крілик – Васильків, Р. Кузьма – Турянський, Л. Розенберг – Чорний, Огоновський – Ковбас, Ф. Палашук – Конар та низка інших) (Rozdolsky, 1984, p. 77–83). Правдоподібно, мали існувати й інші, малопомітні ззовні, але помітні серед «своїх», ознаки.

Висновки. Найбільш помітними серед українців альтернативними соціокультурними течіями доби Української революції в Східній Галичині та суміжних регіонах імперії Габсбургів, були: маргінали (хулігани) на кшталт батярів, богема, та ліворадикали (соціал-демократи, націонал-комуністи, анархісти). Або, по-іншому, – політизовані, мистецькі та маргінальні альтернативні життєві стилі. Загалом, незалежно від класифікацій, у добу ЗУНР помітними були радикальні соціалістичні групи, спортовці, адепти духовних шукань і самовдосконалення (зокрема, антропософія), богема (літературна, мистецька і театральна), маргінали (люмпени). Останні були найменш національно або соціально свідомі, і саме тогочасні події (зокрема, українсько-польська війна) сприяли їх освідомленню. Крім того відбувалося поєднання стилів (наприклад, адепти спорту і політичні активісти, «ліві» і націоналісти, радикали і мистці тощо), змішування стилів, або запозичення рис одним стилем від іншого, тощо.

Загалом соціокультурний альтернативний вимір, розглянутий у переплетенні неформальних суспільного відносин, дозволяє більш об'ємно побачити і переосмислити Українську революцію, і зокрема досвід ЗУНР. Політичні, соціальні та інші актори революції різних її рівнів могли поєднувати в собі кілька ідентичностей, які виявлялися через кілька яскравіших ознак або через певне тематичне спрямування (естетичні, спортивні тощо). Таким чином, актуальна і колишня ідентичність носіїв альтернативних стилів, впливала на їх поведінку в добу ЗУНР.

Бібліографія

- Антоненко-Давидович, Б.** (1930). Блакитна Галилея (фрагменти минулого) // Землею українською: літ. репортаж. Київ: Маса, 1930, с. 113–127.
- Бараба Гр., Миронів, Бруно.** (1929). Дрогобицьке повстання [14–15 квітня 1919 р.] / [з післямовою Гната Бриля]. Львів: Видання ЦК КПЗУ, 1929. 94 с.
- Бенцаль, М.** (1991). У в'язниці і на сцені: спогади про 1915–1916 // Тернопіль. 1991. №2, с. 58–59.
- Волинець, С.** (1978). Таємні гуртки учнів Академічної Гімназії // Ювілейна книга Української Академічної гімназії у Львові. Філадельфія–Мюнхен. с. 347–352.
- Гірняк, Й.** (1982). Спомини. Нью-Йорк: Сучасність. 487 с.
- Голик, Р. (2015). Між різними етнічними світами?: Міський фольклор Львова, аргументи та міф батяра у 20–30-х рр. ХХ ст. // Народознавчі зошити, 2015, № 4 (124), с. 767–776.
- Горбай, В.** (1993). 1 листопада 1918. В кн.: Гуцуляк М. *Перший Листопад 1918 року на Західних Землях України*. Київ, с. 238–239.
- Керницький, І.** (1958). Герой передмістя. Нью-Йорк. 198 с.
- Козицький, А.** (2007). Батяри. *Енциклопедія Львова*. За ред. А. Козицького та І. Підкови, т. 1. А–Г, Л.: Літопис, с. 190–192.
- Лепкий, Л.** (2001). Твори. Тернопіль, 2001. 295 с.
- Морозов, К.Н.** Феномен субкультури російського революціонера початку ХХ в. *Человек и личность в истории России, конец XIX – XX век. Материалы международного colloquium (Санкт-Петербург, 7–10 июня 2010 года)*. СПб.: Нестор-История, 2012, с. 134–148.
- Окаринський, В.** (2017). «Батяри» від А до Я (антек – махабунда – яндрус). «Предки» та львівські різновиди субкультури (до 1939). *Україна Модерна: міжнародний інтелектуальний часопис*. 05.07.2017: <http://uamoderna.com/md/okarynsky-batyary>.

- Окаринський, В.** (2018). «Четверта» революція: до питання інтелігентських візій альтернативних життєвих стилів доби Української Революції 1917–1921 рр. *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. Вип. 21. 2018. С. 256–273.
- Окаринський, В.** (2019) Міські субкультури періоду Західно-Української Народної Республіки. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія: До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки*. Т. 2: 3–О. Івано-Франківськ: Манускрипт-Львів, 2019. С. 837–838.
- Олесницький, Є.** (1935). Сторінки з мого життя. Частина 1 (1860-1890). Львів: Діло, 252 с.
- Орлівна, Г.** (1921). Шляхом чуття: новелі. Львів–Київ: Русалка. 46 с.
- Отрешко, Н. Б.** (2019). Маргінальність. *Енциклопедія сучасної України*. Т. 19. К.: 2019. С. 169.
- Падох, Я.** (1990). Стрийський Пласт. *Стрийщина. Історико-мемуарний збірник*, Нью-Йорк – Торонто – Париж – Сідней, т. 1, с. 424–425.
- Поліщук, К.** (2009). Вибрані твори / Упор. В. Шевчука; передм. С. Яковенка. К.: Смолоскип, 704 с.
- Роздольський, Р.** (1998). До історії українського ліво-соціалістичного руху в Галичині (Підчасовенні «Драгоманівки» 1916–18 рр.). *Діялог*, Торонто. Ч. 10, 1984. С. 77–83. Передрук: Пролетар України, 7 лист. 2017, URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/09/до-історії-українського-ліво-соціалі/>
- Слово до товаришів з приводу російської революції. *Вістник драгоманівської організації*. Вип. 2. 1917, грудень. С. 2–7. Передрук: *Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні. (1917–1920)*. Документи й матеріали / За ред. О.Ю. Карпенка. Львів, 1957. С. 56–58.
- Смолич, Ю.** (1986). Розповіді про неспокій. *Твори у восьми томах*. К.: Дніпро. 702 с.
- Тис, Ю.** (1951). Симфонія землі. Буенос Айрес.
- Шпитко, О.** (2000). Вирід. Упоряд., передм., примітки П. Ляшкевича; наук. ред.. Г. Чопик; післямова І. Лучука. Львів: Львівське відділення Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. 127 с.
- Himka, John-Paul.** (1983). The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860-1890). Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 244 p.
- Jakubowska, U.** (1998). Mit lwowskiego batiara. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 353 p.
- Staroń, M.** (2015). „Starckowcy” – łowcy Ukraińców we Lwowie, [w:] Blog Surge Polonia, 24 sierpnia 2015, URL: <http://blog.surgepolonia.pl/2015/08/starckowcy-lowcy-ukraincow-we-lwowie/>.

References

- Antonenko-Davydovych, B.** (1930) Blakytna Halyleia (fragmentsy mynuloho) [Blue Galilee (fragments of the past)] // *Zemleiu ukrainskoiu: lit. reportazh*. Kyiv: Masa, p. 113–127. [in Ukrainian]
- Baraba Hr., Myroniv, Bruno.** (1929) Drohobyske povstannia [14-15 kvitnia 1919 r.] / z pisliamovoiu Hnata Brylia [Drohobych Uprising (April 14-15, 1919), with an afterword by Gnat Bryl]. Lviv: Vydannia TsK KPZU. 94 p. [in Ukrainian]
- Bentsal, M.** (1992). U viaznytsi i na stseni: spohady pro 1915–1916. [In prison and on the stage: memories of 1915–1916]. *Ternopil*. 1991. №2, p. 58–59. [in Ukrainian]
- Himka, John-Paul.** (1983). The Emergence of Polish Social Democracy and Ukrainian Radicalism (1860–1890). Cambridge: Harvard Ukrainian Research Institute, 1983, 244 p. [in English]
- Hirniak, Y.** (1982). Spomyny [Memories]. Niu-York: Suchasnist. 487 p. [in Ukrainian]
- Holyk, R.** (2015). Mizh riznymy etnichnymy svitamy?: Miskyi folklor Lvova, arho ta mif batiara u 20–30-kh rr. XX st. [Between Different Ethnic Worlds?: Lviv Urban Folklore, Argot and the Batiar Myth in the 1920s and 1930s.] // *Narodoznavchi zoshyty*, № 4 (124), s. 767–776. [in Ukrainian]
- Horbai, V.** (1993). 1 lystopada 1918. [November 1, 1918.] In the book: *Hutsuliak M. Pershyi Lystopad 1918 roku na Zakhidnykh Zemliakh Ukrainy*. Kyiv, 1993, p. 238–239. [in Ukrainian]
- Jakubowska, U.** (1998). Mit lwowskiego batiara. Warszawa: Instytut Badań Literackich, 353 p. [in Polish]
- Kernytskyi, I.** (1958). Heroi peredmistia [Hero of the suburbs]. Niu York. 198 s. [in Ukrainian]
- Kozytskyi, A.** (2007). Batiary. *Entsyklopediia Lvova*. Za red. A. Kozytskoho ta I. Pidkovy, t. 1. A–G, L.: Litopys, s. 190–192. [in Ukrainian]
- Lepkyi, L.** (2001). Tvory. [Writings]. Ternopil. 295 p.
- Morozov, K.N.** (2012). Fenomen subkultury rossyiskogo revoliutsyonera nachala XX v. [The phenomenon of the subculture of the Russian revolutionary at the beginning of the twentieth century] *Chelovek*

i lychnost v istorii Rossii, konets XIX – XX vek. Materialy mezhdunarodnogo kollokviuma (Sankt-Peterburg, 7–10 iyunia 2010 goda). SPb.: Nestor-Istoriya, 2012, p. 134–148. [in Russian]

Okarynskyi, V. (2017). «Batiar» vid A do Ya (antek – makhabunda – yandrus). «Predky» ta lokalni riznovydy subkultury (do 1939). ["Batyary" from A to Z (antek – makhabunda – yandrus). "Ancestors" and local varieties of subculture (before 1939)]. *Ukraina Moderna: mizhnarodnyi intelektualnyi chasopys*. 05.07.2017: <http://uamoderna.com/md/okarynsky-batyary>. [in Ukrainian]

Okarynskyi, V. (2018). «Chetverta» revoliutsiia: do pytannia inteligentskykh vizii alternatyvnykh zhyttievnykh styliv doby Ukrainsoi Revoliutsii 1917–1921 rr. [The "Fourth" Revolution: On the Question of Intellectual Visions of Alternative Lifestyles of the Era of the Ukrainian Revolution of 1917–1921] *Ukraina–Ievropa–Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Serii: Istorii, mizhnarodni vidnosyny*. Vyp. 21. 2018. S. 256–273. [in Ukrainian]

Okarynskyi, V. (2019) Miski subkultury periodu Zakhidno-Ukrainsoi Narodnoi Respubliki. [Urban subcultures of the period of the Western Ukrainian People's Republic] *Zakhidno-Ukrainska Narodna Respublika 1918–1923. Entsyklopediia: Do 100-richchia utvorennia Zakhidno-Ukrainsoi Narodnoi Respubliki*. T. 2: Z–O. Ivano-Frankivsk: Manuscript-Lviv, 2019. S. 837–838. [in Ukrainian]

Olesnytskyi, Ye. (1935). Storinky z moho zhyttia. Chastyna 1 (1860-1890). [Pages from my life. Part 1 (1860-1890)]. Lviv: Dilo, 252 s. [in Ukrainian]

Orlivna, H. (1921) Shliakhom chuttia: noveli [Through the senses: short stories]. Lviv–Kyiv: Rusalka. 46 s. [in Ukrainian]

Otreshko, N. B. (2019). Marhinalnist. [Marginality]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. T. 19. K.: 2019. S. 169. [in Ukrainian]

Padokh, Ya. (1990). Stryisky Plast. [Stryi Plast]. *Stryishchyna. Istoryko-memuarnyi zbirnyk*, Niu-York – Toronto – Paryzh – Sydnei, t. 1, s. 424–425. [in Ukrainian]

Polishchuk, K. (2009). Vybrani tvory [Selected works] Upor. V. Shevchuka; peredm. S. Yakovenka. K.: Smoloskyp. 704 s. [in Ukrainian]

Rozdolskyi, R. (1984). Do istorii ukrainskoho livo-sotsialistychnoho rukhu v Halychyni (Pidchasvoienni «Drahomanivky» 1916–18 rr.). [To the history of the Ukrainian left-socialist movement in Galicia (Pre-war "Drahomanivka" 1916–18)]. *Diialoh*, Toronto. Ch. 10, 1984. S. 77–83. Peredruk: Proletar Ukrainy, 7 lyst. 2017, URL: <https://vpered.wordpress.com/2009/06/09/do-istorii-ukrainskoho-livo-sotsiiali/> [in Ukrainian]

Shpytko, O. (2000). Vyrid [Degenerate]. Uporiad., peredm., prymitky P. Liashkevycha; nauk. red. H. Chopyk; pisliamova I. Luchuka. Lviv: Lvivske viddilennia Instytutu literatury im. T. H. Shevchenka NAN Ukrainy. 127 p. [in Ukrainian]

Slovo do tovaryshiv z pryvodu rosiiskoi revoliutsii. [A word to comrades about the Russian revolution]. *Vistnyk drahomanivskoi orhanizatsii*. Vyp. 2. 1917, hruden. S. 2–7. Peredruk: Pid praporom Zhovtnia. Vplyv Velykoi Zhovtnevoi sotsialistychnoi revoliutsii na pidnesennia revoliutsiinoho rukhu v Zakhidnii Ukraini. (1917–1920). Dokumenty y materialy / Za red. O.Iu. Karpenka. Lviv, 1957. S. 56-58. [in Ukrainian]

Smolych, Yu. (1986). Rozpovidi pro nespokii. [Stories of anxiety]. *Tvory u vosmy tomakh*. K.: Dnipro. 702 s. [in Ukrainian]

Staroń, M. (2015). „Starckowcy” – łowcy Ukraińców we Lwowie. ["Starckowcy" – hunters of Ukrainians in Lviv]. *Blog Surge Polonia*, 24 sierpnia 2015, URL: <http://blog.surgepolonia.pl/2015/08/starckowcy-lowcy-ukraincow-we-lwowie/>. [in Polish]

Tys, Yu. (1951). Symfonia zemli. [Symphony of the Earth]. Buenos Aires. [in Ukrainian]

Volynets, S. (1978) Taiemni hurtky uchniv Akademichnoi Himnazii [Secret circles of students of the Academic Gymnasium] *Yuvileina knyha Ukrainsoi Akademichnoi himnazii u Lvovi*. Filadelfia–Miunkhen. p. 347–352. [in Ukrainian]

УДК 94 (483)

DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.5

Ярослав СЕКО*кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства**Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (sekoyar@tnpu.edu.ua)***Yaroslav SEKO***PhD. (History), Associate Professor of World History and Religious Studies of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, str. Krivonosy, 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (sekoyar@tnpu.edu.ua)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0927-0958>**СЛОВ'ЯНСЬКА ІДЕЯ В ДЕРЖАВНІЙ ПОЛІТИЦІ СЛОВ'ЯНСЬКИХ КРАЇН У ХХ СТ.**

Анотація. *Мета дослідження* – простежити трансформацію слов'янської ідеї в державній політиці ХХ ст. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму, науковості, верифікації, а також на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** полягає у концептуальному осмисленні ролі слов'янської ідеї в державній політиці ХХ ст. через аналіз різних варіантів її реалізації – панславізму, югославізму, чехословакізму, нового слов'янофільства, концепцію «руського міра»). **Висновки.** Проведений аналіз використання слов'янської ідеї в державній політиці дає підстави вважати її однією з впливових на ринку європейських ідеологій. Створена в ХІХ ст. і органічна для свого часу, вона актуалізувала слов'янське питання й дала поштовх для активного державотворення. Сформульована програма загальнослов'янського єднання виявилася засадничо утопічною, що, втім, не завадило впродовж більшої частини ХХ ст. розвивати її регіональні варіанти, консолідувати окремо західну, східну й південну гілку. Слов'янську ідею годі зрозуміти поза контекстом інших пан-рухів, і варто відзначити, що вона пережила своїх основних конкурентів. Втім, навряд чи це можна вважати перемогою. Ставши інструментом в руках державних еліт, слов'янська ідея втратила привабливість серед широких верств слов'янства й вичерпала свій творчий потенціал. І годі дивуватися, що наприкінці ХХ ст. єдність слов'янського світу більше не розглядається пріоритетом та умовою подальшого розвитку.

Ключові слова: слов'янська ідея, панславізм, чехословакізм, югославізм, нове слов'янофільство, «руський мір».

**THE SLAVIC IDEA IN THE STATE POLICY OF SLAVIC COUNTRIES
IN THE TWENTIETH CENTURY**

Abstract. *The purpose of the study is to trace the transformation of the Slavic idea in the state policy of the twentieth century. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, verification, as well as on the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-genetic, historical-systemic) methods. The scientific novelty lies in the conceptual understanding of the role of the Slavic idea in the state policy of the twentieth century through the analysis of different variants of its realization – Pan Slavism, Yugoslavism, Czechoslovakism, new Slavophilism, the concept of «Russian measure»).* **Conclusions.** *The analysis of the use of the Slavic idea in public policy gives grounds to consider it one of the influential European ideologies on the market. Created in the XIX century and organic for its time, it actualized the Slavic question and gave impetus to active state formation. The formulated program of all-Slavic unity turned out to be fundamentally utopian, which, however, did not prevent it from developing its regional variants for most of the twentieth century, consolidating the western, eastern, and southern branches separately. The Slavic idea should not be understood outside the context of other pan-movements, and it is worth noting that it outlived its main competitors. However, this can hardly be considered a victory. Becoming an instrument in the hands of state elites, the Slavic idea lost its appeal among the broad strata of Slavs and exhausted its creative potential. And do not be surprised that in the late twentieth century the unity of the Slavic world is no longer considered a priority and a condition for further development.*

Key words: Slavic idea, Pan Slavism, Czechoslovakism, Yugoslavism, new Slavophilism, «Russian peace».

Постановка проблеми. Слов'янська ідея цілком обґрунтовано вважається однією з вузлових у модерній історії Європи. Вона однозначно не була домінуючою, однак, точно – демонізованою, і, можливо – недооціненою. З кінця ХVІІІ ст. і – до сьогодні вона є предметом як

щирої віри, так і численних спекуляцій. Підносячись на знамена в часи політичних, військових та світоглядних викликів, вона стає майже не помітною в інші періоди. Як і більшість утопічних проєктів, слов'янська ідея приваблювала широкий загал, спонукала до солідарності зі «своїми», пояснювала біль сьогодення і виправдовувала принесені жертви. Тож не випадково, кожна її поразка ставала приводом до чергової активізації.

Про слов'янську ідею варто говорити в двох площинах. Найперше вона постає синтезом історії декількох народів, які ведуть походження від середньовічних слов'ян. Вона стверджує спільність їх політичної історії, цивілізації, національного характеру та мови, домінує над очевидними географічними, культурними й релігійними поділами. Ця історія продовжується сьогодні в кордонах тринадцяти слов'янських держав із загальним населенням понад 275 млн осіб, із яких 88 % – слов'яни¹.

Слов'яни, за висловом Ф. Дворника, складають «органічну цілісність» (Дворник, 2001: 15), а отже, слов'янська ідея є її своєрідним виразом. Думки про самотність слов'ян та їх державні устремління присутні в середньовічних літописах, працях М. Бельського, Я. Кохановського, Ю. Крижанича та інших авторів. Вони були відображенням складних умов піднесення, розвитку і занепаду слов'янських народів у координатах «свій – чужий».

Специфіка цього базового рівня слов'янської ідеї в констатації самотності слов'ян та їх присутності в історії, без наділення суб'єктністю. Не забуваймо, що в минулому ключову роль відігравали не народи, а династії, не етнічність, а релігійна ідентичність. По-друге, на базовому рівні применшується значення відмінностей, які виникли в умовах розвитку з одного етнічного ядра, в результаті досвіду взаємодії з багатьма неслов'янськими народами й державами. Очевидно: спільне походження не гарантувало спільної історії, а ціле часто зникало в індивідуальних особливостях своїх складових.

Об'єктивне існування народів на ідейному рівні породжує відповідні історіософські рефлексії в категорії «буття». Однак допоки народи не були суб'єктами історії, це не мало принципового значення: слов'янська ідея лише констатувала їх буття, підкреслювала самотність. Кожен слов'янський народ розвивався у відповідності до траєкторії, яка задавалася династичними правителями. Зрештою, значної потреби в ньому не було, допоки не постало фундаментальне питання: «бути чи не бути?». Бути народом у політичному сенсі, носієм суверенітету, суб'єктом права, чи розчинитися в іншому етносі? Ствердити своє право на окрему територію й перетворити її в природний ареал власного існування – чи розселитися між іншими народами? Боротися за власну державу чи погодитися з вибором інших?

У цій площині вибору слов'янська ідея була відповіддю на виклики модерної доби й трансформувалася в класичну ідеологію. Загалом, існують різні погляди на сутність і час виникнення ідеологій. Один із них окреслює час їх появи епохою пізнього просвітництва і раннього романтизму, підкреслюючи їх специфіку як нових всеохопних систем ідей. Вони кинули виклик релігійним ідентичностям, і будучи, самотніми й антирелігійними за змістом, залишалися достатньо релігійними за формою, пафосом та мобілізаційним потенціалом. Ідеології були покликані організувати суспільне життя. Це своєрідні «храми» ідей, у які вірять, яких дотримуються, яким бережуть вірність. Це замки, з яких ведуть війну: праві проти лівих, консерватори проти революціонерів, ліберали проти традиціоналістів (Єрмоленко, 2018: 15, 18). Щоб відповісти на питання «бути чи не бути?» базова слов'янська ідея мала формулюватися у відповідності з категоріями класичних ідеологій – консерватизму, республіканізму, лібералізму, соціалізму, націоналізму, комунізму тощо. Така трансформація базової ідеї була

¹ Розрахунки проведені на основі останніх загальнодержавних переписів населення: Україна (2001 р.), Чехія (2001 р.; перепис 2011 р. дозволяв не вказувати національність), Словенія, Македонія (2002), Росія (2010 р.), Польща, Словаччина, Болгарія, Сербія без Косово, Хорватія, Чорногорія (2011), Боснія і Герцеговина (2013), Білорусь (2019 р.). Вважається, що в сучасному світі загальна чисельність слов'ян у межах 300 млн осіб, з них 2/3 – східні слов'яни, а половина – майже 150 млн – росіяни (Волков, 2006 а: 108).

здійснена. Абсолютизуючи чинник спільного походження, у багатьох своїх варіантах слов'янська ідея претендувала на роль еталону, зразка за яким мав бути модернізований слов'янський світ. На відміну від універсального базового рівня, який переважно приймався за замовчуванням, у площині ідеології слов'янська ідея постала ареною внутрішніх протистоянь окремих проєктів, кожен із яких потенційно претендував на виключність.

Окреслені площини слов'янської ідеї – проєкції об'єктивного існування народів та ідеології, їх мобілізації не протиставляються, а утворюють єдиний феномен. На прикладі Росії, В. Мар'їна показала як дії державних еліт впливали на динаміку слов'янської ідеї: на певних етапах вона поставала в центрі суспільного й політичного життя, на інших – «дрейфувала» на периферію, або перебувала поза суспільними інтересами. Можливості такої маніпуляції пов'язані з об'єктивним явищем, на рівні підсвідомості слов'янських народів існування слов'янської взаємності, попри численні приклади зворотнього (Мар'їна, 1997, р. 169)

Поява такої слов'янської ідеї породжувалася життєвими потребами слов'янських народів відстояти власне місце в Європі періоду подвійної революції, як назвав Е. Гобсбаум зміни, викликані промисловою революцією в економіці й Французькою революцією в політиці (Хобсбаум, 1999, р. 9). Тому наступні зміни, які відбувалися в середовищі слов'янських народів, тісно пов'язані з цією ідеєю. На думку В. Волкова, вона, попри різні деформації, «залишалася реальною рисою політичного і духовного життя, особливо в критичні моменти історії слов'янських народів» (Волков, 2006 а: 122). Можна додати, що іноді слов'янська ідея сама ці «критичні моменти історії» породжувала.

Наприкінці XVIII ст. розпочалося осмислення слов'янського питання у відповідності з принципами Просвітництва. У наступному столітті, під впливом Французької революції та романтизму, слов'янська ідея стала програмою «пробудження» слов'янських народів. Початково вона конструювалася «будителями» як відповідь на трагічний досвід перебування під владою Османів і Габсбургів. Те, що майже кожен слов'янський народ опинився в бездержавному стані, піднесено до історичної закономірності, яка перейшла в єдність долі, яку лише посилили близькість мов, звичаїв, культури. Утім, «будителі» не лише «оживили» давні образи предків, вони піднесли приналежність до слов'янства до повсякдення, зробили слов'янство політичним явищем, у відповідності з яким мав бути упорядкований їх світ. Слов'янська ідея стала умовою існування слов'ян у новому світі виникаючих національностей, відповіддю на процеси об'єднання німців, італійців та прагнень інших народів зробити себе носіями суверенітету й суб'єктами історії. Спільність походження та трагічного минулого спроєктовано у відповідність з ідеєю прогресу в якості підстави для майбутньої місії слов'ян у грядущій «ері слов'янства».

Слов'янська ідея ніколи не була статичною і залежала від загальносвітових тенденцій та пріоритетів внутріполітичного розвитку окремих країн. Тож для кожної історичної епохи вона мала свій конкретний вимір (Волков, 2006 а: 121). Це, зокрема, позначилося на термінологічних різночитаннях. На ранніх етапах йшлося переважно про «слов'янську взаємність» (Я. Колар) як «можливість об'єднання всіх слов'ян на основі спорідненості мов, що виростають зі спільного кореня; близькість окремих елементів побуту, моралі й звичаїв у давнині; спорідненість фольклору і народної культури, а також схожості деяких рис літератури в ранньохристиянський період» (Лаптева, 1994: 5). Навіть «панславізм» Я. Геркеля у 1826 р. мислився «літературним союзом» між слов'янами на основі утвердження серед «братських» народів спільної мови (Григорьева, 2013: 37). У російському слов'янофільстві акцент робився на самотності слов'ян, відмінності їх історичного шляху від західного, критиці раціоналізму, капіталізму й індивідуалізму. Своє натхнення слов'янофіли черпали в православ'ї й ідеалізації селянського общинного укладу. Поступово окреслилося два напрямки: орієнтація на Росію (К. Крамарчик у 1840 р. це

називав «панславізмом») або на Австрію («австрославізм»). Ще однією варіацією став «югославізм» («іллїризм»), поширений серед південних слов'ян. У ньому визнавалася спільність походження, єдність або близькість мов південних слов'ян, і ставилася мета їх політичного об'єднання в одній державі (Фрейдзон, 2001: 153).

Найодіознішим терміном вважається «панславізм», який у працях західних авторів став ідеологією утвердження культурної незалежності, переваги Росії, легітимізації подальшого геополітичного розширення держави й приєднання до неї слабких держав слов'янської зони (Коллінз, 2005: 36). Натомість російські автори схильні до розширення цього терміну. Його пов'язують з ідеєю злиття «слов'янських струмків у руському морі», австрославізмом, югославізмом і неославізмом. Відповідно, під панславізмом мається на увазі «ідеологія і рух об'єднання слов'янських народів (в межах Габсбурзької чи Російської імперій) на етноконфесійній основі для вирішення актуальних соціальних, політичних і економічних проблем» (Григорьєва, 2013: 47).

Альтернативою до «слов'янської взаємності» та «панславізму» в 1960-х рр. запропоновано термін «slovanství» – «славізм», як сукупність історично змінних уявлень про слов'янську спільність: ідеологія, політичні акції, суспільні рухи орієнтовані на різні форми як національно-регіонального, так і загально слов'янського об'єднання (Григорьєва, 2013: 41). Ще одним нейтральним терміном вважається «слов'янська ідея», яка об'єднує різні, часом суперечливі, варіанти використання концепту слов'янства. Так, С. Романенко відмовляється шукати в різних слов'янських народів єдиний підхід до «слов'янської ідеї» й розглядає її в розрізі декількох регіональних варіантів (типів): східноєвропейського – панславізм (росіяни, українці, білоруси), балканського – югославізм (південний схід Європи – болгари, серби, чорногорці, частково хорвати, словенці й македонці) і центральноєвропейського – австрославізм (поляки, чехи, словаки, хорвати, словенці, русини, частково українці). На думку дослідника, політики кожного народу або підтримували «слов'янську ідею», або відкидали її. Вона виступала невід'ємною складовою національної самосвідомості кожного народу, слугувала психологічним і ідеологічним обґрунтуванням легітимності вимоги національного самовизначення (Романенко, 2002: 14).

Свідченням розвитку та затребуваності слов'янської ідеї на рівні впливових політичних гравців стало її ускладнення. Поступово вона набула рис світогляду, утопії, ідентичності та соціального конструкту. Така різноплановість безперечно ускладнює аналіз слов'янської ідеї й спонукає до вивчення окремих складових, зокрема, політичних аспектів.

До середини ХІХ ст. слов'янофільська ідеологія була своєрідною мрією частини інтелігенції. Її прихильників знаходимо серед чехів (П. Шафарик, Ф. Палацький, К. Гавлічек-Боровський), словаків (Л. Штур, Я. Коллар), росіян (А. Хомяков, І. та П. Кіреєвські, І. та К. Аксакови, Ю. Самарін), хорватів (Л. Гай, Й. Штросмайєр), поляків (А. Міцкевич), українців (М. Костомаров, Т. Шевченко), сербів (В. Караджич), словенців (Ф. Прешерн). У подальшому, з предмету дискусій окремих інтелектуалів, слов'янська ідея перетворилася на предмет державної політики, і в такій якості існує до сьогодні. Те, що ідея слов'янства виникла поруч із національними рухами, а слов'янський елемент став неодмінною рисою національних міфологій, зробило її постійною складовою в процесах конструювання ідентичностей.

Нове розуміння слов'янської ідеї стало джерелом для маргіналів і прозвучало найперше в середовищі бездержавних народів. Воно стало голосом пробудження народів, тож, не випадково, в Російській імперії навіть їх власне слов'янофільство не викликало жодних сентиментів. Але саме в його середовищі були сформульовані основні принципи майбутнього панславізму: протиставлення слов'янщини Європі, особлива прискіпливість щодо Австрії, таврування поляків як зрадників слов'янщини, обстоювання тези про завоювання Константинополя й утворення «під крилами російського орла» могутньої федерації визволених слов'янських народів (Валіцький, 1998: 580).

«Одержавлення» цих ідей було лише справою часу. У 1870-х рр. на хвилі чергової війни між Росією і Туреччиною, панславізм отримав підтримку офіційних кіл, хоча так і не став офіційною ідеологією імперії. Важливими з точки зору його розвитку стали цивілізаційні погляди М. Данилевського та бачення ним особливої місії Росії. Для багатьох спокусливо виглядали можливості використання панславізму в зовнішній політиці. Слов'янська ідея поставала одночасно і основою у переговорах із Австро-Угорщиною, інструментом тиску на Габсбургів і Османів.

Інтереси державних еліт співпали з настроями інтелігенції, а російська зовнішня політика надихалася панславізмом: фінансувалися всеслов'янські з'їзди та слов'янські організації, дієво підтримано в 1908 р. проголошення Болгарського царства, конструювався Балканський союз на чолі з Сербією тощо. Не менш амбітними були політичні проекти Австрійської імперії та нових слов'янських держав – Сербії, Болгарії і Чорногорії. Утім, об'єктивні закономірності і тенденції розвитку Росії й інших країн робили панславістські проекти ілюзорними (Григор'єва, 2013: 177).

Власне, в останній третині XIX ст. у різних версіях слов'янської ідеї сформульовано ключову проблему: чи є об'єктивні чинники спільного походження, близькості мов і звичаїв визначальною підставою для створення однієї чи декількох держав, федеративний союз яких стане формою існування слов'янства як самостійного суб'єкту історії, з власним проектом майбутнього світового устрою?

Виклад основного матеріалу. XX ст. успадкувало слов'янську проблему не вирішеною ні інтелектуально, ні політично. Тож час, що передував Першій світовій війні став періодом активізації слов'янського питання та висунення нових проектів. На відміну від чиновників, для багатьох інтелектуалів слов'янська тема стала однією з відповідей на духовні шукання «Fin de siècle». Виклики індустріальної доби, секуляризму, піднесення ролі мас тощо, змушували натхненно експериментувати, балансує між революційними та консервативними рішеннями. На цій основі зміцнився неославізм – загальнослов'янський рух, лідери і прихильники якого прагнули сформулювати наднаціональну загальнослов'янську програму. Неославісти надихалися ідеєю слов'янської спільноти як інтегруючої сили, що мала забезпечити не лише самозбереження, але й подальший розквіт слов'янства як своєї етнополітичної і етнокультурної спільноти (Ненашева). Відмежовуючись від колишнього містицизму, неославісти прагнули реалізувати ідею слов'янської єдності за межами державності й церковності, виступали за цілісність культурних, економічних і політичних контактів. Зважаючи на історичні перешкоди та взаємну упередженість між окремими народами, неославісти пропагували ідеї загального покаяння слов'ян. Гасло «свобода, рівність, братерство» було спроектоване на реалії слов'янського світу, і стало антитезою до думки російських слов'янофілів про особливий шлях слов'ян. Відмова від протиставлення шляхів розвитку сходу і заходу Європи, відсутність єдиної зовнішньополітичної концепції позитивно характеризували неославізм. Водночас, він і надалі зберігав русофільське начало і антигерманську спрямованість (Ненашева, 1994: 109).

На відміну від геополітичного мислення панславістів, неославісти зосереджувалися на економічній і культурній сфері, прагнули реалізовувати політичні проекти ненасильницькими методами. Та все ж, оминати політику не вдалося. На думку «батька неославізму» К. Крамаржа, неославізм мав сприяти австро-російському зближенню, примиренню росіян і поляків, а також створити зі слов'ян реальну силу для захисту від пангерманізму (Серापionova, 2006: 86). Певні кроки в цьому напрямку зроблено, тож лідер Польського кола в Державній Думі Р. Дмовський мав підстави публічно заявити про необхідність співпраці з російським царизмом проти зростаючого германізму, на ниві «слов'янської політики без будь-яких застережень» (Фалькович, 1994: 114).

Свідченням розгортання неославізму стало проведення слов'янських конгресів у Празі (1908 р.) й Софії (1910 р.). Щоправда, їх атмосфера радше засвідчувала складність взаємин, аніж

бажання надати слов'янським зв'язка нового формату. На думку А. Григор'євої, «ні один із слов'янських народів не збирався відмовлятися від своїх національних претензій на користь загального, наднаціонального майбутнього» (Григор'єва, 2013: 97). Водночас неославізму бракувало можливостей для потужного ривка: його стримували реальні можливості роз'єданого слов'янства та однобоке домінування Росії. Попри активне використання російською владою старих панславистських формул при загостренні міжнародних відносин (боснійська криза, балканські війни), неославізм був слабкою, маловпливовою і маргінальною течією (Ненашева, 1994: 110),

Російська влада мала певний інтерес до неославізму під час російсько-австрійського зближення 1896–1907 рр., але після Боснійської кризи розходження стали очевидними. Це, зокрема, помітно в байдужості російських дипломатів до проекту Уставу Слов'янської імперії К. Крамаржа (травень 1914 р.). Документ передбачав об'єднання слов'янських народів під владою Романових. Імперія мала складатися з шести царств (королівств) – Росії, Польщі, Болгарії, Сербії, Чорногорії і Чехії, до складу яких мали увійти землі всіх слов'янських народів. Очолювати їх мали місцеві правителі, які б знаходилися під скіпетром імператора вся Русі і всіх слов'ян. Устав передбачав приєднання до Російської імперії Східної Галичини, Північної Буковини, Угорської Русі (Закарпаття) та Східної Пруссії. Аналогічно словацькі землі мали стати частиною Чехії, македонські – Болгарії, хорватські, словенські та боснійські – Сербії (Серапионова, 2006: 190). Цей проєкт мав на меті вивести слов'ян за межі Австро-Угорщини, і протиставити потужній Німецькій імперії її слов'янське alter ego. Багато елементів Слов'янської імперії були фактично переписані з німецького імперського законодавства. Проєкт не передбачав самовизначення інших народів та розходився з інтересами Російської імперії. Тож відповідною була реакція російських дипломатів, один з яких на полях документу написав: «А хто від цього виграє?» (Чехия и Словакия, 2005: 50).

Неославізм виявився невдалою спробою змінити співвідношення між інтелігентськими колами та владою у впливі на слов'янську ідею. Російська влада вміло використовувала слов'янські настрої, але, за великим рахунком, не прагнула себе обтяжувати додатково взятими обов'язками щодо інтелігенції. Тим більше, що проєкт Балканського союзу, вирощений на ґрунті панславізму, був зсередини зруйнований сербо-болгарськими протиріччями й вилився у другу Балканську війну.

Попри це саме панславізм став офіційною мовою і ідейною програмою початку Першої світової війни. Достатньо пригадати імператорське обґрунтування мотиву вступу Росії у війну, витримане в дусі «братерських почуттів російського народу до слов'ян», заклик російського Верховного головнокомандуючого великого князя Ніколая Ніколаєвіча, низку інших офіційних і публіцистичних документів (Секо, 2014). Водночас, реалії слов'янської політики свідчили про її інструментальність. Так, недалекоглядна і непослідовна політика Росії в південнослов'янському й балканському питаннях, зацикленість на оволодінні Константинополем і протоками, призвели до недооцінки значення розгрому Центральних держав. Південні слов'яни та їх держави стали для Росії розмінною монетою у торгівлі з ворогами та союзниками (Романенко, 2002: 99). Росія вагалася у питанні долі Австро-Угорщини, побоюючись, що створена навколо Сербії югослов'янська держава орієнтуватиметься на Англію чи Францію. Сюди можна віднести дипломатичну поразку в боротьбі за Болгарію влітку 1915 р.

Російський панславізм на початку війни повністю узгоджувався зі слов'янськими орієнтаціями опозиційних політиків Австро-Угорщини. Так, лідери чеського руху К. Крамарж і Т. Масарик прагнули створити незалежну чеську державу за допомогою Росії. Вони висловлювалися за спільну зовнішню політику, митний союз та визнання російської мови офіційною тощо. І якщо перший із них робив це у відповідності з власним планом Слов'янської імперії, то другий – розглядав Росію лише одним із можливих союзників. Т. Масарик прагнув зменшити

залежність від Росії, висловлюючись на користь данських чи бельгійських принципів у якості претендентів на богемську корону. Альтернативою також розглядався сербський принц Александр Карагеоргійович. Вважалося, що це посилює зв'язки між західними і південними слов'янами (Серапионова, 2006: 240).

Відомий меморандум Т. Масарика міністру закордонних справ Великої Британії лорду Грею «Незалежна Богемія» (1915 р.) пронизаний русофільством. Однак, після російської революції 1917 р., Т. Масарик повністю переорієнтувався на західних союзників. Очолювана ним Чехословацька національна рада взяла курс на побудову спільної держави чехів і словаків. У Клівлендській та Пітсбургській декларації йшлося про те, що приєднання словацьких земель та створення спільної держави стане самовизначенням єдиного чехословацького народу (концепція чехословакізму).

Схожі слов'янські проєкти були в кейсі балканських політиків. Вже в Нішській декларації сербські лідери зробили ставку на югослов'янську програму. Згодом до неї пристав лондонський Югослов'янський комітет, який розглядав югославізм крізь призму хорватських інтересів, або ж слов'ян, які проживали на території Австро-Угорщини. Навіть подальше узгодження інтересів сербського уряду та Югослов'янського комітету, закріплене Корфською декларацією не розв'язувало усіх протиріч. Меншою мірою слов'янську ідею використовували поляки. У їх випадку куди більшу роль відігравав «ягелонський міф».

Наступальний панславізм із базовою концепцією етноконфесійного рідства втратив привабливість після військових поразок Росії в 1915 р. і окупації Сербії й Чорногорії (Романенко, 2002: 101). А закінчення війни стало вироком для панславістської утопії про єднання всіх слов'ян і створення царства з центром у Константинополі. І австрославізм, і російський панславізм ідейно збанкрутували. Два конкуруючі центри опинилися поза грою: Австрія була змушена звернутися до національного проєкту, а Росія – свідомо обрала курс на світову революцію.

Реакційна «слов'янська взаємність» не вписувалася в ленінську теорію національного питання й не відповідала принципу пролетарського інтернаціоналізму. Окрім того, існували побоювання, що слов'янство могло стати теоретичною основою для згуртування нових слов'янських держав на антибільшовицькій платформі (Горяинов, 1998: 147; Аксенова, 1998: 160). Попри підписання договорів між СРСР і слов'янськими країнами в 1934–1939 рр., у зовнішній політиці «слов'янський напрям» не був пріоритетним. І лише після анексії західноукраїнських і західнобілоруських територій, елементи слов'янської ідеї почали вплітатися в офіційний інтернаціоналізм. Амбітні зовнішньополітичні плани спонукали І. Сталіна шукати належне ідеологічне прикриття, і, як часто траплялося, в хід пішли імперські лякала. Використання слов'янської риторики мало засвідчити, що вже не царська Росія, а СРСР є справжнім захисником слов'янства. Зберігаючи базові положення слов'янської ідеї, радянські дипломати залишали осторонь конфесійне та польське питання. Останнє дисонувало з діями СРСР у 1939 р. (Аксенова, 1998: 163).

Розпад Російської імперії вдарив по найбільш експансіоністським варіантам слов'янської ідеї. І можна стверджувати, що якби вона обмежувалася лише ними й була виключно специфічним імперським ідеологічним конструктом, то зазнала б остаточного краху. Однак, реалії виявилися іншими. Той факт, що націоналізми окремих слов'янських народів виростили в слов'янській колісці, вплинув на повоєнні проєкти чехів, сербів, словенців, хорватів та поляків. Орієнтуючись на країни Антанти у 1918 р. оголошено відновлення Польської держави, а також появу Чехословацької республіки та Королівства сербів, хорватів і словенців. Майже не помітно зникла чорногорська держава, а переможена Болгарія опинилася сам на сам із принизливими умовами Нейїського договору.

У міжвоєнний період найповніше слов'янська ідея знайшла застосування у проєктах чехословакізму і югославізму. Попри відому недосконалість, а то й відверту дискримінацію словаків, хорватів, словенців, боснійців, ці проєкти орієнтовувалися на творення спільної ідентичності. А визначальною умовою для цього ставало спільне походження та культурна близькість. Ідилії не вийшло, бо чеські та сербські еліти прагнули насамперед реалізувати власну національну ідею. Чинник націоналізму об'єктивно перешкоджав творенню нової спільної ідентичності. Схожі національні бар'єри мали їх названі «брати». Так ідеї слов'янській єдності лідер хорватів С. Радіч протиставляв європейський міф, у якому хорвати поставали «європейським ар'єргардом або останнім загоном європейського фронту проти Балкан» (Силкин, 2008: 121). Тож не варто дивуватися, що навіть жорсткіший авторитарний проєкт короля Александра відомий як «інтегральний югославізм» не виконав свого призначення (Чиркович, 2009: 334). Схожа ситуація виникла і в Чехословаччині, де Глінківська словацька народна партія очолила рух спочатку за автономію, а згодом – взяла курс на незалежність.

Загалом, у версальській конструкції повоєнного облаштування Центральної Європи й Балкан слов'янська ідея помітної ролі не відігравала. Навпаки, кожна держава була зосереджена на своїх національних інтересах. Це вилилося в низку прикордонних конфліктів і наступну асиміляційну політику щодо національних меншин, якими часто були сусіди-слов'яни. Усі попередні розмови про необхідність економічної, культурної та політичної співпраці, які б виокремили слов'янство в певну цілісність, виявилися незатребуваними. Були і зовнішні причини. Після розпаду Австро-Угорської і Російської імперій, а також зникнення (на короткий час) німецької загрози, консолідуючий потенціал слов'янської ідеї у вигляді всеслов'янства втрачав історичне виправдання. Навіть повернення в 1930-х рр. у велику європейську політику Німеччини, яка розглядалася загрозою для «дітей Версалю», нічого не змінила. Проєкти колективної безпеки будувалися у відповідності з логікою Англії і Франції, яка не вимагала активізації слов'янства в якості мобілізуючого елемента. Нові суб'єкти державотворення не зговорюючись вдалися до ізоляціонізму, попутно підозрюючи своїх сусідів у змовах. Тож чехословацько-польські протиріччя щодо Тешинської Сілезії, сербо-болгарські щодо Македонії, асиміляційна політика поляків щодо українців і білорусів та інші аналогічні процеси могли стати реквіємом за слов'янською ідеєю.

Лише після початку німецько-радянської війни вона знову повернулася у велику політику, доповнивши без того міцний коктейль із комунізму й російського націоналізму. Інструменталізм кремлівських партитур слов'янської ідеї для багатьох партійних лідерів окупованих слов'янських країн був надто очевидним. І вони, подібно до лідера сербських демократів М. Грола, вважали їх «не переконанням, а тактикою», не реальністю, а утопією (Романенко, 2002: 195). Тому погоджуюся з думкою В. Мар'їної, що реанімація ідеї слов'янської взаємності накладалась на не дуже сприятливий фон практичних політичних взаємин слов'янських держав і народів. Одночасно діяли дві протилежні тенденції – прагнення до об'єднання в спільній боротьбі проти нацистської Німеччини та посилення міжслов'янських конфліктів на міждержавному і внутрідержавному рівнях (Мар'їна, 1997: 172). Перша з цих ліній стала одним із пріоритетів СРСР, і пройшла в своєму розвитку три етапи: на першому (1939 – червень 1941 рр.) відбулася її реанімація, на другому (червень 1941 – 1943 рр.) – слов'янська політика використовувалася в якості інструменту мобілізації слов'янських народів на боротьбу з німецькими загарбниками, а на третьому (1944–1945 рр.) – слов'янське питання переведено в площину реалізації конкретних зовнішньополітичних завдань СРСР (Мар'їна, 1997: 169).

У 1941 р. в СРСР до інституалізації слов'янського руху залучено чимало представників інтелігенції, зокрема: Я. Коласа, Я. Купалу, О. Корнійчука, В. Василевську. Важливу пропагандистську роль відігравали щорічні Всеслов'янські мітинги, які передавалися по радіо на всіх

слов'янських мовах. Координація цієї роботи була покладена на Всеслов'янський комітет, друкований орган якого, журнал «Слов'яни» – став офіційним пропагандистом обраного курсу.

Буде перебільшенням вважати нібито Всеслов'янський комітет став «основною консолідуючою силою слов'янського руху, культурним центром слов'янської громадськості», пропагандистська та інформаційна діяльність якого сприяла згуртуванню слов'ян у боротьбі з фашизмом (Лотоцкий, Дмитрук, 2009: 280). Насправді він реалізовував лише один із можливих варіантів відповіді слов'янських народів на німецьку експансію. Пропагандоване ним згуртування було повністю підпорядковане радянським політичним інтересам. Доречніше говорити про «політичний ефект» від роботи Всеслов'янського комітету, який уможливив перехід до «нового слов'янофільства».

Упродовж 1944–1945 рр. на зустрічах із представниками окупованих слов'янських країн (Ст. Орлеманський, Ст. Миколайчик, Й. Броз-Тіто, Е. Бенеш) І. Сталін неодноразово підкреслював необхідність союзу слов'янських народів для «відновлення політики Грюнвальда», протистояння майбутньому відновленню німецької агресії та «основи миру в Європі» (Москва и Восточная Европа, 2002: 30). А у відомій промові під час візиту Е. Бенеша 28 березня 1945 р. він окреслив суть радянської політики в слов'янському питанні. На відміну від старого, царського слов'янофільства, яке прагнуло «об'єднання слов'ян під російським царем», нове слов'янофільство зорієнтоване на «союз слов'янських народів» проти спільного ворога – німців, і не передбачало нав'язування радянського ладу слов'янським народам. За сталінським задумом, нове слов'янофільство мало стати гарантією післявоєнної безпеки та протидією союзу західних держав із німцями: «Ми б'ємо німців, і справа йде до завершення. Але потрібно мати на увазі, що союзники спробують спасти німців і зговоритися з ними. Ми будемо нещадними до німців, а союзники спробують обійтися з ними м'якше. Тому ми, слов'яни, повинні бути готовими до того, що німці знову зможуть піднятися на ноги й виступити проти слов'ян. Тому ми, нові слов'янофіли-ленінці, так настійливо й закликаємо до союзу слов'янських народів» (Сталин, 2006: 362).

Хоча нове слов'янофільство виникало на антифашистській основі, воно одночасно розглядалося інструментом боротьби проти «реакційних клік слов'янських країн» (Досталь, 1997: 183). Як і ленінське «право націй на самовизначення» під час революційного натиску 1917–1924 рр., нове слов'янофільство мало розколювати нації за класовою ознакою, і, таким чином, сприяти перемозі світової революції.

Втім, за великим рахунком, «нове слов'янофільство» не мало реальних шансів на втілення. Воно було «більшою чи меншою мірою периферійним» напрямом зовнішньої політики (Славянские народы, 1996: 11), орієнтованим на активніше просування комунізму в Східну Європу. Комуністичні ідеї, обряжені в слов'янофільські форми, бачилися здатними лише реанімувати проекти міжвоєнного періоду – чехословакізм, югославізм та Балканську федерацію, але й переорієнтувати їх цілі з національного на соціалістичне будівництво. Певний інтерес СРСР мав до ідеї польсько-чехословацької конфедерації, а також ініціював підписання низки двосторонніх угод із Чехословаччиною (1944), Югославією, Польщею (1945), Болгарією (1948). Аналогічні двосторонні договори підписувалися між іншими слов'янськими країнами, і створений на їх основі союз слов'янських держав став цементуючим ядром блоку Східних держав. Та замість того, аби стати поясом безпеки для СРСР, він, завдяки радянським режимам, дуже скоро перетворився на сферу його безроздільного панування (Мар'яна, 1997: 179).

Слабкість «нового слов'янофільства» полягала у невідповідності амбіціям СРСР. Взятє за основу воно швидко перетворилося б у прокрустове ложе. У внутрішній політиці ідея слов'янського братства росіян, білорусів і українців підживляла б «дружбу народів СРСР», а в зовнішній політиці – обмежувало б експансіоністські апетити СРСР виключно слов'янськими

територіями. На межі війни і миру для радянського керівництва стало зрозуміло, що обриси соціалістичного табору не співпадатимуть із ареалом слов'янського світу. Ілюзорність розрахунків на те, що «особливі відносини» між слов'янськими країнами, засновані на солідарності й «унікальній» слов'янській ментальності стануть основою радянського блоку стали очевидні майже одразу. Тому етнічні форми спаювання були витіснені геополітичними, а згодом ідеологічними принципами (Волокитина, 2017: 264). Окрім цього, антигерманізм нового слов'янофільства звучав надто архаїчно та регіонально, а пояснити у слов'янських термінах глобальне протистояння зі США було зовсім не можливо. Тому слов'янська ідея стала для СРСР виключно основою відносин зі слов'янськими країнами, а в середині країни перевага надавалася вищій формі єдності народів – «братській співпраці народів у межах єдиної соціалістичної системи» (Славянские народы, 1996: 8). А якщо відкинути канцеляризми, то можна сказати відвертіше – російській ідеї.

Поширення «нового слов'янофільства» можна вважати вдалим пропагандистським кроком радянського керівництва, адже попри відому відстороненість поляків, воно узгоджувалося з поглядами багатьох комуністичних діячів окупованих слов'янських країн (Мар'яна, 1997: 177). Багато з них взяли курс на відновлення довоєнних традицій чехословакізму й югославізму. Щоправда, на відміну націоналістичного мислення своїх довоєнних попередників, комуністи шукали в цих ідеях прикриття для економічних трансформацій. Останні мали кращі шанси на реалізацію в умовах великих державних утворень. До того ж, невдалий державотворчий досвід міжвоєнного періоду та швидка окупація Німеччиною, підказувала новим керівникам необхідність врахування національного чинника в політичних розкладах. Тож комуністична програма передбачала чергове перетасування населення та переділ територій для створення мононаціональних державних одиниць.

Вже в роки Другої світової війни ідеї Е. Бенеша щодо чехословакізму звучали ретроградно. Заяви типу «словаки – це чехи», а «словацька мова – лише один із варіантів чеської мови» (Національна політика, 2004: 117) були одою старому слов'янофільству, який бачив розв'язок протиріч у розчиненні меншого в більшому. Тож наприкінці війни він висловився за «абсолютну лояльність, чесну толерантність і взаємне визнання» словака (як народу), чеха (як народу), чехословака (як народу). Існування чехословацького народу Бенеш пов'язував із значно вищим ступенем культурного розвитку за зразком Англії, де вирази «англійський народ», «шотландський народ», «уельський народ» вживаються з однаковою толерантністю поряд із «британським народом» (Національна політика, 2004: 120).

Зі свого боку комуністи наполягали, що союз чехів і словаків у межах єдиної держави мав бути реалізований за принципом «рівний із рівним». Кошицька програма Національного фронту чехів і словаків (1945) визнавала самобутність словацької нації та передбачала функціонування національних органів державної влади на території Словаччини (Словацька національна рада та Корпус уповноважених) (Чехія и Словакия, 2005: 420). Однак, основне і принципове питання – створення федеративної держави так і не реалізовано. Класовий підхід виявився важливішим за національне питання.

Оформлення чехословацької держави на основі трьох Празьких угод 1945–1946 рр. зафіксувало фактичну нерівність між чехами і словаками. Закріплена Конституцією 1948 р. асиметрія у повноваженнях центральних і словацьких органів влади стала лише засобом відкласти надокучливе питання. Схоже, що повоєнний чехословакізм був радше тимчасовим компромісом між чехами і словаками, і, за замовчуванням, цивілізованою, розрахованою на тривалий час формою розходження. Соціалістична індустріалізація і супутній пакет соціально-політичних перетворень не зняли з порядку денного актуальність словацького питання. Тож 27 жовтня 1968 р. Національне зібрання ЧССР прийняло конституційний закон про чехословацьку

федерацію, згідно з яким ЧССР перетворилася в державу двох рівноправних союзних республік – Чеської і Словацької (Национальная политика, 2004: 149).

Звернення комуністів до югославського проєкту мало кілька причин. На відміну від сербських четників, партизани переважно склалися з представників різних національностей. Тож перемогти цей проєкт міг або на малозрозумілому інтернаціоналізмі, або оновленому югославізмі. Вибір був зроблений на користь останнього. Ще в 1942 р. Антифашистське віче народного визволення Югославії висловилося за створення федеративної держави (Национальная политика, 2004: 447).

Повоєнний югославізм також мав стати формою подолання національних упереджень на основі рівності між націями та класової солідарності. Це був своєрідний еклектичний проєкт в межах якого моноетнічні компоненти (сербський, хорватський, словенський, чорногорський, македонський, боснійський) поєднувалися з регіональною формою поліетнічного націоналізму (слов'янської ідеї) – югославізму (Романенко, 2002: 233). У цьому котлі етнічність мала бути переплавлена на нову класову єдність. Замість поняття «правляча нація», що асоціювалося з сербами, хорватами і словенцями, упроваджувалося поняття нової нації «югославів». А відносини між народами, які отримали власні національно-територіальні одиниці, мали будуватися з чистого листа (Национальная политика, 2004: 453). Аби ця єдність отримала шанс, партійне керівництво запровадило політику забуття образ і ненависті. Тіто не бажав у нову державу переносити геноцидний досвід Другої світової війни і конфлікти міжвоєнного періоду. Тому розігрував югослов'янську карту на противагу гегемоністським ідеям Великої Сербії. На відміну від міжвоєнного «інтегрального югославізму», який приховував сербський гегемонізм, комуністичний югославізм передбачав нанесення концентрованого удару по сербським великодержавним амбіціям. Одним із адміністративних інструментів досягнення цієї мети стало створення автономій у складі Сербії – Косово й Воєводини. Югославський проєкт мав певний вплив на процес зміни ідентичності в країні. Напередодні розпаду 7 % населення називало себе югославами (Завьялов, 2001), а феномен югоносталягії залишається одним із найбільш потужних на посткомуністичному просторі. Навіть останні переписи населення фіксують їх присутність: 23 тисячі в Сербії, 1 154 в Чорногорії, 330 осіб у Хорватії.

У цілому комуністичний інтернаціоналізм не зміг перемогти етнічні націоналізми і, навпаки, набув агресивних форм. Це, на думку С. Романенка, відбулося через співпадіння в часі соціалістичної і національної революцій на Балканах. Відповідно, національне об'єднання сприймалося у нерозривному зв'язку не лише з довгоочікуваним національним звільненням, але й новим суспільством «соціальної справедливості» (Романенко, 2002: 233).

Одночасно із югославським проєктом у 1944–1947 рр. реанімовано ідею балканської федерації. Вперше про неї заговорили у 1920-х рр., коли радянські лідери просували цю ідею по лінії Комінтерну з метою підризу Королівства СХС. У повоєнній Європі вона мала стати форпостом комунізму на Балканах. Хоча окремі варіанти федерації передбачали участь Албанії і Греції, основа мала бути слов'янською – союз Югославії і Болгарії (звідси інші назви – югославська, болгаро-югославська, югослов'янська федерація). Як і у випадку з іншими об'єднаними ініціативами цього часу вважалося, що виниклі етнотериторіальні протиріччя між державами і народами можна вирішити в процесі створення єдиної держави на принципах етнічної спорідненості. Утім бачення структури цього єднання з Белграда і Софії виглядало по різному: болгари наполягали на створенні федерації двох держав, а югослави відводили Болгарії місце однієї з республік (Романенко, 2002: 241).

Балканське зближення викликало занепокоєння в Москві, керівництво якої вбачало у реалізації цього проєкту прагнення Югославії отримати самостійність у комуністичному русі. На думку С. Романенка, це було не лише конфліктом інтересів, але й боротьбою двох варіантів

слов'янської ідеї. Тож І. Сталін зі своїм великоруським націоналізмом і централізмом став ідейним спадкоємцем Ніколая І, а Й. Броз-Тіто із всебалканськими амбіціями – спадкоємцем сербських націоналістів минулого (Романенко, 2002: 235). У 1947 р. це привело до розриву відносин між СРСР і Югославією. Як виявилось, «слов'янське братство», спільність ідейно-політичних позицій, конфесійна близькість не можуть стати на заваді інтересів однотипних держав, коли кожна із них претендувала на роль лідера на Балканах, а СРСР ще й вимагав безумовного підкорення всіх союзників. Ілюзією виявилася не лише єдність, але й розуміння і розумний діалог (Романенко, 2002: 596). Відтак, було «поховано» не лише Балканську федерацію, але й «нове слов'янофільство» кремлівських вождів. Коли в 1955 р. розпочався процес нормалізації двосторонніх відносин, тема «слов'янського братства» була винесена за дужки. Договори будувалися на визнанні рівності та поваги до суверенітету.

Упродовж наступних десятиріч пропагандистський запал слов'янської ідеї поступово спадав. Її окремі аспекти продовжували культивуватися – організовувалися конференції, відбувалися дослідження актуальних тем, проводилися урочисті заходи з ушанування пам'ятних дат тощо. Вони мали забезпечувати основу для розвитку двосторонніх відносин та радянсько-чехословацьких, радянсько-болгарських, радянсько-югославських і радянсько-польських культурних зв'язків. Але лише у болгарському випадку ці відносини потенційно виходили на вищий рівень. Та й то, за ініціативами лідера болгарських комуністів Т. Живкова щодо входження в склад СРСР стояли цілком прагматичні речі – економічні преференції та підтримка СРСР у суперечках із сусідами.

СРСР використовував слов'янську ідею для розширення прорадянських симпатій та згладжування гострих кутів соціалізму. Проте, у польському випадку це не працювало. Місцева комуністична еліта вимушена була зважати на сильні антиросійські настрої. Тож слов'янська риторика використовувалася виключно контекстуально. Польські комуністи бачили єдину можливість здобути підтримку власного народу і позбутися принизливого статусу поплічників росіян через артикуляцію національної ідеї. Саме тому в період правління В. Гомулки стала можливою потужна антисемітська кампанія, яка черпала натхнення в ідеології ендеків міжвоєнного періоду.

«Празька весна» 1968 р. стала другим великим ударом по трансльованим зверху ідеологемам про слов'янську єдність. Введення радянських військ зруйнувало хитку рівновагу і історичні симпатії. Тож достатньо пригадати атмосферу на спортивних зустрічах СРСР із югославами (футбол, баскетбол) та чехо-словаками (футбол, хокей), аби зрозуміти, що кредит довіри до слов'янської ідеї в її російському прочитанні вичерпувався. У цьому контексті важливою стала переорієнтація інтелігенції слов'янських країн. Для опозиції тема слов'янської єдності стала шкідливою і небезпечною. Перевага віддавалася національним ідеям, позбавленим слов'янських сентиментів. Із часом сформувався цілком відмінний інтелектуальний проєкт Центральної Європи (Ч. Мілош, М. Кундера, Д. Кіш та ін.). Будучи своєрідним рімейком на тему австрійської спадщини, він, водночас, виступив руйнівником слов'янської ідеї (Секо, 2017: 39). Основною причиною низької популярності слов'янської ідеї стала архаїчність її основних складових та стійка асоціація з Росією.

Розпад комуністичної системи став черговим приводом для переформатування слов'янського світу й слов'янської ідеї. У першому випадку спостерігаємо процес ентропії² – «розбігання» слов'ян по національним «квартирам» (Волков, 2006 а: 110). Вже чехословацька «оксамитова революція» 1989 р. розпочала процес такого ж «оксамитового розлучення» Чехії і Словаччини, яке закінчилося в 1993 р. На території Югославії і СРСР процеси розпаду відбувалися значно драматичніше. Причини цього без перебільшення ховаються в специфіці

² ентропія – процес розсіяння енергії, міра невизначеності ситуації, що може мати різні наслідки.

національної політики після 1945 р. та обмеженості слов'янської ідеї. На думку І. Каліганова, повоснна конструкція Східної Європи жодним чином не була слов'янською. Її осердям стала марксистсько-ленінська ідеологія і побудова комунізму. Їх крах спричинив розходження слов'янства по національним «квартирам». А без спільних ідеологічних скреп одразу дали про себе знати витіснені всередину протиріччя та взаємні образи (Каліганов, 2008: 70).

У червні 1991 р. про власну незалежність оголосили Хорватія і Словенія, а в вересні – Македонія. У грудні припинив існування СРСР, що стало підставою для незалежності України і Білорусі, й самопроголошення Росії «спадкоємцем СРСР». Але якщо процес врегулювання відносин на пострадянському просторі певний час відбувався в рамках дипломатичних процедур, то розпад Югославії супроводжувався війнами в Хорватії і Словенії. У березні 1992 р. про вихід зі складу федерації оголосила Боснія і Герцеговина, що відкрило ще один фронт військового протистояння. Усі вище названі процеси відбувалися на хвилі піднесення національних рухів, у багатьох із яких домінували радикали. Про слов'янську єдність вже не йшлося, навпаки геноцид щодо колишніх «братніх» народів вважався прийнятним методом вирішення територіальних суперечок. Активна фаза військового протистояння в колишній Югославії тривала до кінця 1995 р., а наступне загострення відбулося в 1999 р. навколо Косово. Останньою слов'янською національною одиницею, яка обрала незалежний вектор розвитку стала Чорногорія у червні 2006 р. На фоні розпаду Югославії може здатися, що пострадянським країнам вдалося уникнути жорсткого сценарію. Але це вірно лише за умови розгляду розпаду СРСР як події серпня – грудня 1991 р. Однак, якщо бачити в цьому процесі, то стає очевидно, що Придністров'я, Чечня, Південна Осетія, Абхазія, Крим, Донбас, Нагірний Карабах – є проявами повзучого розпаду.

Інституційний розпад соціалістичних держав супроводжувався розпадом форм співпраці в економічній, культурній, науковій та інших сферах вироблених у межах «соціалістичної співдружності», які зв'язували слов'янські країни і народи. При цьому на зміну старим віджилим формам нічого нового не прийшло. Така ентропія слов'янського світу відбувалася одночасно з посиленням інтеграційних процесів у Західній Європі (Волков, 2006 b: 130). Природно, що в цих умовах відбулося часткове відкидання або обмеження значення слов'янської ідеї. У Польщі, Чехії, Словаччині, Словенії, Хорватії розпад комуністичної системи був сприйнятий у якості історичного шансу для інтеграції в євроатлантичні структури. Для них слов'янська ідея не так втратила актуальність як перетворилася на елемент власної ідентичності, стала частиною менталітету. Відомий польський дисидент, а в 1990-х рр. – яскравий представник польської еліти А. Міхнік повністю відкидав панславизм як «імперську політику Росії», а прагнення до політичного або ідеологічного об'єднання слов'ян називав безглуздою затією. Натомість, він вбачав у слов'янах спільноту в межах якої людей зв'язують психологічні, культурні й етнічні фактори. При всій неоднорідності слов'янського світу, А. Міхнік висловлювався за розвиток взаємин між слов'янами на рівні «культурних зв'язків» та «контактів між людьми» (Михнік).

З іншого боку, в Сербії, Росії, Білорусії, частково Україні, наслідки розпаду комуністичних держав сприяли переосмисленню слов'янської ідеї. Привертає увагу той факт, що вона стала затребуваною в тих народів, для яких розпад комуністичних держав асоціювався з поразкою їх державотворчих проєктів. Реакцією на розпад Югославії і втрату Косово стала радикалізація сербського націоналізму і повторення давніх мантр про роль Росії як захисника слов'ян.

Провал політики «атлантизму» на початку 1990-х рр. став сигналом для російських еліт аби дістати з шухляд старі геополітичні концепції панславизму і євразійства. На тому етапі здавалося, що старі ідеї кращі, аніж повна відсутність ідей. Осучаснивши їх мову, вони запропонували доволі еклектичний варіант їх поєднання. На думку І. Лосєва, російські еліти «не мислили свого майбутнього без регенерації наддержави, що почала». Тому їх

неослов'янофільство будувалося на прагненні панування і підкоренні інших слов'янських народів, інстинктивній апатії до різноманітності й несхожості, прагненні до тотальної уніфікації на основі єдиної російської мови, культури й держави, а також нестримній міфології та популяризації псевдонаукових історичних, археологічних, етнографічних та мовознавчих знань (Лосєв, 2006).

Неспроможність повноцінно реалізувати власний самостійний проєкт спонукала російські еліти у 1990-х рр. за допомогою слов'янської ідеї спробувати повернути Україну і Білорусь в орбіту впливу. Найперше мова йшла про відновлення культурних зв'язків та актуалізацію позитивного досвіду спільної історії. Символом цього стали спільні зустрічі президентів Л. Кучми, А. Лукашенка і В. Путіна, організація конкурсів на кшталт «Слов'янського базару», святкування Днів слов'янської писемності й культури, створення слов'янських університетів та комісій із написання спільних підручників з історії. У середовищі російських славістів був певний запит на переорієнтацію слов'янської ідеї. На думку В. Волкова, її змістом в посткомуністичний період став «культурно-цивілізаційний характер». Вона мала будуватися на визнанні рівності, підвищеній увазі до потреб інших, повазі до національних почуттів, традицій і особливостей кожного члена сім'ї слов'янських народів. Хоча слов'янська ідея втратила свій об'єднавчий потенціал, все ж вона мала значний потенціал для захисту самобутності малих слов'янських народів у глобалізованому світі. У цьому сенсі вона перетворилася в «усвідомлену необхідність» (Волков 2006 а: 121).

Скептичніше на перспективи духовного єднання слов'ян дивився І. Каліганов. Вбачаючи в Росії основу такого єднання, він визнавав: наразі «запропонувати... щось слов'янському світу Росія не може». Вихід із ситуації бачилася в посиленні боротьби за збереження культурного спадку слов'янських народів, розвиток національних культур в глобалізованому світі, а також створенні «ідеальної моделі економічного, соціального і морального розвитку людського суспільства» (Каліганов, 2008: с. 71, 84). Утім, ці потенційні можливості на зламі ХХ–ХХІ ст. були упущені. Думки інтелектуалів і влади вкотре в російській історії розійшлися.

М'яка лінія в просуванні ідей слов'янської єдності пояснювалася внутрішньою слабкістю Росії та зосередженістю на власних територіальних (Чечня) й економічних проблемах. Також бралася до уваги зростання русофобії посткомуністичному просторі. Зрештою, усвідомлювалося, що упродовж ХХ ст. Росія як найбільша слов'янська держава і російський етнос втратили свій авторитет у очах інших слов'янських народів (Болтаевский, Прядко, 2015).

Зміцнення міжнародних позицій за президентства В. Путіна сприяли поверненню до політичних варіантів слов'янської ідеї, зокрема, до такого різновиду як концепція «русского мира». Отже, ідея етнічної спорідненості та культурної близькості знову мала стати базовою для активної політичної та економічної інтеграції. Ще в 1996 р. започатковано інтеграційний проєкт зі створення Союзної держави Росії і Білорусі, який зберігає актуальність до сьогодні. Однак, схилити до більшої інтеграції Україну не вдалося. Замість того аби навести лад всередині країни й провести реформи, Росія вдалася спочатку до економічної, а згодом військової експансії. Відхід України від «братського» рівня побудови відносин із Росією, що розпочався за президентства В. Ющенка, вкотре довів інструментальність ідеологічних підходів російських еліт. Тож після 2014 р. ідеологія відійшла на другий план, а російська слов'янська ідея вкотре була дискредитована експансіонізмом і пошуком «Новоросій».

Не випадково, в суспільній свідомості за межами Росії і Білорусі слов'янська ідея перетворилася в ідеологічний симулякр, який має мало спільного зі слов'янськими симпатіями та відчуттям власного слов'янського коріння. Цей симулякр розглядається не лише продуктом сумнівної якості, але й загрозою національній безпеці. Замість потенційного об'єднання, він вносить розкол в існуючі нації та сприяє зростанню суспільних конфліктів. Парадокс, який

простежується в історії: ідея, яка з кінця XVIII ст. була колискою всіх нині існуючих слов'янських націй, стає на початку XXI ст. домовиною для деяких із них.

«Токсичність» сучасної версії слов'янської ідеї впливає з абсолютизації її як політичної цілі. Захопленість російської політичної еліти ідеями «зіткнення цивілізацій» змусило її вкотре довіритися теоретичним схемам, неодноразово відкинутими історією. Слов'янська ідея, як й інші панідеології, насправді виявилася лише проміжним етапом націотворення. Нездатність Росії розбудувати власний національний проєкт створює догматичну залежність від панідеології, і, власне, робить її заручницею доволі утопічного цивілізаційного проєкту. Очевидно й те, що ідеї етнічної і культурної близькості самі по собі не гарантують безпеки й стабільності. Більше того, занадто часто вони виявляються джерелом найгостріших конфліктів.

Цілком вірогідно, що й для Росії така слов'янська ідея перетворюється на перешкоду і відволікає від внутрішніх реформ. На думку С. Романенка, вона стає причиною неприйняття Росії як партнера, з огляду на її зневажливе ставлення до інших країн; загострює відносини з неслов'янськими та іншими слов'янськими народами, кожен із яких має власну версію слов'янської ідеї; сприяє відродженню минулих панідеологічних концепцій та зміцненню на їх основі воєнно-оборонних структур. Тож висновок дослідника цілком реалістичний: слов'янська ідея з її колективістською підсвідомістю суперечить вирішенню тих завдань, які стоять перед слов'янськими країнами в посткомуністичний період щодо розвитку громадянського поліетнічного суспільства, заснованого на принципах справжнього рівноправ'я і свободи особистості. Від відродження слов'янської ідеї, тим більше – відновлення спільної держави, що охоплює суверенні слов'янські народи Центральної, Східної і Південно-Східної Європи в будь-якій формі програють саме слов'янські народи (Романенко, 2002: 602).

Розвиток глобального світу також ставить питання до слов'янської ідеї. Наприкінці XX ст. стало надто очевидно, що чимало об'єктивних чинників, у яких традиційно окреслювалася єдність слов'янського світу, втратили своє попереднє значення. Система регіональної співпраці будується на чіткому усвідомленні кожною слов'янською державою власних національних інтересів. Тож міжнародні організації до яких вони входять (Вишеградська група, ГУАМ, Центральноевропейська угода про вільну торгівлю, Організація Чорноморського економічного співробітництва) не мають жодного відношення до слов'янської ідентичності. Перемоги національних проєктів на Балканах (хорвати, словенці, македонці), в Центральній Європі (словаки) та Україні відбувалися через публічне дистанціювання від слов'янського ядра (для боснійців значно важливішу роль відігравала мусульманська ідентичність). У якості противаги йому часто виступав європейський міф, підкріплений потужними фінансовими ресурсами ЄС.

Як зазначав С. Віднянський, склався своєрідний парадокс між об'єктивною величиною слов'янського світу й незначною роллю слов'янської ідеї, здатної надати цій величині реальних політичних, економічних чи культурних значень. Розпад економічних зв'язків, відсутність економічної інтеграції, загальнослов'янських структур комунікацій і спілкування, політична небезпечність слов'янської ідеї – усе це зробило слов'янську єдність існуючою лише на рівні культури, світогляду та менталітету. В сучасних умовах глобалізації, інтеграції, демократизації, підвищення рівня відкритості країн і народів, національно-культурне життя слов'янських народів зазнало значних втрат – розпочалося розмивання їх культурно-національної ідентичності, вестернізація та нівелювання етнокультури. Тож, «на початку XXI ст. слов'янський світ майже повністю втратив свою цілісність. Нині цього світу, як єдиного цілого, у геополітичному, ідейно-політичному, економічному та навіть концептуальному культурному розумінні практично не існує» (Віднянський, 2013: 38). Те, що ідеологи слов'янства XIX ст. бачили єдністю на сьогодні постає «дезінтегрованим, периферійним співтовариством, окремі частини

якого сепаратно дрейфують за різними осями геополітичних координат і навіть до різних культурно-цивілізаційних типів» (Віднянський, 2013: 39).

Проведений аналіз використання слов'янської ідеї в державній політиці не охоплює всієї повноти проблеми, і все ж, дає підстави вважати її однією з впливових на ринку європейських ідеологій. Створена в XIX ст. і органічна для свого часу, вона актуалізувала слов'янське питання й дала поштовх для активного державотворення. Сформульована програма загальнослов'янського єднання виявилася засадничо утопічною, що, втім, не завадило впродовж більшої частини XX століття розвивати її регіональні варіанти, консолідуючи окремо західну, східну й південну гілку. І про ефективність цих проєктів варто говорити не лише відштовхуючись від відомих результатів. Адже на дистанції було чимало позитивного.

Слов'янську ідею годі зрозуміти поза контекстом інших пан-рухів, і варто відзначити, що вона пережила своїх основних конкурентів. Втім, навряд чи це можна вважати перемогою. Ставши інструментом в руках державних еліт, слов'янська ідея втратила привабливість серед широких верств слов'янства й вичерпала свій творчий потенціал. І годі дивуватися, що наприкінці XX ст. єдність слов'янського світу більше не розглядається пріоритетом та умовою подальшого розвитку. Традиційність слов'янської ідеї контрастує з сучасними глобалізаційними процесами, і слов'янство не розглядається сучасним суб'єктом історії. Кожна нація прагне говорити своїм голосом.

У XX ст. слов'янська ідея ставала предметом частих спекуляцій. При цьому найбільше її експлуатували російські еліти – імперські, комуністичні та посткомуністичні, кожен на свій лад, але неодмінно виправдовуючи власний експансіонізм боротьбою за спільну справу. Це, зрештою, позбавило ідею численних обертонів, і деформувало в російській бік. Нечутливість до неї інших народів стала загальним місцем. У цілому, можна стверджувати, ідеологія слов'янства скотилася на глибоку периферію, повернулася на початковий, базовий рівень. Слов'янські нації прагнуть самостійно долати виклики в глобальному світі, обирати власні інтеграційні напрямки й партнерів, без оглядки на спільне походження.

Бібліографія

Аксенова Е. (1998). Славянская идея и советское славяноведение перед Второй мировой войной. *Славянская идея: история и современность / Под ред. В. Дьякова*. М.: Институт Славяноведения. С. 160–172.

Болтаевский А., Прядко И. (2015). Судьбы славянского мира в XX веке. Социодинамика. 2015. № 3. С. 94–134. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14535

Валіцький А. (1998). В полоні консервативної утопії: Структура і видозміни російського слов'янофілства. К.: Основи. 710 с.

Віднянський С. (2013). Слов'янські народи в європейському інтеграційному процесі (роздуми українського слависта щодо міркувань російського колеги Костянтина Косачова про слов'янську єдність). *Зовнішні справи*. 2013. № 7. С. 36–41.

Волков В. (2006 а). Российская историческая славистика на пороге XXI века: смена исследовательской парадигмы. *Славянский мир: проблемы истории и современность (Памяти Владимира Константиновича Волкова): сборник статей*. М.: Институт славяноведения. С. 107–124.

Волков В. (2006 б). «Славянская идея» и русское национальное самосознание. *Славянский мир: проблемы истории и современность (Памяти Владимира Константиновича Волкова): сборник статей*. М.: Институт славяноведения. С. 125–134.

Волокитина Т. (2017). Болгария в контексте «славянской политики» СССР в годы Второй мировой войны. *Дриновський збірник*. Том 10. Софія, Харків: Видавництво БАН імені проф. Марина Дринова. С. 255–267.

Горяинов А. (1998). «Славянская взаимность» в трактовке советской историографии 1920-1930-х годов. *Славянская идея: история и современность / Под ред. В. Дьякова*. М.: Институт Славяноведения. С. 147–159.

- Григорьева А.** (2013). Панславизм: идеология и политика (40-е годы XIX – начало XX века). Иркутск: Аспринт. 199 с.
- Дворник Ф.** (2001). Славяне в европейской истории и цивилизации. М.: Языки славянской культуры. 800 с.
- Досталь М.** (1997). Идея славянской солидарности и несостоявшийся в Москве в 1948 г. Первый общеславянский конгресс ученых славистов. *Славянский вопрос: веки истории*. М.: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 182–203.
- Єрмоленко В.** (2018). Плинні ідеології. Ідеї та політика в Європі XIX–XX століть. К.: Діх і Літера. 480с.
- Завьялов С.** (2001). Судьба «тутэйших». URL: <https://archive.is/20120802031201/www.expert.ru/printissues/northwest/2001/24/24no-obsh1/>
- Калиганов И.** (2008). Россия и славяне сегодня и завтра (польские и чешские ракурсы). *Славянский мир в третьем тысячелетии: славянская идентичность – новые факторы консолидации: сборник статей*. М.: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 70–88.
- Коллинз Р.** (2005). «Балканизация» или «американизация»: геополитическая теория этнических изменений. *Логос*. 2005. № 1. С. 19–64.
- Лаптева Л.** (1994). Идея славянской взаимности и славянские съезды XIX в. *Славянские съезды XIX–XX вв.* М.: Институт славяноведения. С. 5–20.
- Лосєв І.** (2006). Дещо про «слов'янську єдність». *День*. 23 листопада.
- Лотоцкий С., Дмитрук А.** (2009). Консолидирующая роль славянского движения в борьбе против фашизма (1941–1944). *Боевое братство славян на защите мира: материалы Республиканской военно-научной конференции*, Гродно, 18 марта 2009. Гродно: ГрГУ им. Я. Купалы. С. 275–280.
- Марьина В.** (1997). Славянская идея в годы второй мировой войны (К вопросу о политической функции). *Славянский вопрос: веки истории*. М.: Институт славяноведения и балканистики РАН. С. 169–181.
- Михник А.** В славянских странах я чувствую себя как дома. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101230/http://slawia.org/ru/Statya/V-slavjanskix-stranax-ya-chuvstvuyu-sebja-kak-doma-Adam-Mihnik>
- Москва и Восточная Европа.** Становление политических режимов советского типа (1949–1953): Очерки истории / Т. Волокитина, Г. Мурашко, А. Носкова, Т. Покивайлова. М.: РОССПЭН, 2002. 686 с.
- Национальная политика** в странах формирующегося советского блока. 1944–1948. Отв. ред. В. Марьина. М.: Наука, 2004. 551 с.
- Ненашева З.** Расцвет и увядание неославизма. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101019/http://slawia.org/ru/Statya/Rastsvet-i-uvyadanie-neoslavizma>
- Ненашева З.** (1994). Славянский съезд 1908 г. в Праге и его место в формировании идеологии и программы неославизма. *Славянские съезды XIX–XX вв.* М.: Институт славяноведения. С. 99–112.
- Романенко С.** (2002). Югославия, Россия и «славянская идея»: Вторая половина XIX – начало XXI века. М.: Институт права и публичной политики. 624 с.
- Секо Я.** (2014). Слов'янський вимір Великої війни 1914–1918 рр. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 14: Міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка. С. 89–99.
- Секо Я.** (2017). Дискурс Центральної Європи в публіцистиці 1980-х – початку 1990-х років. *Україна – Європа – Світ*. Вип. 19: Міжнародний збірник наукових праць. Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2017. С. 25–41.
- Серрапионова Е.** (2006). Карел Крамарж и Россия. 1890–1937 годы: Идеиные воззрения, политическая активность, связи с российскими государственными и общественными деятелями. М.: Наука. 512 с.
- Силкин А.** (2008). Королевство сербов, хорватов и словенцев: на пути к диктатуре. 1918–1929 гг. СПб.: Алетейя. 200 с.
- Славянские народы** и Вторая мировая война. Славяноведение. 1996. № 3. С. 3–54.
- Сталин И.** (2006). Речь на обеде в честь Э. Бенеша 28 марта 1945 года. Сочинения. Т. 18. Тверь: Союз. С. 359–363.
- Фалькович С.** (1994). Сотрудничество русских и польских неославистов и славянские съезды начала XX в. *Славянские съезды XIX–XX вв.* М.: Институт славяноведения. С. 113–125.

Фрейдзон В. (2001). История Хорватии. Краткий очерк с древнейших времен до образования республики (1991 г.). СПб.: Алетейя. 318 с.

Чехия и Словакия в XX веке: очерки истории: в 2-х кн. Кн. 1. М.: Наука, 2005. 453 с.

Хобсбаум Э., (1999). Век революции. 1789–1848. Ростов-на-Дону: Феникс. 480 с.

Чикович С., (2009). История сербов. М.: Весь мир. 448 с.

References

Aksenova E., (1998). Slavyanskaya ideya i sovetskoe slavyanovedenie pered Vtoroj mirovoj vojnoj [Slavic Idea and Soviet Slavic Studies before World War II]. *Slavyanskaya ideya: istoriya i sovremennost'* / Pod red. V. D'yakova. M.: Institut Slavyanovedeniya. S. 160–172.

Boltaevskij A., Pryadko I., (2015). Sud'by slavyanskogo mira v XX veke [The fate of the Slavic world in the twentieth century]. *Sociodinamika*. 2015. № 3. S. 94–134. URL: https://nbpublish.com/library_read_article.php?id=14535

Valitskiy A., (1998). V poloni konservativnoi utopii: Struktura i vydozminy rosiiskoho sloviafilstva [In the full conservative utopia: The structure and type of Russian word-of-science]. K.: Osnovy. 710 s.

Vidnianskiy S., (2013). Slovianski narody v yevropeiskomu intehratsiinomu protsesi (rozдумы ukrainskoho slavista shchodo mirkuvan rosiiskoho kolehy Kostiantyna Kosachova pro sloviansku yednist) [The Slovenian people in the European integration process (the thoughts of the Ukrainian Slavic scholar Shodo Mirkuvan of the Russian colleague Kostyantyn Kosachov about Slovenian unity)]. *Zovnishni spravy*. 2013. № 7. S. 36–41.

Volkov V., (2006 a). Rossijskaya istoricheskaya slavistika na poroge XXI veka: smena issledovatel'skoj paradigmy [Russian Historical Slavic Studies on the Threshold of the 21st Century: Changing the Research Paradigm]. *Slavyanskij mir: problemy istorii i sovremennost' (Pamyati Vladimira Konstantinovicha Volkova): sbornik statej*. M.: Institut slavyanovedeniya. S. 107–124.

Volkov V., (2006 b). «Slavyanskaya ideya» i russkoe nacional'noe samosoznanie ["Slavic Idea" and Russian National Identity]. *Slavyanskij mir: problemy istorii i sovremennost' (Pamyati Vladimira Konstantinovicha Volkova): sbornik statej*. M.: Institut slavyanovedeniya. S. 125–134.

Volokitina T., (2017). Bolgariya v kontekste «slavyanskoj politiki» SSSR v gody Vtoroj mirovoj vojny [Bulgaria in the context of the "Slavic policy" of the USSR during the Second World War.]. *Drinovs'kij zbirnik*. Tom 10. Sofiya, Xarkiv: Vidavnistvo BAN imeni prof. Marina Drinova. S. 255–267.

Goryainov A., (1998). «Slavyanskaya vzaimnost'» v traktovke sovetskoj istoriografii 1920-1930-x godov ["Slavic Reciprocity" in the Interpretation of Soviet Historiography of the 1920s–1930s.]. *Slavyanskaya ideya: istoriya i sovremennost' / Pod red. V. D'yakova*. M.: Institut Slavyanovedeniya. S. 147–159.

Grigor'eva A., (2013). Panslavizm: ideologiya i politika (40-e gody XIX – nachalo XX veka) [Pan-Slavism: Ideology and Politics (40s of the 19th - early 20th century)]. Irkutsk: Asprint. 199 s.

Dvornik F., (2001). Slavyane v evropejs'koj istorii i civilizacii [Slavs in European history and civilization]. M.: Yazyki slavyanskoj kul'tury. 800 s.

Dostal' M., (1997). Ideya slavyanskoj solidarnosti i nesostoyavshijsya v Moskve v 1948 g. Pervyj obshheslavyanskij kongress uchenyx slavistov [The idea of Slavic solidarity and the first all-Slavic congress of Slavic scholars, which did not take place in Moscow in 1948]. *Slavyanskij vopros: vekhi istorii*. M.: Institut slavyanovedeniya i balkanistiki RAN. S. 182–203.

Yermolenko V., (2018). Plynni ideologii. Idei ta polityka v Yevropi XIX–XX stolit [Fluent ideologies. Ideas and politics in Europe of the XIX-XX centuries]. K.: Dukh i Litera. 480s.

Zav'yalov S., (2001). Sud'ba «tute'jshih» [The fate of the "tutayshi"]. URL: <https://archive.is/20120802031201/www.expert.ru/printissues/northwest/2001/24/24no-obsh1/>

Kaliganov I., (2008). Rossiya i slavyane segodnya i zavtra (pol'skie i cheshskie rakursy) [Russia and the Slavs today and tomorrow (Polish and Czech angles)]. M.: Institut slavyanovedeniya i balkanistiki RAN. S. 70–88.

Kollinz R., (2005). «Balkanizaciya» ili «amerikanizaciya»: geopoliticheskaya teoriya e'tnicheskikh izmenenij ["Balkanization" or "Americanization": Geopolitical Theory of Ethnic Change]. *Logos*. 2005. № 1. S. 19–64.

Lapteva L., (1994). Ideya slavyanskoj vzaimnosti i slavyanskije sezdy XIX v. Slavyanskije sezdy XIX–XX vv. [The idea of Slavic reciprocity and the Slavic congresses of the 19th century. Slavic congresses of the 19th – 20th centuries]. M.: Institut slavyanovedeniya. S. 5–20.

Losiev I. (2006). Deshcho pro «sloviansku yednist» [Something about "Slavic unity"]. *Den*. 23 lystopada.

Lotockij S., Dmitruk A., (2009). Konsolidiruyushhaya rol' slavyanskogo dvizheniya v bor'be protiv fashizma (1941–1944) [The consolidating role of the Slavic movement in the struggle against fascism (1941–1944)]. *Boevoe bratstvo slavyan na zashhite mira: materialy Respublikanskoj voenno-nauchnoj konferencii*, Grodno, 18 marta 2009. Grodno: GrGU im. Ya. Kupaly. S. 275–280.

Marina V. (1997). Slavyanskaya ideya v gody vtoroj mirovoj vojny (K voprosu o politicheskoy funkcii) [Slavic Idea during the Second World War (On the Question of Political Function)]. *Slavyanskij vopros: vehi istorii*. M.: Institut slavyanovedeniya i balkanistiki RAN. S. 169–181.

Mihnik A. V slavyanskikh stranah ya chuvstvuyu sebya kak doma [I feel at home in the Slavic countries]. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101230/http://slawia.org/ru/Statya/V-slavyanskikh-stranah-ya-chuvstvuyu-sebya-kak-doma-Adam-Mihnik>

Moskva i Vostochnaya Evropa. Stanovlenie politicheskix rezhimov sovetskogo tipa (1949–1953) [Moscow and Eastern Europe. Formation of political regimes of the Soviet type (1949–1953)]: Ocherki istorii / T. Volokitina, G. Murashko, A. Noskova, T. Pokivajlova. M.: ROSSPE'N, 2002. 686 s.

Nacional'naya politika v stranax formiruyushhegosya sovetskogo bloka. 1944–1948 [National policy in the countries of the emerging Soviet bloc. 1944–1948]. *Otv. red. V. Mar'ina*. M.: Nauka, 2004. 551 s.

Nenasheva Z. Rascvet i uvyadanie neoslavizma [The Rise and Decline of Neo-Slavism]. URL: <https://web.archive.org/web/20120315101019/http://slawia.org/ru/Statya/Rastsvet-i-uvyadanie-neoslavizma>

Nenasheva Z., (1994). Slavyanskij sezd 1908 g. v Prage i ego mesto v formirovanii ideologii i programy neoslavizma [Slavic Congress of 1908 in Prague and its place in the formation of the ideology and program of neo-Slavism]. *Slavyanskije sezdy XIX–XX vv.* M.: Institut slavyanovedeniya. S. 99–112.

Romanenko S., (2002). Yugoslaviya, Rossiya i «slavyanskaya ideya»: Vtoraya polovina XIX – nachalo XXI veka [Yugoslavia, Russia and the "Slavic Idea": Second half of the 19th - early 21st century]. M.: Institut prava i publichnoj politiki. 624 s.

Seko Ya., (2014). Slovianskyi vymir Velykoi viiny 1914–1918 rr. [The Slavic dimension of the Great War of 1914–1918]. *Ukraina–Yevropa–Svit. Vyp. 14: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*. Ternopil: V-vo TNPU im. V. Hnatiuka. S. 89–99.

Seko Ya., (2017). Dyskurs Tsentralnoi Yevropy v publitsystytsi 1980-kh – pochatku 1990-kh rokiv [The Discourse of Central Europe in Journalism of the 1980s and Early 1990s]. *Ukraina–Yevropa–Svit. Vyp. 19: Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats*. Ternopil: V-vo TNPU im. V. Hnatiuka, 2017. S. 25–41.

Serapionova E., (2006). Karel Kramarzh i Rossiya. 1890–1937 gody: Idejnye vozzreniya, politicheskaya aktivnost', svyazi s rossijskimi gosudarstvennymi i obshhestvennymi deyatelyami [Karel Kramarzh and Russia. 1890–1937: Ideological views, political activity, connections with Russian state and public figures]. M.: Nauka. 512 s.

Silkin A., (2008). Korolevstvo serbov, xorvatov i slovencev: na puti k diktature. 1918–1929 gg. [Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes: Towards a Dictatorship. 1918–1929]. SPB.: Aletejya. 200 s.

Slavyanskije narody i Vtoraya mirovaya vojna [Slavic peoples and World War II]. *Slavyanovedenie*. 1996. № 3. S. 3–54.

Stalin I., (2006). Rech' na obede v chest' E'. Benesha 28 marta 1945 goda [Speech at a dinner in honor of E. Benes on March 28, 1945]. *Sochineniya*. T. 18. Tver: Soyuz. S. 359–363.

Fal'kovich S., (1994). Sotrudnichestvo russkix i pol's'kix neoslavistov i slavyanskije s"ezdy nachala XX v. [Cooperation between Russian and Polish neo-Slavists and Slavic congresses of the early 20th century]. *Slavyanskije sezdy XIX–XX vv.* M.: Institut slavyanovedeniya. S. 113–125.

Frejdzon V., (2001). Istoriya Horvatii. Kratkij ocherk s drevnejshih vremen do obrazovaniya respubliki (1991 g.) [History of Croatia. A brief sketch from ancient times to the formation of the republic (1991)]. SPb.: Aletejya. 318 s.

Chehiya i Slovakiya v XX veke: ocherki istorii [Czech Republic and Slovakia in the twentieth century: essays on history]: v 2-x kn. Kn. 1. M.: Nauka, 2005. 453 s.

Hobsbaum E., (1999). Vek revolyucii. 1789–1848 [Century of the Revolution. 1789–1848]. Rostov-na-Donu: Feniks. 480 s.

Chikovich S., (2009). Istoriya serbov [History of the Serbs]. M.: Ves' mir. 448 s.

УДК 327(477) «1991/2015»
DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.6

Степан ПРИЙДУН

кандидат історичних наук, асистент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства
Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2,
м. Тернопіль, Україна, 46027 (pryidun@tnpu.edu.ua)

Stepan PRYIDUN

PhD (History), lecturer of the Department of the World History and Religious Study of Ternopil Volodymyr Hnatiuk
National Pedagogical University, M. Kryvonosa Str. 2, Ternopil, Ukraine, 46027 (pryidun@tnpu.edu.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-1047-312X>

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ (1995–2004 РР.)

Анотація. *Мета статті* – визначити значення та місце ЄС в зовнішній політиці України в контексті реалізації стратегії набуття суб'єктності в міжнародних відносинах. **Методологічну основу** роботи складають принципи об'єктивності та історизму і загальнонаукові, спеціально-історичні методи дослідження, а також системний, міждисциплінарний і плюралістичний підходи до вивчення зовнішньої політики України. **Наукова новизна** полягає у комплексному дослідженні значення ЄС для міжнародної суб'єктивізації України. Виокремлено основні тенденції та суперечності реалізації стратегії євроінтеграції України, а також проаналізовано геополітичний вимір відносин України та ЄС.

Висновки. ЄС як найвпливовішому інтеграційному об'єднанню відводилась ключова роль у зовнішньополітичному курсі України, яка розпочала процес міжнародного утвердження суб'єктності. Проголошення амбітної мети – досягнення членства України в ЄС синхронізувалось у часі з переформуванням самої унії, яка завершувала імплементацію Маастрихтського договору та здійснювала підготовку до подальшого розширення. Серйозним викликом для поглиблення співпраці між Україною та ЄС стало формування неорадянського режиму Л. Кучми, який намагався лавірувати між євроінтеграцією та «стратегічним партнерством» з РФ. Наслідком цього стала політична криза всередині країни та поразка багатовекторної моделі зовнішньої політики.

Ключові слова: Україна, ЄС, зовнішня політика, євроінтеграція, міжнародні відносини.

THE EUROPEAN UNION IN UKRAINE'S FOREIGN POLICY (1995–2004)

Abstract. *The purpose of the article is to determine the significance and place of the European Union in the foreign policy of Ukraine in the context of the implementation of the strategy of acquiring subjectivity in international relations. The methodological basis of the work is the principles of objectivity and historicism and general scientific, special-historical research methods, as well as systemic, interdisciplinary and pluralistic approaches to the study of Ukraine's foreign policy. The scientific novelty lies in a comprehensive study of the significance of the European Union for the international subjectivization of Ukraine. The main trends and contradictions in the implementation of Ukraine's European integration strategy are highlighted, as well as the geopolitical dimension of Ukraine-EU relations is analyzed. Conclusions.* The European Union, as the most influential integration association, was given a key role in Ukraine's foreign policy, which began the process of international affirmation of subjectivity. The proclamation of the ambitious goal of achieving Ukraine's membership in the EU was synchronized with the reformatting of the Union itself, which was completing the implementation of the Maastricht Treaty and preparing for further enlargement. A serious challenge to deepening cooperation between Ukraine and the EU was the formation of the neo-Soviet regime of Leonid Kuchma, which tried to maneuver between European integration and the "strategic partnership" with Russia. The result was a political crisis inside the country and the defeat of the multi-vector model of foreign policy.

Key words: Ukraine, European Union, foreign policy, European integration, international relations.

Постановка проблеми. Імплементація положень Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом (далі – ЄС) стало важливим здобутком української дипломатії

та започаткувала якісно новий етап у відносинах Україна–ЄС. Однак складність геополітичного становища України, російська агресія та глибока криза сучасної системи міжнародних відносин значно ускладнюють подальший процес зближення України та ЄС. Посилення фрагментації всередині ЄС, послаблення геополітичного впливу США та істотне зміцнення РФ на міжнародній арені – це основні риси, які характеризують трансформацію сучасної моделі світового устрою від монополярності – до поліцентричності. У цих умовах дуже важливо унеможливити імітацію курсу на набуття повноправного членства України в ЄС та уникнути «вербальної» інтеграції, коли реальні практичні заходи у внутрішній і зовнішній політиці зовсім суперечать євроінтеграційним прагненням, які закріплені Конституцією України. Це актуалізує дослідження і переосмислення значення ЄС у зовнішній політиці України за президентства Л. Кучми, який першим заявив про прагнення Києва стати повноправним членом ЄС. Однак, окрім переформатування самої унії, серйозною перешкодою до реального зближення України та ЄС на цьому етапі стала саме імітація євроінтеграційного курсу. Наслідком такої багатовекторності стала міжнародна ізоляція України наприкінці другої каденції Л. Кучми на посаді Президента України.

Аналіз останніх досліджень. Традиційно проблематика зовнішньої політики України та її відносини з ЄС є досить популярними в українській історіографії. Однак характерною рисою більшості публікацій на євроінтеграційну тематику є недостатнє висвітлення геополітичного виміру відносин України та ЄС, адже питання набуття Україною членства в ЄС не зводиться лише до відповідності копенгагенським критеріям, оскільки означає серйозну зміну рівноваги в геополітичному трикутнику США–ЄС–РФ. У дослідженні ми використовували праці Ю. Войтенка (Voitenko Yu., 2013), Ю. Щербака (Shcherbak Yu., 2003), С. Віднянського (Vidnianskyi S., 2009), Г. Перепелиці (Perepelytsia H., 2012). Свій внесок у дослідження окресленої проблеми здійснив і автор статті. У дисертаційному дослідженні С. Прийдун проаналізував особливості відносин України та ЄС в умовах трансформації постбіполярної системи міжнародних відносин (Pryidun S., 2019).

Джерельну базу дослідження становлять нормативно-правові документи України та ЄС, а також матеріали Відділу державного архіву Міністерства закордонних справ України.

Виклад основного матеріалу. Угода про партнерство і співробітництво України (далі – УПС) і ЄС (1994 р.) заклала основу двосторонніх відносин та сприяла активізації політичного діалогу. Проте імплементація торгівельних положень УПС розпочалася ще до завершення процедури ратифікації на основі Тимчасової угоди про торгівельне співробітництво, підписаної 1 червня 1995 р. Вона визначала основні принципи торгівельних відносин між Україною і ЄС (Official Journal of the European Union). Саме цей документ став першим у двосторонніх відносинах Україна–ЄС, який заклав правові основи гармонізації українського законодавства з правом ЄС, зокрема у сфері конкуренції та захисту прав на інтелектуальну власність (Muraviov V., Mushak N., с. 12–13). Підписанню цієї угоди передували дискусії в контексті першого засідання Спільного комітету Україна–ЄС, яке відбулось 24 березня поточного року.

Активізації відносин з ЄС також сприяло відкриття у Брюсселі представництва України при ЄС у липні 1995 р. З середини 1990-х рр. регулярними стали зустрічі з «трійкою» ЄС, відбувалися засідання ради співробітництва (Voitenko Yu., с. 484).

Одночасно із налагодженням відносин з ЄС, українська дипломатія намагалася забезпечити подальшу суб'єктивізацію України в міжнародних відносинах шляхом її інтеграції до ключових загальноєвропейських структур, зокрема Ради Європи (далі – РЕ). Заявку на вступ подано 14 липня 1992 р. Зазначимо, що саме РЕ і ОБСЄ стали для нових незалежних держав важливим джерелом стандартів та інформації для довшнього процесу до ЄС. Крім того, західноєвропейські держави використовували залучення східноєвропейських держав до цих

структур як певний стимул для подальшої активізації відносин. Після виконання усіх вимог 26 вересня 1995 р. відбулося обговорення заяви України про вступ до РЄ, яке тривало 2 год. За результатами голосування, лише одна країна утрималася, а решта висловилися за прийом України до РЄ. 9 листопада 1995 р. Україна стала повноправним членом РЄ (Liashenko O., с. 84).

Початок 1996 р. ознаменувався офіційним підтвердженням Президента України Л. Кучми рішення про реалізацію заходів з метою набуття членства в ЄС. Така позиція зумовлювалася необхідністю активного залучення Києва в загальноєвропейський процес та зміцнення міжнародних позицій України. Адже 3 квітня 1995 р. єврокомісія ухвалила «Білу книгу», яка визначала передумови та правила для держав Східної Європи, що прагнуть стати членами ЄС. За словами єврокомісара з питань зовнішніх відносин та європейської політики сусідства Ганса ван ден Брука, країна, яка претендує на переговори щодо членства в ЄС, повинна втілити більшу частину заходів, передбачених цією «книгою», що стосувалася Польщі, Угорщини, Чехії, Словаччини, Болгарії і Румунії, тобто тих держав, які вже уклали відповідні договори з ЄС (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 110/78, арк 47).

Усвідомлюючи серйозну відмінність у динаміці розвитку відносин з ЄС між державами Центрально-Східної Європи і України та з метою забезпечення подальшої участі нашої держави у регіональних європейських об'єднаннях, 30 червня 1995 р. міністр закордонних справ Г. Удовенко звернувся до очільників зовнішньополітичних відомств держав-членів Центральноєвропейської ініціативи (далі – ЦЄІ) щодо підтримки набуття членства в цій організації. Варто зазначити, що таку ініціативу України підтримали Австрія, Словаччина, Чехія та Хорватія, тоді як Угорщина і Словенія зайняли досить стриману позицію щодо перспективи подальшого розширення ЦЄІ (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 110/78, арк 47). Така ситуація пояснювалася тим, що залучення України до розширення розглядалася кандидатами на вступ до ЄС як загроза швидким темпам євроінтеграції. Експерти зазначають, що певною мірою цим країнам вигідне збереження іміджу України як антитези до розширення: саме штучно негативне реноме Києва дозволяє краще виглядати досягненням цих країн на шляху до інтеграції з ЄС, зокрема у західноєвропейській громадській та політичній свідомості (VDA MZS, ф. 1., оп. 4, спр. 10091, арк 124). І хоча Україні таки вдалося 31 травня 1996 р. стати повноправним членом ЦЄІ, згадана мотивація західних сусідів простежується на подальших етапах реалізації європейсько-атлантичного вектора зовнішньої політики України.

В умовах становлення постбіполярної системи міжнародних відносин та для уникнення конфронтації з РФ, ЄС зайняв досить обережну позицію стосовно євроінтеграційних прагнень України. У цьому контексті певними заохоченнями такого курсу стали заява про визнання ЄС української економіки перехідною (червень 1996 р.) та ухвалення Радою Міністрів ЄС плану дій щодо України (грудень 1996 р.). Цей документ передбачав підтримку України з боку ЄС у шести сферах (економічні реформи, трансформація українського суспільства, інтеграція України до архітектури європейської безпеки, підтримка регіонального співробітництва, ратифікація та імплементація УПС, реформування енергетичного сектору). Виокремлені пріоритетні сфери для реформування України не були звичайними деклараціями, оскільки Брюссель пропонував реальний інструментарій їх реалізації, зокрема, в рамках виконання програми TACIS на період 1996–1999 р. нашій державі виділялося 538 млн єкю (Madison V. V., Shakhov V. A., с. 140).

Стратегічний курс на членство в ЄС підтверджено на першому саміті Україна–ЄС, що проходив 5 вересня 1997 р. у Києві. Учасники підтвердили необхідність завершення процедури ратифікації УПС, шляхи подолання наслідків аварії на ЧАЕС та актуальні питання двостороннього співробітництва. Реальним практичним заходом з боку України після цього саміту стало одностороннє введення Україною безвізового режиму для власників дипломатичних паспортів країн-членів ЄС.

Набуття чинності УПС 1 березня 1998 р. передбачало дію інституційного механізму двостороннього співробітництва Україна–ЄС, який мав забезпечити імплементацію усіх положень угоди. Основою цього механізму стали Рада з питань співробітництва між Україною і ЄС, Комітет з питань співробітництва між Україною і ЄС та Комітет з парламентського співробітництва.

Важлива роль у подальшій активізації відносин Україна–ЄС належить першому засіданню Ради з питань співробітництва між Україною і ЄС в рамках УПС, яке відбулося 8–9 червня 1998 р. Саме тоді прем'єр-міністр В. Пустовойтенко заявив про прагнення України набути асоційованого членства в ЄС. 11 червня 1998 р. українська сторона зважилася на справді революційний крок – Президент Л. Кучма Указом затвердив «Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу». Цей документ був дорожньою картою та відзначався амбітністю, набуття Україною повноправного членства визначалося стратегічною метою, а статус асоційованого членства – ключовим зовнішньополітичним пріоритетом держави в середньотерміновому вимірі (Ukaz Prezydenta Ukrainy). Стратегія визначала 9 основних напрямків інтеграційного процесу та визначала інституційне забезпечення співпраці з ЄС, а також сфери внутрішнього забезпечення інтеграції України до ЄС (Spilna stratehiia).

Ця стратегія значно посилила європейсько-атлантичний вектор та водночас започаткувала декларативну трансформацію зовнішньої політики України. Проте такий форсований курс на зближення України з ЄС залишався декларацією, а не реальним наміром інтегрувати Україну до ЄС. Адже саме 1997–1998 рр. можна вважати апогеєм реалізації іншої зовнішньополітичної концепції – політики багатовекторності, яка декларувала європейські прагнення України, проте на практиці передбачала взаємовиключну мету – зближення з інтеграційними проєктами Москви на пострадянському просторі. Крім цього, ухвалення стратегії інтеграції України до ЄС та оголошення останнього стратегічним партнером, стало важливим передвибірчим заходом Л. Кучми напередодні чергових президентських виборів 1999 р. Загострення внутрішньополітичного становища в Україні, зумовленого формуванням олігархічної моделі управління державою шляхом непрозорої приватизації та зосередження Л. Кучмою усієї повноти влади, курс на зближення з ЄС ставав важливим чинником забезпечення легітимності політичного режиму. Такий стан речей суперечив основним принципам ЄС, що завершував імплементацію Маастрихтського договору та готувався до найбільшого за свою історію розширення.

Варто зазначити, що після чергового розширення ЄС у 1995 р. (приєднання Австрії, Фінляндії і Швеції) Німеччина ініціювала дискусію щодо поділу влади всередині унії. ФРН закликала малі країни ЄС бути готовими до «пожертви частиною власного нейтралітету» заради стабільності Союзу. Така позиція зумовлювалася побоюваннями Німеччини і Франції, що збільшення членів ЄС порушить баланс влади не на користь великих держав-засновників унії. Серйозною причиною таких побоювань стала перспектива найбільшого в історії розширення ЄС внаслідок приєднання колишніх соціалістичних держав Центрально-Східної Європи (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 110/78, арк 47).

Для пострадянських держав, які перебувають у процесі розбудови демократичних інститутів чи імітують його, характерними є різниця між декларованими принципами та практичними. Україна періоду Л. Кучми є яскравим тому підтвердженням. Намагання Києва відігравати роль «моста» між Заходом і Сходом унеможлиблювалося складними внутрішньополітичними процесами, зіткнулося з активною протидією РФ і не знайшло підтримки Заходу (Pryidun S., с. 195).

Підсумуємо, що концепція багатовекторності сприяла певним тактичним перемогам України на західному напрямку, зокрема прийняття ЄС під час саміту у Відні (грудень 1998 р.) рішення про розробку у 1999 р. спільної стратегії ЄС щодо України. Основними напрямками роботи МЗС та закордонних установ України у стосунках з ЄС визначено максимально можливе

врахування у спільній стратегії ЄС національних інтересів України, саме тому передбачалася розробка галузевих концепцій стратегії (VDA MZS, ф. 1., оп. 4, спр. 10091, арк. 44–45). За підсумками роботи саміту, відносини Україна–ЄС визначено як унікальне стратегічне партнерство. Важливими здобутками стали готовність ЄС підтримати вступ України до СОТ та розпочати переговори щодо заснування зони вільної торгівлі. Крім того, ЄС підтримав український варіант транзиту каспійської нафти до Західної Європи.

Для збільшення ефективності діяльності українських дипломатичних установ у країнах-членах ЄС 18 травня 1999 р. у Брюсселі відбулася нарада послів України в країнах-членах ЄС з питань інтеграції України до ЄС. Основним меседжем цієї наради стала необхідність залучення всіх складових елементів ЗМІ, громадських організації до формування суспільно-громадської та політичної думки країни перебування щодо інтеграції України до ЄС. Головна мета – формування якнайширшої платформи для підтримки в країні перебування лінії України на європейську інтеграцію, усунення упередженого ставлення та розповсюдження односторонньої інформації щодо політики Києва. Дипломати закликали диппредставництва проробити форми контролю реалізації цих кроків (VDA MZS, ф. 1., оп. 4, спр. 10091, арк. 119–123).

Ще однією важливою реакцією на євроінтеграційні прагнення України стало ухвалення під час грудневої сесії Європейської ради у Гельсінкі (1999 р.) спільної стратегії ЄС щодо України. Цей документ визначав стратегічне партнерство між Україною і ЄС невід’ємним чинником зміцнення миру та процвітання у Європі, акцентувалася увага на унікальному географічному розташуванні нашої держави та її визначальній ролі в регіоні. ЄС визнає європейські прагнення України та її європейський вибір. Основними цілями стратегії визначено підтримку демократизації та економічних реформ; забезпечення стабільності і безпеки; підтримка зміцнення співпраці Україна–ЄС в контексті розширення останнього. Варто зазначити, що ЄС також підтримало активізацію регіональної політики України в контексті створення та розвитку ГУАМу (Spilna stratehiia). Слід наголосити, що стратегія передбачає започаткування напрямів співпраці, які виходять за межі УПС. Зокрема, вперше йдеться про готовність ЄС активно залучати Україну до заходів у сфері спільної зовнішньої політики та політики безпеки ЄС (VDA MZS, ф. 1., оп. 5, спр. 600/210, арк. 2–4].

Ухвалення цієї стратегії зумовлювалося майбутнім розширенням ЄС та необхідністю підтримки процесу демократизації та економічних реформ в Україні. Незважаючи на те, що стратегія не визначала за Україною статус країни-кандидата, сам факт її прийняття свідчив про застосування нового інструменту спільної зовнішньої політики щодо пострадянського простору. Варто зазначити, що аналогічну стратегію ухвалила Європейська рада щодо РФ в червні 1999 р. Таким чином, ЄС намагався зберігати паритет на пострадянському просторі, прагнучи нейтралізувати початок нового міжнародного протистояння.

Окрім геополітичних детермінантів ускладнення інтеграції України до ЄС (інтравертна фаза ЄС та неготовність до нового протистояння з РФ), звертаємо увагу на серйозні проблеми реформування української економіки та сфери державного управління. Характерною рисою першого десятиліття незалежності стала перманентна економічна криза, яка доповнювалась політичною, що значно послаблювало міжнародне становище України. Проведене в 1998 р. порівняльне дослідження показало, що валовий внутрішній продукт на душу населення в Україні становить 4,4 % порівняно з середнім показником по країнах ЄС. На соціальне забезпечення населення в Україні витрачалось коштів у 31 раз менше, ніж у країнах ЄС, на тисячу жителів припадало в 5 разів менше автомобілів, удвічі менше телевізорів. На думку експертів Міжнародного центру перспективних досліджень, незважаючи на те, що керівництво України проголосило вступ до ЄС стратегічною метою зовнішньої політики держави, внутрішня економічна політика з цим була не пов’язана (Shcherbak Yu., с. 341–342).

Здобувши перемогу на президентських виборах Л. Кучма продовжив реалізацію курсу на зближення з ЄС. Зокрема, 14 вересня 2000 р. Указом Президента України затверджено конкретну програму інтеграції України до ЄС, яка мала виконувати функції дорожньої карти виконання стратегії інтеграції України в ЄС. Документ складається зі 140 розділів, які охоплюють усі сфери суспільного життя держави, а основною метою запропонованих заходів визначено досягнення копенгагенських критеріїв (Prohrama intehratsii).

У березні 2001 р. Європарламент ухвалив резолюцію щодо спільної стратегії ЄС до України – European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (European Parliament). Резолюція визнає, що Україна відіграє ключову роль для збереження миру, стабільності та процвітання в Європі в період після «холодної війни». Підкреслюється, що наша держава є активним членом РЄ та ОБСЄ, посідає важливе місце в центральноевропейській ініціативі та співробітництві у чорноморському регіоні, відіграє ключову роль у групі ГУУАМ і вибірково бере участь у діяльності СНД.

Окремо визнавався важливий внесок України в підтримання миру і стабільності – у відмові від ядерної зброї, пошуках вирішення проблем Придністров'я та проведення миротворчих операцій у колишній Югославії і участь у програмі НАТО «Партнерство заради миру». На думку Ю. Щербака, ЄС обрав щодо України зважену і обережну стратегію: висунувши низку умов, без виконання яких неможливе перетворення України на демократичну європейську країну, на цей час ЄС зберігав дистанцію і не надто ангажувався до українських справ (Shcherbak Yu., с. 349).

Незважаючи на це, у 2002 р. з метою посилення інституційного-правового забезпечення відносин з ЄС Указом Президента в Україні створено Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції на чолі з Президентом. Завданнями якої є забезпечення ефективної координації і контроль за діяльністю органів державної влади у сфері європейської та євроатлантичної інтеграції, схвалення відповідних рекомендацій цим органам (Ukaz Prezydenta). При Президентові України створено консультативно-дорадчий орган – Національна рада з питань адаптації законодавства України до законодавства ЄС (Ukaz Prezydenta). При Міністерстві юстиції з 1998 р. діяла також Міжвідомча координаційна рада з адаптації законодавства України до законодавства ЄС, яку очолює міністр (Postanova Kabinetu Ministriv).

У травні цього ж року Л. Кучма презентував послання Президента України до Верховної Ради «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки», яке основою стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиріччя визначало практичну реалізацію до 2011 р. завдань, пов'язаних зі створенням внутрішніх передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС (Poslannia Prezydenta).

Визначено терміни виконання основних завдань на шляху євроінтеграції: до 2002–2003 рр. СОТ; створення не пізніше ніж у 2004 р. зони вільної торгівлі з ЄС; створення до 2007 р. митного союзу України з ЄС; отримання Україною не пізніше ніж у кінці 2007 р. статусу асоційованого члена ЄС; забезпечення поступового впровадження критеріїв вступу України до валютного союзу ЄС.

Проте друга каденція Президента Л. Кучми принесла двоякість у зовнішньополітичний курс України: з одного боку, задекларовано курс на євроінтеграцію, а з іншого – українська «багатовекторність» у зовнішній політиці поступово трансформується у беззастережну орієнтацію на Росію. Саме 2002 р. був піковим у зовнішньополітичній ізоляції України в особі її президента, пов'язаній з «касетним скандалом, справою щодо можливого продажу Україною радарних установок «Кольчуга» Іраку.

Оскільки дія спільної стратегії ЄС щодо України завершувалася через чотири роки, то для української влади в умовах фактичної євроатлантичної ізоляції було надзвичайно важливо

підвищити свій рівень відносин з Брюсселем в умовах «post-enlargement». Проте намагання українських дипломатів напередодні чергового саміту Україна-ЄС, що проходив у Копенгагені (липень 2002 р.), заручитися підтримкою окремих країн, зокрема Данії, були безрезультатними. Загалом ЄС зайняв значно обережнішу позицію щодо України, бо замість конкретних заходів підтримки у переговорах з українськими представниками найпоширенішою залишалася загальна фраза про «важливість України для Європи». Зокрема, датські дипломати ставили під сумнів реальність набуття асоційованого членства України в ЄС до 2007 р. (VDA MZS, ф. 1, о. 5., спр.110/2, арк. 50–53).

Окрім цього, українська дипломатія намагалась переконати ЄС у необхідності диференційованого підходу до оцінки євроінтеграційних потенціалів нашої держави та не допустити узалежнення взаємин України і ЄС від відносин унії з іншими пострадянськими республіками, зокрема Молдови і Білорусі. У такий спосіб Київ намагався повторити алгоритм інтеграції держав ЦСЄ, які оцінювались Брюсселем індивідуально, а не узагальнювались в один блок (VDA MZS, ф. 1, о. 5., спр.110/2, арк. 95).

Зокрема, під час зустрічі Л. Кучми з президентом європейської комісії Р. Проді, яка відбулася 15 травня 2002 р. у Брюсселі, останній висловив ідею розбудови Україною і ЄС спільного політичного та економічного простору. Такий формат співпраці, за словами єврочиновника, передбачав більшість переваг членства в унії, окрім спільних інституцій. Президент України заявив, що Київ усвідомлює всі проблеми ЄС і тому потребує лише політичного сигналу про майбутню перспективу членства України в ЄС (VDA MZS, ф. 1, о. 5., спр.110/2, арк. 97–98).

Незважаючи на це, ЄС проігнорував план українського керівництва і запропонував Україні статус «сусіда». Крім геополітичних причин такого рішення, варто звернути увагу і на певне розчарування ЄС внутрішньою політикою Л. Кучми, зокрема відсутністю прогресу в детінізації економіки та використанні адміністративного ресурсу на парламентських виборах 2002 р.

З метою адаптації своїх сусідів до найбільшого в історії ЄС розширення, яке відбулося у 2004 р., Єврокомісія 11 березня 2003 р. офіційно розповсюдила звернення (комунікацію) до ЄРади та Європарламенту «Ширша Європа – сусідство: нові рамки відносин з нашими східними та південними сусідами», а на саміті ЄС в Салоніках у червні 2003 р. схвалено висновки Ради ЄС щодо «ширшої Європи». Очевидно, що ця концепція не виключала майбутньої перспективи членства у ЄС для її нових сусідів, оскільки підтверджувала статтю 49 угоди про ЄС, визнаючи право кожної європейської держави на членство в унії (Komuniké Komisii).

Запропонована комісією стратегія мала б вдосконалити політику ЄС щодо сусідніх держав, розвиток відносин з якими здійснювався на слабкій нормативно-правовій основі. Очевидно, що важливе місце в ній відводилось пострадянським республікам, які після чергових розширень ЄС ставали його безпосередніми сусідами.

Основною метою європейської політики сусідства (далі – ЄПС) стала популяризація цінностей ЄС та нейтралізація негативних наслідків його розширення для нових сусідів, тобто унеможливлення формування нових ліній розмежування в Європі шляхом залучення «нечленів» унії до різних форм співпраці в контексті підтримки розбудови демократичного суспільства та механізмів ринкової економіки. Тобто ЄПС стала основним інструментарієм гарантування безпеки і стабільності на кордонах ЄС.

У контексті реалізації ЄПС пріоритет надавався тим державам, які зможуть забезпечити верховенство права, прозорість державного управління, права людини та розвиток механізмів ринкової економіки. Крім східних сусідів ЄС, ЄПС поширювалась на південні держави, які межують з Унією на суші чи морі. Таким чином, крім 5 пострадянських республік, ЄПС стосувалася держав Північної Африки і Близького Сходу. РФ відмовилася увійти у ЄПС, підписавши з ЄС окрему угоду про стратегічне партнерство, яке і стало основою їхнього двостороннього співробітництва.

Для України ЄПС, за словами М. Вахудої, дала змогу ЄС пообіцяти політичну й економічну підтримку, не змушуючи Брюссель підтверджувати або заперечувати перспективу членства нашої держави в унії (Vakhudova M. A., с. 13).

Висновки. Отже, Україні не вдалося вивести співпрацю з ЄС за межі класичної моделі, запропонованої для європейських держав пострадянського простору у контексті ЄПС, та домогтись чіткого меседжу щодо майбутньої перспективи членства. Очевидно, що в тогочасних реаліях міжнародної політики реалізувати таке завдання було надзвичайно складно. Україна в геополітичному контексті продовжувала залишатись невід'ємною частиною пострадянського простору, а отже, питання переорієнтації зовнішньополітичного курсу нашої держави значною мірою залежало від позиції РФ, яка розпочала реалізацію комплексу заходів з метою реінтеграції пострадянського простору під своєю егідою. Однак українська політична еліта на чолі з Л. Кучмою, який заявив про курс на членство в ЄС, так і не змогла акумулювати всіх зусиль і ресурсів, а також консолідувати українське суспільство, щоб досягнути таку амбітну мету. У цьому контексті повністю погоджуємось зі словами С. Віднянського, про те, що «Для української влади часів Кучми «європейський вибір», безумовно, був свідомим. І так само свідомо він залишався декларацією. Цей вибір не впливав на характер розвитку, проте створив привабливу декорацію, став одним з інструментів утвердження самої влади, її багатofункціональним стабілізатором» (Vidnianskyi S. V., с. 742–743). Крім цього, курс на євроінтеграцію реалізовувався Л. Кучмою в контексті політики багатовекторності. У такий спосіб українська дипломатія намагалася поєднати євроінтеграцію з реінтеграцією в рамках участі в російських політико-економічних проєктах (ЄврАзЕС, ЄЕП), які за своїм змістом і метою передбачали альтернативні шляхи розвитку. За словами Г. Перепелиці, це призвело не лише до кризи у відносинах з ЄС, але й до поразки багатовекторної політики (Perepelytsia H., с. 564).

Бібліографія

Official Journal of the European Union, 1995. L311/2. URL: <http://eurlex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:1995:311:SOM:EN:HTML>

Муравйов, В., Мушак, Н. (2013). Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Віче*, 8. С. 12–18.

Войтенко, Ю. (2013). Взаємовідносини України з Європейським Союзом: історичні нариси. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу “Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди”*. Педагогіка. Психологія. Філософія, 28(2). С. 482–487.

Ляшенко, О. (2000). Співробітництво України із структурами ОБСЄ та Ради Європи. *Етнічна історія народів Європи*. 2000,6. С. 81–85.

Взаємовідносини з Євросоюзом // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк.

Взаємовідносини з Євросоюзом. (Галузеві концепції та Національна програма інтеграції України до ЄС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 4. Спр. 10091. 168 арк.

Мадісон, В. В., Шахов, В. А. (2003). Сучасна українська геополітика: навч. посібник. К. 176 с.

Указ Президента України Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98/>.

Спільна стратегія Європейського Союзу щодо України, схвалена Європейською Радою 11 грудня 1999 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492.

Прийдун, С. (2019). Трансформація зовнішньої політики України: європейсько-атлантичний аспект (1991–2015). дис. на здоб наук. ст. канд н.: спец. 07. 00. 02. Всесвітня історія. Тернопіль. 302 с.

Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 600/2. 92 арк.

Щербак, Ю. (2003). Україна: виклик і вибір. Перспективи України в глобалізованому світі XXI століття. К.: Дух і літера. 578 с.

Програма інтеграції України до Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>

European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/2000-2000/2116, COS). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P>

Указ Президента України Про Державну раду з питань європейської і євроатлантичної інтеграції України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002>.

Указ Президента України Про Національну раду з питань адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/200>.

Постанова Кабінету Міністрів України Про затвердження Положення про Міжвідомчу координаційну раду з адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-%D0%BF>.

Послання Президента України до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>.

Політичний діалог Україна–ЄС на найвищому рівні // ВДА МЗС України. Ф. 1 (“Документи з основної діяльності”). Оп. 5. Спр. 110/2. 198 арк.

Комюніке Комісії Ради та Європейського Парламенту “Розширена Європа – Нові сусіди: Нова система стосунків з нашими східними та південними сусідами”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495

Вахудова, М. А. (2009). Нерозділена Європа: демократія, важелі впливу та інтеграція після комунізму / Пер. з англ. Тараса Цимбала. К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2009. 379 с.

Віднянський, С. В. (2009). Україна в європейському геополітичному просторі: проблеми та перспективи інтеграції. *Україна дипломатична. Науковий підручник*. 2009. Вип. 10. С. 739–748.

Перепелиця, Г. (2012). Україна поміж Європою та РФ: дилеми вибору зовнішньополітичних пріоритетів. *Україна дипломатична. Науковий щорічник*. 2012. Вип. 13. С. 565–580.

References

Official Journal of the European Union, 1995. L311/2. URL: <http://eurlex.europa.eu/JOHtml.do?uri=OJ:L:1995:311:SOM:EN:HTML>. [In English].

Muraviov, V. Mushak N. (2013). Harmonizatsiia zakonodavstva Ukrainy z pravom Yevropeiskoho Soiuzu v ramkakh Uhody pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta YeS [Harmonization of Ukrainian legislation with the law of the European Union in the framework of the Association Agreement between Ukraine and the EU]. *Viche*, 8. S. 12–18. [in Ukrainian].

Voitenko, Yu. (2013). Vzaiemovidnosyny Ukrainy z Yevropeiskym Soiuzom: istorychni narysy [Ukraine’s relations with the European Union: historical essays]. *Humanitarnyi visnyk Derzhavnoho vyshchoho navchalnoho zakladu “Pereiaslav-Khmelnyskyi derzhavnyi pedahohichnyi universytet imeni H. S. Skovorody”*. Pedahohika. Psykholohiia. Filosofiia, 28(2). S. 482–487. [in Ukrainian].

Liashenko, O. (2000). Spivrobitnytstvo Ukrainy iz strukturamy OBSIe ta Rady Yevropy [Cooperation of Ukraine with the structures of the OSCE and the Council of Europe]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy*. 2000,6. S. 81–85. [in Ukrainian].

Vzaiemovidnosyny z Yevrosoiuzom // VDA MZS Ukrainy. F. 1 (“Dokumenty z osnovnoi diialnosti”). Оп. 5. Спр. 110/1. 78 арк. [in Ukrainian].

Vzaiemovidnosyny z Yevrosoiuzom. (Haluzevi kontseptsii ta Natsionalna prohrama intehratsii Ukrainy do YeS) // VDA MZS Ukrainy. F. 1 (“Dokumenty z osnovnoi diialnosti”). Оп. 4. Спр. 10091. 168 арк. [in Ukrainian].

Madison, V. V., Shakhov, V. A. (2003). Suchasna ukrainska heopolityka: navch.posibnyk [Contemporary Ukrainian geopolitics: textbook]. K. 176 s. [in Ukrainian].

Указ Презыдента Украіны Про затвердженія Стратегії інтеграції Украіны до Європейського Соіузу. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98/>. [in Ukrainian].

Spilna stratehiia Yevropeiskoho Soiuzu shchodo Ukrainy, skhvalena Yevropeiskoiu Radoiu 11 hrudnia 1999 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_492. [in Ukrainian].

Pryidun, S. (2019). Transformatsiia zovnishnoi polityky Ukrainy: yevropeisko-atlantychnyi aspekt (1991–2015) [Transformation of Ukraine's Foreign Policy: European-Atlantic Aspect (1991–2015)]. dys. na zdob nauk. st. kand n.: spets. 07. 00. 02. Vsesvitnia istoriia. Ternopil. 302 s. [in Ukrainian].

Uhoda pro partnerstvo ta spivrobitnytstvo mizh Ukrainoiu ta YeS (UPS) // VDA MZS Ukrainy. F. 1 (“Dokumenty z osnovnoi diialnosti”). Op. 5. Spr. 600/2. 92 ark. [in Ukrainian].

Shcherbak, Yu. (2003). Ukraina: vyklyk i vybir. Perspektyvy Ukrainy v hlobalizovanomu sviti KhKhI stolittia [Ukraine: challenge and choice. Prospects of Ukraine in the globalized world of the XXI century.]. K.: Dukh i litera. 578 s.

Prohrama intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-00>. [in Ukrainian].

European Parliament resolution on the Common Strategy of the European Union on Ukraine (C5-0208/2000-2000/2116, COS). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P>. [In English].

Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Derzhavnu radu z pytan yevropeiskoi i yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/791/2002>. [in Ukrainian].

Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Natsionalnu radu z pytan adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033/200>. [in Ukrainian].

Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Mizhvidomchu koordynatsiinu radu z adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1773-98-%D0%BF>. [in Ukrainian].

Poslannia Prezydenta Ukrainy do Verkhovnoi Rady Ukrainy “Ievropeyskyi vybir. Kontseptualni zasady stratehii ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku Ukrainy na 2002–2011 roky”. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001100-02>. [in Ukrainian].

Politychnyi dialoh Ukraina–IeS na naivyshchomu rivni// VDA MZS Ukrainy. F. 1 (“Dokumenty z osnovnoi diialnosti”). Op. 5. Spr. 110/2. 198 ark. [in Ukrainian].

Komiunike Komisii Rady ta Yevropeiskoho Parlamentu “Rozshyrena Yevropa – Novi susidy: Nova systema stosunkiv z nashymy skhidnymy ta pivdennymy susidamy”. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_495. [in Ukrainian].

Vakhudova, M. A. (2009). Nerozdilena Yevropa: demokratiia, vazheli vplyvu ta intehratsiia pislia komunizmu [An undivided Europe: democracy, levers of influence and integration after communism] / Per. z anhl. Tarasa Tsymbala. K.: Vyd. dim “Kyievo-Mohylianska akademiia”, 2009. 379 s. [in Ukrainian].

Vidnianskyi, S. V. (2009). Ukraina v yevropeiskomu heopolitychnomu prostori: problemy ta perspektyvy intehratsii [Ukraine in the European geopolitical space: problems and prospects of integration]. Ukraina dyplomatychna. Naukovyi pidruchnyk. 2009. Vyp. 10. S. 739–748. [in Ukrainian].

Perepelytsia, H. (2012). Ukraina pomizh Yevropoiu ta RF: dylemy vyboru zovnishnopolitychnykh priorytetiv [Ukraine between Europe and Russia: dilemmas of choosing foreign policy priorities]. Ukraina dyplomatychna. Naukovyi shchorichnyk. 2012. Vyp. 13. S. 565–580. [in Ukrainian].

УДК 327(477) «2014/2020»

DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.7

Павло ПРОХОВНИК*ад'юнкта Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, вул. Героїв Майдану 32, м. Львів, Україна, 79012 (prohovnik100786@ukr.net)***Pavlo PROKHOVNYK***Adjunct of the National army academy named after Hetman Petro Sagaidachny, street Heroiv Maidanu 32, Lviv, Ukraine, 79012 (prohovnik100786@ukr.net)*ORCID: <https://orcid.org/000-001-7278-9184>

МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНА – НАТО В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА

Анотація. *Мета дослідження* – в даній статті проаналізовано історичний аспект становлення законодавства України у сфері міжнародного військового співробітництва, імплементацію міжнародних договорів різного рівня в національному законодавстві України. **Методологія дослідження** базується на принципах історизму та науковості, використовуються загальнонаукові та спеціально-історичні методи дослідження. **Наукова новизна** полягає у тому, що головний акцент зроблено на реалізації міжнародного військового співробітництва України з іноземними державами і міжнародними організаціями в умовах ведення гібридної війни Російської Федерації проти України. **Висновки.** Співробітництво України з Альянсом ґрунтується на змістовній правовій базі, закладеній наприкінці 20 століття. В умовах агресії Російської Федерації українською владою у військово-політичній сфері здійснено серію практичних заходів, які сприяли ефективній протидії російській агресії. Серед них: відмова від позаблокового статусу, закріплення євроатлантичного вектору розвитку держави в Конституції України, ухвалення нової Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини, інших законодавчих та нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про національну безпеку». Таким чином сформовано стратегічний фундамент для реформ та суттєвого зближення України з НАТО.

Ключові слова: НАТО, Україна, співробітництво.

INTERNATIONAL COOPERATION UKRAINE – NATO IN THE CONDITIONS OF THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: REGULATORY FRAMEWORK

Abstract. *The purpose of the study* - this article analyzes the historical aspect of the legislation of Ukraine in the field of international military cooperation, the implementation of international treaties of various levels in the national legislation of Ukraine. The research methodology is based on the principles of historicism and scientificity, general and special-historical research methods are used. The scientific novelty is that the main emphasis is on the implementation of international military cooperation of Ukraine with foreign states and international organizations in the context of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. **Conclusions.** Ukraine's cooperation with the Alliance is based on a meaningful legal framework established at the end of the 20th century. In the conditions of the aggression of the Russian Federation, the Ukrainian authorities took a series of practical measures in the military-political sphere, which contributed to the effective counteraction to the Russian aggression. Among them: renunciation of non-aligned status, consolidation of the Euro-Atlantic vector of state development in the Constitution of Ukraine, adoption of a new National Security Strategy of Ukraine, Military Doctrine, other laws and regulations, including the Law of Ukraine "On National Security". Thus, a strategic foundation for reforms and substantial rapprochement of Ukraine with NATO was formed.

Key words: NATO, Ukraine, cooperation.

Правові підстави партнерства України та НАТО були закладені на початку 1990-х років, де-факто, з часу відродження незалежності нашої держави. Співпрацю України й НАТО, де-юре, започатковано 8 лютого 1994 р. – Україна підписала рамковий документ програми

НАТО «Партнерство заради миру». Згодом, 9 липня 1997 р. в рамках саміту НАТО в Мадриді (Іспанія) глави держав та урядів країн-членів НАТО та Президент України Л. Кучма підписали «Хартію про особливе партнерство між Україною та НАТО» (Khartiia pro osoblyve partnerstvo).

Підписання рамкового документу програми НАТО «Партнерство заради миру» (1994 р.) та «Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО» (1997 р.) дозволило Українській державі вийти на якісно вищий рівень співпраці з Північноатлантичним альянсом, що підтверджується конкретними цифрами: у 1994 – 1999 рр. проведено близько 600 заходів у рамках програми «Партнерство заради миру», в яких узяли участь понад 5000 представників України. Відповідно до двосторонніх угод та програм НАТО, українським ученим надано близько 500 наукових стипендій та грантів, понад 700 – одержали фінансову підтримку для участі в семінарах та ін. заходах. На різноманітних курсах НАТО пройшли підготовку понад 800 представників України, а в миротворчих операціях під егідою НАТО (IFOR, SFOR, KFOR) узяли участь близько 6000 українських військовослужбовців (Poliakov L., 2020).

Під час Вашингтонського саміту НАТО (1999 р.) ухвалено низку надзвичайно важливих документів, серед яких особливе місце займають Декларація глав держав та урядів саміту Комісії Україна – НАТО, План дій щодо членства в НАТО, Програма військового розвитку Альянсу, Вашингтонська декларація ПАР та нова Стратегічна концепція НАТО. У підсумкових документах саміту зазначено, що «Україна посідає особливе місце в євроатлантичному середовищі безпеки і є важливим і цінним партнером у сприянні стабільності і спільним демократичним цінностям» (Vzaiemovidnosynu Ukrainy z NATO).

Проросійський вектор зовнішньої політики Президента України В. Януковича унеможливив конструктивну співпрацю України й НАТО. У цей же період залишилися нереалізованими чимало законодавчих та нормативно-правових актів, які були покликані гармонізувати відносини України з НАТО. Серед них, зокрема, Укази Президента України «Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році» від 10.12.2010 р. (Pro vyklyky ta zahrozy) та «Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу України» від 28.12.2010 р. (Pro zakhody).

Хоча навіть у цей період (2010 – 2013 рр.) представники країн Альянсу дали позитивну оцінку взаємовигідному практичному співробітництву та політичному діалогу Україна – НАТО. Окремо відзначався внесок України в операції з підтримання миру та безпеки під проводом Альянсу. Наголошувалося на готовності й надалі надавати сприяння та підтримку у реформуванні та розбудові української держави, яка є запорукою стабільності та безпеки на євроатлантичному просторі (Etapy rozvytku Komisii).

Відзначимо, що у 2012 р. на підставі Імплементативної угоди між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з матеріально-технічного забезпечення і обслуговування (NAMSO) укладено тристоронні договори на утилізацію 6 тис. тонн боєприпасів і 104 тис. од. стрілецької зброї. Виконання заходів з утилізації боєприпасів та легкого озброєння і стрілецької зброї розпочато 19 квітня 2012 р. (Mizhnarodne spivrobitnytstvo, 2013, р. 49)

Іншим форматом співробітництва з Альянсом стала Індивідуальна програма партнерства між Україною і НАТО, у рамках якої більше 100 представників Збройних Сил України взяли участь у 70 заходах. У 2013 р. розпочалася інтенсивна фаза реалізації проекту щодо удосконалення системи військової освіти (DEEP). Затверджено відповідну Дорожню карту реалізації проекту в Україні на 2013 – 2016 рр. (Partnerstvo z NATO, 2014, р. 56).

Характеризуючи сучасні відносини Україна – НАТО крізь призму нормативно-правової бази зауважимо, що військова співпраця з Альянсом регламентується і здійснюється відповідно до вимог Річних національних програм співробітництва Україна – НАТО, дворічних Робочих планів Військового комітету Україна – НАТО та його щорічних Імплементативних програм, а також Індивідуальної програми партнерства між Україною і НАТО

(з кінця 2011 р. – «Меню партнерства») у рамках Програми «Партнерство заради миру» та інших ініціатив Альянсу (Spivrobitnytstvo u sferi). Не менш важливе значення мають Державні програми, які стосуються впровадження новітніх зразків бойової техніки та озброєння.

Після початку російсько-української війни, відповідно до ст. 15 Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО (1997 р.), 2 березня 2014 р. відбулося екстрене засідання Комісії Україна – НАТО (штаб-квартира НАТО, м. Брюссель) (V Briusseli vidbulosia). Представники держав-членів Альянсу висловили одностайну підтримку незалежності, державного суверенітету України; надали високу оцінку зваженим діям української влади в кризовій ситуації; засудили дії РФ на території нашої держави, визнали їх порушенням норм міжнародного права (Etapy rozvytku Komisii). Тоді ж, керівництвом держави прийняте рішення про повне припинення військово-технічної співпраці з Росією як країною-агресором, а також відмовилася від позаблокового статусу і законодавчо визначила намір вступити до ЄС і НАТО (Viiskova uevrointehratsiia).

У рамках Саміту НАТО в Уельсі 4 вересня 2014 р., за участю Президента України П. Порошенка відбулося засідання Комісії Україна – НАТО (Na samiti NATO). Під час заходу надано оцінку ролі України в підтриманні Євроатлантичної безпеки, визначено модальності подальшої взаємодії Україна-НАТО (Ukraina i NATO). За результатами роботи Комісії ухвалена Спільна заява Комісії Україна – НАТО на рівні глав держав та урядів, в якій відображено найбільш важливі політичні елементи рішень саміту КУН: підтвердження військової інтервенції РФ в Україну та факту участі регулярних підрозділів ЗС РФ у прямих військових операціях на території України; офіційне визнання того, що дії Росії є навмисними та мають серйозні наслідки для стабільності та безпеки всього Євроатлантичного простору; визнання факту підтримки Росією бойовиків у східній Україні; одностайна підтримка суверенітету та територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаних кордонів та категоричне невизнання і засудження анексії Росією АР Крим; заклик до РФ припинити підтримку бойовиків, вивести свої війська, припинити військову діяльність вздовж/через лінію кордону з Україною, розпочати змістовний діалог з українською владою (Deklaratsiia Uelskoho samitu).

Указом Президента України П. Порошенка від 24 вересня 2014 р. № 744/2014 уведено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 28 серпня 2014 р. «Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності», яким визначено, що пріоритетним національним інтересом України у сфері зовнішньополітичної діяльності у 2014 та наступних роках є дальший розвиток відносин стратегічного партнерства України з США, ЄС та НАТО (Osoblyve partnerstvo Ukrainy). Відповідно, внесені зміни до ст. 6, 8 Закону України «Про основи національної безпеки України» та ст. 11 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», згідно з якими, відновлено курс євроатлантичної інтеграції, а основними напрямками державної політики з питань національної безпеки і основними засадами зовнішньої політики України визначено поглиблення співпраці з Організацією Північноатлантичного договору з метою досягнення критеріїв, необхідних для набуття членства у цій організації (Prezydent pidpysav Zakon).

У грудні 2014 р. проведено урочисту церемонію щодо підписання ЄС та Агенцією НАТО з забезпечення (NSPA) документа стосовно виділення Європейською Комісією коштів у сумі 1,8 млн. євро на знищення в Україні протипіхотних мін ПФМ-1 в рамках Трастового фонду НАТО/ПЗМ (Spivrobitnytstvo z YeS, 2015, р. 62). «НАТО та окремі держави-члени НАТО продовжуватимуть підтримувати Україну – оскільки ми твердо віримо, що незалежна, суверенна та стабільна Україна, віддана демократії та верховенству права, є ключем до євроатлантичної безпеки», – відзначав голова Військового комітету НАТО, генерал П. Павел (Nezalezhna demokratychna Ukraina).

Водночас у 2015 р. підписано рамкову Адміністративну угоду між Міноборони та Європейським оборонним агентством. Це дозволило створити юридичні підстави для практичного співробітництва з країнами-членами ЄС, а також для регулярної участі представників України у програмах і проектах Агентства. Україна також збільшила витрати на оборону і, відповідно, на розробку і закупівлю озброєнь. Водночас отримати потрібні зразки озброєнь не завжди вдавалося з політичних причин. «Росія застосовувала усі доступні важелі – погрози, шантаж, підкуп – щоб не допустити зміцнення українських збройних сил. Проявів такої практики «неоголошених обмежень» для України було достатньо, зокрема і з боку країн ЄС», – відзначали експерти (Viiskova uevrointehratsiia).

Для допомоги Україні у реформуванні Збройних Сил України, вирішенні нагальних питань, пов'язаних із наслідками збройної агресії Російської Федерації, у 2015 р. НАТО розпочала практичну реалізацію проектів щодо зміцнення обороноздатності держави за підтримки Трестових фондів, а саме: модернізації системи зв'язку та автоматизації управління військами; розвитку систем логістики та стандартизації; зі створення системи зміни військової кар'єри на професійну цивільну; з фізичної реабілітації (протезування) військовослужбовців, поранених в антитерористичній операції; з розвитку системи кібернетичного захисту. Створено необхідну нормативно-правову базу – підписано відповідні міжнародні договори, які ратифіковані Верховною Радою України, а також імплементаційні угоди на їх виконання (Spivrobotnytstvo z NATO, 2016, p. 77).

Важливим етапом співробітництва Україна – НАТО стало затвердження Комплексного пакету допомоги для України (КПД) главами держав та урядів держав-членів Північноатлантичного альянсу під час Саміту НАТО у Варшаві 9 липня 2016 р. КПД мав на меті зміцнити, розширити і систематизувати підтримку України з боку НАТО, забезпечити спроможність України гарантувати свою безпеку (Spivrobotnytstvo z NATO, 2017, p. 88).

Сьогодні правові засади співпраці України з НАТО відображені у Державній програмі розвитку Збройних Сил України на період до 2020 року. Цей документ визначає п'ять стратегічних цілей розвитку на основі прийнятих у НАТО принципів і стандартів. Перша – це розвиток системи управління Збройних Сил. Друга – удосконалення системи оборонного планування, запровадження в Збройних Силах прозорого та ефективного управління ресурсами. Третя – набуття спроможностей Збройних Сил України для гарантованої відсічі збройній агресії, оборони держави та участі в підтриманні миру і міжнародної безпеки. Четверта – створення єдиної системи логістики та удосконалення системи медичного забезпечення Збройних Сил. П'ята, стратегічна мета – професіоналізація та створення необхідного військового резерву Збройних Сил України (Zbroini syly Ukrainy).

Державна програма окреслює конкретні терміни для його реалізації. Головною метою цих зусиль є набуття Збройними Силами України спроможностей для найефективнішого реагування на загрози національній безпеці у воєнній сфері, оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності, а також досягненні євроатлантичних стандартів та критеріїв, необхідних для набуття членства в НАТО [8].

Відповідно до Імплементаційної програми Робочого плану Військового комітету Україна – НАТО на 2015 – 2016 рр. та Індивідуальної програми партнерства України з НАТО у 2015 р., які були основними механізмами досягнення необхідного рівня взаємосумісності з НАТО, затверджено План виконання основних заходів щодо переходу Збройних Сил України на стандарти НАТО на період до 2020 року (Spivrobotnytstvo z NATO, 2016, p. 77). Цей документ передбачав, що до окресленого періоду Україна повинна провести реформи в оборонному відомстві та «зробити українську армію сумісною з арміями країн Альянсу» (Tekhnichnu sumisnist).

Згодом, 16 грудня 2015 р. помічник Генерального секретаря з оборонних інвестицій П. Орой і перший заступник секретаря Ради національної безпеки і оборони України О. Гладковський підписали Дорожню карту військово-технічного співробітництва між НАТО і Україною. Основні пріоритети: співпраця в галузі стандартизації і кодифікації; трансформація української оборонної промисловості; участь України в ініціативі НАТО «Розумна оборона»; поглиблення співпраці між НАТО і Україною в галузі військових науково-дослідних робіт тощо (NATO i Ukraina pidpysaly).

Одним з найбільш важливих підсумків практичної взаємодії України та НАТО у 2016 р. стало завершення Комплексного огляду сектору безпеки і оборони, схвалення Концепції розвитку сектору безпеки і оборони та Стратегічного оборонного бюлетеня України, розробленого за підтримки експертів Альянсу. Так, відповідно до Указу Президента України від 6 червня 2016 р. № 240/2016, введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони від 20 травня 2016 р. «Про Стратегічний оборонний бюлетень України» (т.зв. «Дорожня карта оборонної реформи в Україні») (Rishennia RNBO). Метою оборонної реформи проголошувалося набуття і підтримання Збройними Силами України та іншими складовими сил оборони необхідного рівня бойової готовності та здатності до виконання завдань оборони держави (оборонних спроможностей), ефективного реагування на воєнні загрози й воєнно-політичні виклики, що виникають, підвищення рівня оперативної сумісності ЗСУ та інших військових формувань з підрозділами збройних сил держав – членів НАТО та ЄС щодо виконання спільних завдань у міжнародних операціях із підтримання миру та безпеки (Rishennia RNBO).

Надалі, Українська держава здійснила серію політико-правових заходів з метою приведення власних Збройних сил до стандартів НАТО. Зокрема голова парламенту А. Парубій підкреслював, що у цій сфері важливе значення надано Закону України «Про національну безпеку» як рамкового, що визначає реформу усього сектору безпеки. «...Ми твердо йдемо шляхом приведення українських сил безпеки і сектору безпеки до стандартів НАТО. Я впевнений, що наша співпраця зробить ще сильнішою співпрацю з НАТО», – зазначав А. Парубій (Ukraina vykonuie zavdannia). Водночас наголосимо, що розвиток Збройних Сил за західними стандартами та досягнення сумісності зі збройними силами держав – членів НАТО передбачені в новій редакції Воєнної доктрини України (Dlia shyvshoho vuznannia).

Упродовж 2017 – 2018 рр. фахівці НАТО долучилися до розробки проекту Логістичної доктрини у ЗСУ, інших документів оборонної реформи (Dlia shyvshoho vuznannia). Спільними зусиллями України та НАТО забезпечено виконання Державної програми розвитку Збройних Сил України на період до 2020 р., оптимізовано і впорядковано бюджетні програми Міністерства оборони України відповідно до практики розподілу видатків, яка прийнята в НАТО, та перехід до методу оборонного планування на основі спроможностей, який застосовується державами – членами Альянсу (Spivrobitnytstvo z NATO, 2018, p. 128). Окреслені заходи опрацьовані в межах діяльності Спільної робочої групи Україна – НАТО з питань воєнної реформи високого рівня (СРГВР) і механізму Процесу планування і оцінки сил (ППОС), а також дорадчої місії при Представництві НАТО в Україні (Spivpratsia z NATO, 2019, p. 140).

13 грудня 2018 р. укладено Імплементативну угоду між Кабінетом Міністрів України та Організацією НАТО з підтримки та постачання в рамках Трастового фонду з розмінування та протидії саморобним вибуховим пристроям. Також забезпечено перехід України на другий рівень участі у системі кодифікації НАТО, підключення до автоматизованої системи обміну даними (NMBS) та обмін даними з Агенцією НАТО з підтримки та постачання і державами-учасницями системи кодифікації НАТО. Водночас набрала чинності Угода між Урядом України та Організацією НАТО з підтримки та постачання про партнерство з підтримки спільного управління предметами постачання (Spivpratsia z NATO, 2019, p. 140).

Імплементативна угода дозволила розпочати практичну фазу реалізації спеціально створеного для допомоги Україні Трестового фонду НАТО із знешкодження вибухонебезпечних предметів та протидії саморобним вибуховим пристроям. Для реалізації проекту залучені Міністерство оборони України, Служба безпеки України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Національна поліція України, Національна гвардія України, Державна спеціальна служба транспорту, Державна прикордонна служба України.

У рамках проекту Трестового фонду НАТО заплановано: здійснити розробку нормативних документів із знешкодження вибухонебезпечних предметів та протидії саморобним вибуховим пристроям; досягти взаємосумісності залучених сил та засобів України з Альянсом; розвинути спроможності захисту цивільного населення від загроз саморобних вибухових пристроїв (V Briusseli pidpysano).

Аналізуючи рівень військово-політичного діалогу з Північноатлантичним альянсом, Президент України П. Порошенко відзначав, що «за підтримки НАТО ми досягли значного прогресу у розвитку українського потенціалу кібербезпеки. Що також у пріоритеті нашої співпраці. Очікуємо, започаткування нового проекту, спрямованого на посилення кіберзахисту виборчої інфраструктури України. Мова йде про інформаційну систему». Глава держав подякував Альянсу за підтримку в реалізації української програми реформ, яка допомагає Україні зміцнювати власні оборонні можливості. «Досягнення стандартів НАТО та повна взаємосумісність з Альянсом є основними завданнями реформування галузі безпеки та оборони України», – зауважив Президент (Praktychna spivpratsia Ukrainy).

Важливе значення у процесі гармонізації відносин Україна – НАТО відведено Указу Президента України «Про річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО» (2018 р.). Документом затверджується Положення про розроблення річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО та оцінювання результатів їх виконання, повідомляє прес-центр глави держави. Відповідно до Указу Кабінет Міністрів України повинен щороку забезпечувати розроблення проектів річних національних програм під егідою Комісії Україна – НАТО на відповідні роки згідно із Положенням та здійснює координацію діяльності центральних органів виконавчої влади та інших державних органів з виконання річних національних програм (Prezydent pidpysav Ukaz).

Реалізація Указу дозволила привести у відповідність до чинних нормативно-правових актів систему та механізм координації діяльності органів виконавчої влади у сфері євроатлантичної інтеграції, а також адаптувати цикл річних національних програм під егідою Комісії Україна-НАТО до критеріїв та стандартів, що застосовуються в Північноатлантичному альянсі (Prezydent pidpysav Ukaz).

«Незалежна, суверенна та стабільна Україна, яка твердо дотримується принципів демократії та верховенства права, є запорукою євроатлантичної безпеки. Ми твердо переконані в тому, що Україна має право самостійно вирішувати власне майбутнє та зовнішньополітичний курс. Зважаючи на переосмислення українських прагнень до членства в НАТО, ми керуємось нашими рішеннями на Бухарестському саміті та на наступних самітах», – йдеться у декларації саміту НАТО (2018 р.) (НАТО pidtverdylo).

Висновок. Загалом підсумовуючи, відзначимо, що співпраця України з НАТО базується на достатньо ґрунтовній правовій базі, основи якої закладено на початку 1990-х рр. В умовах російсько-української війни українською владою у військово-політичній сфері здійснено серію практичних заходів, які сприяли ефективній протидії російській агресії. Серед останніх – відмова від позаблокового статусу, закріплення євроатлантичного вектору розвитку держави в Конституції України, ухвалення нової Стратегії національної безпеки України, Воєнної доктрини, інших законодавчих та нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про

національну безпеку». Окреслені заходи політико-правового характеру дозволили сформуванню стратегічний фундамент для реформ та суттєвого зближення України з НАТО.

Бібліографія

В Брюсселі відбулося екстренне засідання Комісії Україна-НАТО URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/news/19550-v-bryusseli-vidbulosya-jekstrenne-zasidannya-komisiji-ukrajina-nato> (дата звернення 12.09.2020).

В Брюсселі підписано Імплементаційну угоду щодо проекту Трестового фонду НАТО із знешкодження вибухонебезпечних предметів та протидії СВП. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/12/14/v-bryusseli-pidpysano-implementatsijnu-ugodu-shhodo-proektu-trastovogo-fondu-nato-iz-zneshkodzhennya-vyubhonebezpechnyh-predmetiv-ta-protydiyi-svp/> (дата звернення 19.09.2020).

Взаємовідносини України з НАТО URL: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/printable_article?art_id=40169 (дата звернення 21.09.2020).

Військова євроінтеграція: як Україна виконує свої безпекові зобов'язання за угодою з ЄС. URL: <https://cacds.org.ua/?p=6277> (дата звернення 22.09.2020).

Декларація Уельського саміту видана главами держав та урядів, які брали участь у засіданні Північноатлантичної ради в Уельсі. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=uk (дата звернення 22.09.2020).

Для ширшого визнання нашої зброї у світі її необхідно випробовувати за стандартами НАТО. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/02/01/dlya-shyrshogo-vuznannya-nashoyi-zbroyi-u-svitiyi-neobhidno-vyprobouvaty-za-standartamy-nato/> (дата звернення 17.07.2020).

Етапи розвитку Комісії Україна-НАТО. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ato/komisiya-ukrayina-nato/etapi-rozvitku-komisiyi-ukrayina-nato> (дата звернення 22.09.2020).

Збройні сили України: курсом до НАТО. Розповідає головнокомандувач Збройних Сил України, генерал армії Віктор Муженко. URL: <https://hi-tech.ua/article/zbroyni-sili-ukrayini-kursom-do-nato/> (дата звернення 22.09.2020).

Міжнародне співробітництво. Біла книга 2012. Збройні сили України. Київ, 2013. С. 49.

На саміті НАТО Москву критикують за дестабілізацію ситуації в Україні. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_nato_summit_poroshenko_sx (дата звернення 22.09.2020).

НАТО і Україна підписали Дорожню карту військово-технічного співробітництва. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_125994.htm (дата звернення 22.09.2020).

НАТО підтвердило прагнення України до членства в Альянсі. URL: <https://tyzhden.ua/News/216661> (дата звернення 22.09.2020).

«Незалежна демократична Україна – ключ до євроатлантичної безпеки» – Голова Військового комітету НАТО генерал Петр Павел. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/03/20/nezalezna-demokratychna-ukrayina-klyuch-do-yevroatlantychnoyi-bezpeky-golova-vijskovogo-komitetu-nato-general-petr-pavel/> (дата звернення 22.09.2020).

Особливе партнерство України з НАТО. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/internationalorganizations/nato> (дата звернення 22.09.2020).

Партнерство з НАТО. Біла книга 2013. Збройні сили України. Київ, 2014. С. 56.

Поляков Л. Співпраця Україна – НАТО: про що йде мова? URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/spivprasya-ukrayina-nato-pro-shcho-yde-mova> (дата звернення 22.09.2020).

Президент підписав Закон про відмову від позаблокового статусу України. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-providmovu-vid-pozablokovogo-statu-34460> (дата звернення 22.09.2020).

Президент підписав Указ «Про річні національні програми під егідою Комісії Україна – НАТО». URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/10/02/prezydent-pidpysav-ukaz-pro-richni-natsionalni-programy-pid-egidoyu-komisiji-ukrayina-nato/> (дата звернення 22.09.2020).

Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році: Рішення Ради Національної безпеки України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-10#Text> (дата звернення 22.09.2020).

Про заходи щодо підвищення ефективності діяльності оборонно-промислового комплексу України: Указ Президента України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245/2010#Text> (дата звернення 29.09.2020).

«Практична співпраця України з НАТО поглиблюється в різних сферах», – зустріч Президента України та Генсека Альянсу. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/12/13/praktychna-spivpratsya-ukrayiny-z-nato-poglyblyuyetsya-v-riznyh-sferah-zustrich-prezydenta-ukrayiny-ta-genseka-alyansu/> (дата звернення 22.09.2020).

Рішення РНБО від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». Уведено Указом Президента України від 6.06. 2016 року № 240/2016 «Про рішення Ради Національної Безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України». URL: www.rnbo.gov.ua/documents/424.html (дата звернення 22.09.2020).

Співпраця з НАТО. Біла книга 2018. Збройні сили України. Київ, 2019. С. 140.

Співробітництво з ЄС. Біла книга 2014. Збройні сили України. Київ, 2015. С. 62.

Співробітництво з НАТО. Біла книга 2015. Збройні сили України. Київ, 2016. С. 75.

Співробітництво з НАТО. Біла книга 2015. Збройні сили України. Київ, 2016. С. 77.

Співробітництво з НАТО. Біла книга 2016. Збройні сили України. Київ, 2017. С. 88.

Співробітництво з НАТО. Біла книга 2017. Збройні сили України. Київ, 2018. С. 128.

Співробітництво у сфері реформування сектору безпеки. URL: <https://khryst-rda.gov.ua/spivrobotnictvo-u-sferi-reformuvannya-sektoru-bezpeki-12-10-04-27-02-2019/> (дата звернення 22.09.2020).

«Технічну сумісність зі стандартами НАТО нових українських кораблів враховано ще на етапах їх проектування». URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/02/03/tehnichnu-sumisnist-zi-standartamy-nato-novyh-ukrayinskyh-korabliv-vrahovano-shhe-na-etapah-yih-proektuvannya/> (дата звернення 22.09.2020).

Україна виконує завдання по адаптації законодавства і ЗСУ до стандартів НАТО, – Парубій. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/10/19/ukrayina-vykonuye-zavdannya-po-adaptatsiyi-zakonodavstva-i-zsu-do-standartiv-nato-parubij/> (дата звернення 22.09.2020).

Україна і НАТО: саміт слабких надій і обмежених можливостей. URL: <https://www.dw.com/uk> (дата звернення 22.09.2020).

Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text (дата звернення 22.09.2020).

References

Deklaratsiia Uelskoho samitu vydana hlavamy derzhav ta uriadiv, yaki braly uchast u zasidanni Pivnichnoatlantychnoi rady v Uelsi [Declaration of the Wales Summit issued by the Heads of State and Government attending the North Atlantic Council meeting in Wales]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/official_texts_112964.htm?selectedLocale=uk [in Ukrainian].

Dlia shyrshoho vyznannia nashoi zbroi u sviti yii neobkhdno vyprovovuvaty za standartamy NATO [In order for our weapons to be widely recognized in the world, they must be tested according to NATO standards]. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/02/01/dlya-shyrshogo-vyznannya-nashoyi-zbroyi-u-sviti-yiyi-neobkhdno-vyprovovuvaty-za-standartamy-nato/> [in Ukrainian].

Etapy rozvytku Komisii Ukraina-NATO [Stages of development of the NATO-Ukraine Commission]. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-ato/komisiya-ukrayina-nato/etapi-rozvitku-komisiyi-ukrayina-nato> [in Ukrainian].

Khartiia pro osoblyve partnerstvo mizh Ukrainoiu ta NATO [Charter on a Distinctive Partnership between Ukraine and NATO]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text [in Ukrainian].

Mizhnarodne spivrobotnytstvo [international cooperation]. Bila knyha 2012. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2013. S. 49 [in Ukrainian].

Na samiti NATO Moskvu krytykuiut za destabilizatsiiu sytuatsii v Ukraini [At the NATO summit, Moscow was criticized for destabilizing the situation in Ukraine]. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2014/09/140904_nato_summit_poroshenko_sx [in Ukrainian].

NATO i Ukraina pidpysaly Dorozhniu kartu viiskovo-tekhnichnoho spivrobotnytstva [NATO and Ukraine have signed a Roadmap for military-technical cooperation]. URL: https://www.nato.int/cps/uk/natohq/news_125994.htm [in Ukrainian].

NATO pidtverdylo prahnennia Ukrainy do chlenstva v Aliansi [NATO has reaffirmed Ukraine's aspirations for membership in the Alliance]. URL: <https://tyzhden.ua/News/216661> [in Ukrainian].

«Nezalezhna demokratychna Ukraina – kliuch do yevroatlantychnoi bezpeky» – Holova Viiskovoho komitetu NATO heneral Petr Pavel [Independent Democratic Ukraine - the key to Euro-Atlantic security - Chairman of the NATO Military Committee General Peter Pavel]. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/03/20/nezalezhna-demokratychna-ukrayina-klyuch-do-yevroatlantychnoyi-bezpeky-golova-vijskovogo-komitetu-nato-general-petr-pavel/> [in Ukrainian].

Osoblyve partnerstvo Ukrainy z NATO [Ukraine's special partnership with NATO]. URL: <http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/internationalorganizations/nato>.

Partnerstvo z NATO [Partnership with NATO]. Bila knyha 2013. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2014. S. 56 [in Ukrainian].

Poliakov L. Spivpratsia Ukraina – NATO: pro shcho yde mova? [Polyakov L. Ukraine-NATO cooperation: what we are talking about]. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/den-planeti/spivpracya-ukrayina-nato-pro-shcho-yde-mova> [in Ukrainian].

Prezydent pidpysav Ukaz «Pro richni natsionalni prohramy pid ehidoiu Komisii Ukraina – NATO» [President signs Decree «On annual national programs under the auspices of the NATO-Ukraine Commission»]. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/10/02/prezydent-pidpysav-ukaz-pro-richni-natsionalni-programy-pid-egidoyu-komisiyi-ukrayina-nato/> [in Ukrainian].

Prezydent pidpysav Zakon pro vidmovu vid pozablokovoho statusu Ukrainy [The President signed a law renouncing Ukraine's non-aligned status]. URL: <http://www.president.gov.ua/news/prezident-pidpisav-zakon-providmovu-vid-pozablokovogo-statu-34460> [in Ukrainian].

Pro vyklyky ta zahrozy natsionalnoi bezpetsi Ukrainy u 2011 rotsi: Rishennia Rady Natsionalnoi bezpeky Ukrainy [On challenges and threats to the national security of Ukraine in 2011: Decision of the National Security Council of Ukraine.]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0008525-10#Text> [in Ukrainian].

Pro zakhody shchodo pidvyshchennia efektyvnosti diialnosti oboronno-promysloвого kompleksu Ukrainy: Ukaz Prezydenta Ukrainy [On measures to increase the efficiency of the defense-industrial complex of Ukraine: Decree of the President of Ukraine]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1245/2010#Text> [in Ukrainian].

«Praktychna spivpratsia Ukrainy z NATO pohlybliuetsia v riznykh sferakh», – zustrich Prezydenta Ukrainy ta Henseka Aliansu [Practical cooperation between Ukraine and NATO is deepening in various spheres ", - meeting of the President of Ukraine and the Secretary General of the Alliance]. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/12/13/praktychna-spivpratsya-ukrayiny-z-nato-poglyblyuyetsya-v-riznyh-sferah-zustrich-prezydenta-ukrayiny-ta-genseka-alyansu/> [in Ukrainian].

Rishennia RNBO vid 20 travnia 2016 roku «Pro Stratehichniy oboronnyi biuleten Ukrainy». Uvedeno Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 6.06. 2016 roku № 240/2016 « Pro rishennia Rady Natsionalnoi Bezpeky i oborony Ukrainy vid 20 travnia 2016 roku «Pro Stratehichniy oboronnyi biuleten Ukrainy» [Decision of the National Security and Defense Council of May 20, 2016 «On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine». Introduced by the Decree of the President of Ukraine from 6.06. 2016 № 240/2016 «On the decision of the National Security and Defense Council of Ukraine of May 20, 2016» On the Strategic Defense Bulletin of Ukraine»]. URL: www.rnbo.gov.ua/documents/424.html.

Spivpratsia z NATO [Cooperation with NATO]. Bila knyha 2018. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2019. S. 140 [in Ukrainian].

Spivrobotnytstvo u sferi reformuvannia sektoru bezpeky [Cooperation in the field of security sector reform]. URL: <https://khryst-rda.gov.ua/spivrobotnytstvo-u-sferi-reformuvannya-sektoru-bezpeki-12-10-04-27-02-2019/> [in Ukrainian].

Spivrobotnytstvo z NATO [Cooperation with NATO]. Bila knyha 2015. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2016. S. 75 [in Ukrainian].

Spivrobotnytstvo z NATO [Cooperation with NATO]. Bila knyha 2015. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2016. S. 77 [in Ukrainian].

Spivrobotnytstvo z NATO[Cooperation with NATO]. Bila knyha 2016. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2017. S. 88 [in Ukrainian].

Spivrobotnytstvo z NATO[Cooperation with NATO]. Bila knyha 2017. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2018. S. 128 [in Ukrainian].

Spivrobotnytstvo z YeS [Cooperation with the EU]. Bila knyha 2014. Zbroini syly Ukrainy. Kyiv, 2015. S. 62 [in Ukrainian].

«Tekhnichnu sumisnist zi standartamy NATO novykh ukrainskykh korabliv vrakhovano shche na etapakh yikh proektuvannia» [Technical compatibility with NATO standards for new Ukrainian ships has been taken into account at the design stages]. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/02/03/tehnichnu-sumisnist-zi-standartamy-nato-novykh-ukrayinskykh-korabliv-vrahovano-shche-na-etapakh-yikh-proektuvannia/> [in Ukrainian].

Ukraina i NATO: samit slabkykh nadii i obmezhenykh mozhlyvostei [Ukraine and NATO: Summit of Weak Hopes and Disabilities.]. URL: <https://www.dw.com/uk> [in Ukrainian].

Ukraina vykonuie zavdannia po adaptatsii zakonodavstva i ZSU do standartiv NATO, – Parubii [Ukraine fulfills the task of adapting legislation and the Armed Forces to NATO standards, - Parubiy.]. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/10/19/ukrayina-vykonuie-zavdannia-po-adaptatsiyi-zakonodavstva-i-zsu-do-standartiv-nato-parubij/> [in Ukrainian].

V Briusseli pidpysano Implementatsiinu uhodu shchodo proektu Trastovoho fondu NATO iz zneshkodzhennia vybukhonebezpechnykh predmetiv ta protydii SVP[Implementation Agreement on NATO Explosives Disposal and Countermeasures]. URL: <http://www.na.mil.gov.ua/index.php/2018/12/14/v-bryusseli-pidpysano-implementatsijnu-ugodu-shchodo-proektu-trastovogo-fondu-nato-iz-zneshkodzhennia-vybuhonebezpechnykh-predmetiv-ta-protydiyi-svp/> [in Ukrainian].

V Briusseli vidbulosia ekstrenne zasidannia Komisii Ukraina-NATO[An emergency meeting of the NATO-Ukraine Commission took place in Brussels]. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/news/19550-v-bryusseli-vidbulosya-jekstrenne-zasidannya-komisiji-ukrajina-nato> [in Ukrainian].

Viiskova yevrointehratsiia: yak Ukraina vykonuie svoi bezpekovi zoboviazannia za uhodoiu z YeS[Military European integration: how Ukraine is fulfilling its security obligations under the agreement with the EU]. URL: <https://cacds.org.ua/?p=6277> [in Ukrainian].

Vzaiemovidnosyny Ukrainy z NATO[Ukraine's relations with NATO]. URL: http://195.78.68.18/minfin/control/uk/publish/printable_article?art_id=40169 [in Ukrainian].

Zbroini syly Ukrainy: kursom do NATO. Rozpovidaie holovnokomanduvach Zbroinykh Syl Ukrainy, heneral armii Viktor Muzhenko[The Armed Forces of Ukraine: a course towards NATO. Commander-in-Chief of the Armed Forces of Ukraine, General of the Army Viktor Muzhenko tells]. URL: <https://hi-tech.ua/article/zbrojni-sily-ukrayini-kursom-do-nato/> [in Ukrainian].

УДК 94(478)

DOI 10.32782/2307-7778/2023.1.8

Іван ПУЩУК

кандидат історичних наук,

член Національної спілки краєзнавців України (ipus@i.ua)

Ivan PUSHCHUK

PhD (History),

Member of the National Union of Local Historians of Ukraine (ipus@i.ua)

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8091-8094>

УСНОІСТОРИЧНІ СВДЧЕННЯ ПРО МІЖНАЦІОНАЛЬНІ СТОСУНКИ КОРИННОГО НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНИ З ЧЕСЬКИМИ ПОСЕЛЕНЦЯМИ В ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Анотація. Метою є аналіз співжиття українців Волині з чехами, поселенцями в царській Росії після 1861 р., упродовж Другої світової війни на прикладі взаємин у селі Вовоковій на Рівненщині (повоєнний Демидівський район), хутора Комарівка (Кременецький район Тернопільської області, Південна Волинь) та низки інших сіл, зокрема Купичева (Турійський район Волинської області). **Методологічну основу** дослідження становить використання загальнонаукових і спеціально-історичних методів, зокрема проблемно-хронологічного, синхронного, порівняльно-історичного. **Наукова новизна.** Дослідження подій громадського життя села в час випробувань часу Другої світової війни виявило у взаємних стосунках між чехами й українцями незмінність дотримання взаємоповаги і взаєморозуміння. **Висновки.** Застосовані при аналізі можливості методу усної історії завдяки їхній виразності дали можливість виявити незмінну доброзичливість чеських поселенців щодо корінних жителів краю, яка з особливою виразністю проявилася у ставленні до тогочасного визначального чинника суспільного життя краю – стремління українського народу до національної незалежності. До честі чеських сусідів вони були одностайними щодо природності його стремління. У свою чергу, після трагічної втрати її своєю історичною батьківщиною чехи виявляли вдячність волянянам за принципову українську точку зору осуду. Закономірними ставали взаємні дії проти спільних окупантів. Особливо підкреслимо чеську щирість у тодішній, вельми бажаній, посильній допомозі не лише українським повстанцям, а й звичайним сусідам-селянам, які потерпали від терору окупантів. Відтак саме тоді природним стало народження у середовищі волянян при звертанні до сусідів із гідними заслуженої шани словами: «Чехи, йсте свате ліді!» («Чехи, ви – святі люди!») Приємно, що, як засвідчили виявлені дослідником спогади вдячних волянян, незабутні слова збереглися у краї до наших днів – зараз же внаслідок теперішнього сприяння Чеської держави воюючій Україні, маючи підстави для поновного життя й на майбутнє теж.

Ключові слова: Волинь, Друга світова війна, окупація, чехи, українці.

ORAL HISTORICAL EVIDENCE ON THE INTERNATIONAL RELATIONS OF THE INDIGENOUS POPULATION OF VOLYNIA WITH THE CZECH SETTLERS DURING THE SECOND WORLD WAR

Abstract. The aim is to analyze the coexistence of Ukrainians in Volhynia with Czechs, settlers in Tsarist Russia after 1861, during the Second World War, using the example of relations in the village of Vovokovia in Rivne Oblast (post-war Demydivsky District), Komarivka Khutor (Kremenetsky District, Ternopil Region, South Volyn) and a number of others villages, in particular Kupycheva (Turiy district of Volyn region). **The methodological basis of the research is the use of general scientific and special-historical methods, in particular problem-chronological, synchronous, comparative-historical. Scientific novelty. The study of the events of the public life of the village during the trials of the Second World War revealed mutual respect and mutual understanding in**

mutual relations between Czechs and Ukrainians. Conclusions. The possibilities of the oral history method used in the analysis, thanks to their expressiveness, gave an opportunity to reveal the unchanging benevolence of the Czech settlers towards the native inhabitants of the region, which was particularly evident in the attitude towards the defining factor of the social life of the region at that time – the aspiration of the Ukrainian people to national independence. To the credit of the Czech neighbors, they were unanimous about the naturalness of his aspiration. In turn, after the tragic loss of their historical homeland, the Czechs expressed gratitude to the Volhynians for the principled Ukrainian point of view of condemnation. Mutual actions against common occupiers became regular. We will especially emphasize the Czech sincerity in the much-desired, powerful help not only to the Ukrainian rebels, but also to the ordinary peasant neighbors who suffered from the terror of the occupiers. Therefore, it was then that it became natural to be born among the Volhynians when addressing their neighbors with words worthy of well-deserved respect: ‘Czechs, here are the matchmakers!’ (‘Czechs, you are holy people!’) It is pleasant that, as the researcher revealed the memories of grateful Volhynians, unforgettable words have been preserved in the region to this day - now, as a result of the current assistance of the Czech state to the warring Ukraine, having grounds for renewed life and for the future as well.

Key words: Volyn, World War II, occupation, Czechs, Ukrainians.

Постановка проблеми. У довоєнній Польщі корінну більшість населення Волині з 30 тис. чеських поселенців часу царської Росії єднав у громадському житті аналогічний статус інкорпорованих, увиразнений зокрема загостренням проблеми Тешіна. Ця ситуація вповні поновилася і в час гітлерівської окупації, коли обидві общини виявилися в однакових умовах не лише під дошкульним податковим пресом, але й знову – при тодішній аналогічній втраті обома народами навіть ілюзорних національних прав. Окупаційне «виживання» не могло не вести теж до взаємної підтримки у справі опору.

Оскільки в 1947 р. в умовах радянзації, що грозила усупільненням небідних господарств чеських колоністів, сталося їх негайне масове повернення з Волині на історичну батьківщину, історіографічні дослідження співжиття обох національностей під час війни спорадично відбувалися лише в тодішній Чехословаччині (Hofman, 2004). В Україні ж, яка стала позбуватися провінційності, у тому числі й в історіографічних дослідженнях, лише з набуттям державної Незалежності, зацікавлення українських дослідників пам'яттю старожилів Волині про співжиття з чеськими сусідами, приязні стосунки з якими не переривалися, відбулося пізніше. У Львівському національному університеті ім. Івана Франка за участю відомого європейського вченого Алессандро Портелли стала працювати його навчальна робітня. Науковці українського походження з університету штату Онтаріо (Канада), часті гості львівських колег, зокрема, директора Інституту українознавства НАНУ академіка Я. Ісаєвича, – взяли за реалізацію усноісторичного проекту «Волинь». Він же до збору свідчень залучив автора цих рядків, який із питальником отримав завдання здійснити аудіозапис двох десятків розповідей, тривалістю кожної у півтори години.

При ознайомленні з ситуацією «в полі» та завершенням проекту «Волинь» прийшло самостійне рішення: різноманітність свідчень така, що не можна проминати жодного населеного пункту. Їх же на Волині за переліком 1936 р. виявлено 2322. За відсутності жодної допомоги потратити на збір довелося два десятки років. Ще більше треба – на публікацію розповідей 7,5 тис. свідків, із яких понад півтори тисячі записано на диктофон.

При обмеженому обсязі статті читачеві пропонується виклад частини стисло за подачею, типового за змістом спогаду тогочасного мешканця наполовину чеського, наполовину українського села Вовковиї (Volkov) Демидівського району Рівненщини Р. Т. Солоневського, 1930 року народження: «Я, Ростислав Тимофійович Солоневський, народився 15 квітня 1930 року в селі Вовковиї тодішнього Дубенського повіту Волинського воєводства. Село наше, розташоване біля містечка Демидівка, було дуже велике. Половину його населення, – жили компактно в середині села, – становили чехи. Вони поселилися у нас після скасування

в Російській імперії панщини в 1861 р. Були від українців більш заможними. У Чехії в горах, де вони раніше жили, земля була дуже дорогою, а у нас після скасування панщини пан хотів продати весь маєток разом. З наших (селян-українців – примітка автора) ніхто не міг його купити! Пан дав оголошення в Чехії, звідти приїхали покупці, які за проданий там гектар купували тут 4 гектари чорнозему. Саме таким чином у селі стало 2 господарі, які мали по 100 гектарів землі. І що дивним здається: чех Громада, маючи двох синів, справлявся з таким господарством сам, зовсім не мав наймитів. А старий холостяк Мрачек, що теж володів 100 гектарами, тримав тільки одного наймита та ще брав людей на сезонні роботи. А все тому, що культура виробництва у чехів була вищою, ніж в українців. Вони відразу розумно зробили те, що забувалися капітально. Їхні будинки до сьогоднішнього дня стоять.

Чехи, як і ми, були православні, тільки кілька сімей – католики. Ходили вони з нами до одної церкви. Чехи впливали на наше культурне життя. У них була своя молодіжна, спортивна організація – «Соколи». Молодь робила фізкультурні вправи, мала для цього гімнастичне обладнання, турнік, бруси. Чехи організували в селі добровільну протипожежну команду. Вона мала одну строю. Очолював її чех Кроутіл. Всіх чітко, стрієм приводив до церкви – 30 чи й більше чоловік.

Було так. Прихожани всі з такої okazji розступаються. Пожежники заходять. Кроутіл дає команду: «Чепіце свлекноут!» Гарно! Душа радується. Чехи мали і свою культурно-освітню організацію. Вистави влаштовували. Ми ходили до них. У нас був обмін.

Чехи поставили в центрі села дубового стовбура з розногою, в ній повісили дзвона. Був серед них бідний чех, кривий на ногу, то вони платили йому за те, що о 7-ій годині ранку і о 1-ій годині дня дзвонив у дзвін. Усім це було дуже вигідно. Як пожежа, дзвін б'є на сполох – люди ж у жнива всі на полі, жнуть, не дивляться. І годинника хто тоді мав. А так чех у дзвін ударив, кажуть наші: «О! Чех дзвонить. Порядок». Все це значило.

Приємно згадати, що наша українська молодь теж влаштовувала свої забави культурно. Хлопці наймали приватну залу, домовлялися про музику. Хлопець купував дівчині квиток, запрошував її на забаву. Заходили. Дівчина була впевнена, що там не буде одна, має з ким танцювати. Якби тоді дівчина прийшла на танці сама – бідній замужу не бачити. Так у нас, і українців, і чехів, було загальноприйнято.

Аж за німців (у 1941 р. – примітка автора) школа тепер стала українська (за часу Польщі була тільки з польською мовою навчання – автор), хоча жодної дотації від держави не мала. Платили вчителям самі селяни. Тепер за німців і чехи організували свою національну школу. Платили самі своїм учителям окремо. Варто відзначити, що чехи відразу вирішили доказати німцям свою лояльність щодо них. Тоді на кілька сіл були поставлені ляндрівти, німецькі коменданти. У Вовковиях цей німець вибрав собі помешкання серед чехів, із них організував охорону, яка вночі стерегла село.

За зданий податок німці спочатку навіть щось платили, але в 1942 році вже треба було їм здавати чи не все вирощене в господарстві зерно. А що німці сиділи переважно по містах, районцях, де мали гарнізони, то наші чехи аби підкреслити, що не мають ніякого відношення до спротиву німцям, намагалися податок везти їм самі. Наші ж українські хлопці виставляли на дорозі пікети і заявляли їм: «Вертайтеся назад! Будьте, як усі».

Оскільки чехи були багатими, в них завжди був достаток більший, ніж в українців. Наші хлопці-повстанці в умовах розрухи були змушені звертатися за допомогою не тільки до українців, але й до них, сусідів, знайомих. Просили харчів. І ті, треба сказати, ділилися, хто скільки міг.

Серед чехів були такі, кому це подобалося, а кому й ні. Тим більше, що після війни (Першої світової – примітка автора) їхній статус став вищим: за них могла упом'янутися Чеська держава.

У непевний час (йдеться про роки після Другої світової – примітка автора) роблять так. Звертаються до районного відділу НКВД з проханням: «Дайте нам охорону. Адже ж ми такі до вас добрі». Так, до речі, було й при німцях. Енкаведисти кажуть: «Даємо вам зброю. Але ви

охороняйте себе самі». І одного дня начальник районного відділу НКВД в супроводі підрозділу солдатів привіз чехам у село зброю, роздали її. Що ж робиться вночі? В селі чути рух, на чеській половині собаки гавкають, постріли, гранати вибухають. То три сотні бандерівців, дізнавшись, що енкаведисти привезли чехам зброю, прийшли по неї. Хлопці з УПА дають чехам команду: «Кулемети, набої – сюди, а гвинтівки – щоб завтра відвезли назад». Рука чеха на українця не піднялася. На другий день чехи відвезли гвинтівки як непотріб. Після цього й далі стосунки між українцями й чехами в нашому селі залишалися доброзичливими.

А протистояння було жорстоким. Розкажу коротко. У селі з'явилися червоні партизани. Їх прислали ніби на відпочинок (під час Другої світової, коли фронт змістився на Захід – примітка автора), насправді мали займатися вишукуванням, виловлюванням вояків УПА. Ходили з дротами-щупами, шукали зроблених для УПА запасів. Знаходили їх. Тут же одночасно розпочалися арешти, допити тих, хто був зв'язаний з УПА. У нас у Вовковиях трапився такий випадок. У сім'ї Максимчуків було двоє хлопців-орлів: Іван і Олексій – патріоти. Обидва в УПА. Червоні партизани на відпочинку викликали їхню матір, допитували нестерпно. Попросилася в туалет. Вартовий вів її стежкою, над якою був колодязь. Із розпачу від знущань кинулася в нього. А сини її обидва загинули. Їх оточили – покінчили з собою. Такою була народна війна. Мені доводилося бувати серед родичів у повстанському середовищі, пам'ятаю, в ньому повторювалися слова: «Навіть ненароком чеха зачепити не вільно! То – святі люди для нас». Природним було: як чехи в 47-му році виїжджали на батьківщину, наші люди готові були допомогти їм – кіньми завезти майно на станцію. Одні на одних не мали образи. Тепер чехи приїжджають у село в гостину, добрим словом згадують колишнє співжиття. Правда, дуже прикро, що в Чехії знайшовся Гофман, який випустив книжку про перебування чехів у нашому краї, стосунки з українцями. Він пише, що бандерівці й місцеве населення робили все, аби вижити з Волині чехів та інші національності. Я, як свідок, ніколи цього не чув, не бачив. На мою думку, таке писання – на замовлення радянського НКВД...» (Vaculik, 1972).

Сталася в автора ще одна зустріч. Була з тогочасною уродженкою хутора Дубова при селі Комарівка іншого південноволинського району – Кременецького (27.11.1934 р.) «Я, Благовірна (Шнайдер) Євгенія Борисівна, народжена на хуторі Дубова біля села Комарівка, у війну жила на хуторі. Жили українці – 5 сімей. І наша: батько – чех, а мама – українка. У дідусь-чеха були ще син Олександр і дочка Віра. Дідусь мешкав у містечку Почаєві. Мав там трактира-ресторана і готель, а також землю. Поділив її наполовину між моїм татом і дядьком Олександром. По 25 гектарів кожному. Дядько Олександр жив у Почаєві – земля його була в недалекому селі Новий Тараж. Ми жили на хуторі Дубова. Тітка Віра мешкала при батьках у Почаєві. Чоловік був поляк. У 39-му році виїхав до Варшави. ...Мала тітка двох дочок. Звалися Галина і Людмила, яка вийшла заміж за українця Аполінарія. Прізвище його – Кицюк. Він ще тоді, за Польщі був зв'язаний із ОУН. Його дуже тоді за Польщі переслідували. А як прийшла радянська влада, за ним ще більше стали слідкувати.

Опитувач: Підпільникам-оунівцям тоді стало ще гірше.

Благовірна: Його попередили, що мають арештувати. У нас на хуторі переховувався. Утік із Почаєва. ...Далі йому стало зовсім небезпечно – втік із дружиною до Польщі: обоє і на руках – маленька донька. Пішки йшли, несли дитину. Вночі – до кордону з Німеччиною, перейшли на Холмщину. У нас відтоді стала переховуватися єврейка Сара. Назвали ми її в нашій сім'ї по-українськи Лукерія. Сказали: українка, родичка наша. Була схожа на єврейку, але якось на це люди ніби не звертали уваги. Переховувалася – від 42-го, весь 43-й рік, аж до початку 44-го. Як член сім'ї. Звали ж ми її родичкою.

Опитувач: В 43-му році стали формуватися перші підрозділи УПА...

Благовірна: І до нас через Аполінарія як оунівця стали приходити його знайомі, батькові теж. Приходили поїсти, погрітися. Ми жили на хуторі. Недалеко був ліс. Було дуже зручно підходити. Наша хата була скраю хутора.

Опитувач: З'являються, застають єврейку. Питають – що за одна?

Благовірна: Кажемо: родичка. Разом обідаємо.

Опитувач: Хоча й не знали одні одних, але сиділи поряд – українці, дочка чеха, єврейка – за одним столом?

Благовірна: Як одна сім'я!

Опитувач: І всім вистачало в чеській хаті і місця, і їжі, і миру-спокою за одним столом?

Благовірна: Всім вистачало. Всім було добре у дружбі.

Опитувач: І не раз повстанці до вас приходили?

Благовірна: А ще від того часу, як Аполінарій у нас переховувався. Відтоді була стежка до нас. Її знали.

Опитувач: Криївки у вас в обійсті могло й не бути – задля остороги.

Благовірна: Була на горищі. Тимчасова. Коли придуть до хати – щоб погрітися, поїсти. Про всяк випадок.

Опитувач: Одні прийшли – пішли. Приходять інші. Багато приходило?

Благовірна: Весь час. Ішли і йшли. Одні другим переказували.

Опитувач: Що тут – надійне місце. Чеська сім'я. А до чехів, може, не так пильно приглядаються, як переховують повстанців.

Благовірна: І єврейка готувала їсти. Були, як одна сім'я. Готувала для цілої сім'ї – і для повстанців теж.

Опитувач: Так тривало до весни 44-го року. Прийшла радянська армія. Негайно оголошено мобілізацію. Якими були дії батька і брата Олександра?

Благовірна: Пішли на війну.

Опитувач: Тоді вся чеська молодь на Волині, – не лише хлопці, але й дівчата, – добровільно і негайно вступили у Чехословацький корпус генерала Свободи – визволяти рідні Чехи, Чеську землю. Ваш батько і дядько з ними разом пішли на фронт на визволення Чех?

Благовірна: Пішли і обидва загинули.

Опитувач: Ви з мамою і братом залишалися на хуторі? Ваша доля якою була? Батько мав 25 гектарів землі. Був дуже гарним кандидатом на вивезення до Сибіру ще в 1940 році.

Благовірна: Тоді не встигли.

Опитувач: А тепер, у 44-му, коли батько пішов на фронт, відважилися?

Благовірна: Так. Нас таки забрали на Сибір.

Опитувач: Приводом, аби забрати сім'ю фронтовика на Сибір, що саме видумали?

Благовірна: Знайшли у нас повстанців. Енкаведисти слідкували за ними, як ті йшли. А вони ж, минувши інші хати, прийшли саме до нас.

Опитувач: Йшли повстанці до вас чого?

Благовірна: Поїсти, погрітися. Як завжди. Усі так приходили. Енкаведисти – слідом за ними. Оточили їх у нас і всіх розстріляли. А нас, – у чому ми були і вибігли, – на фуру. Повезли до Кременця.

Опитувач: Убитих повстанців – до Почаєва, на площу. Поставили трупи, підперши, – щоб рідні пізнавали. І їх можна було при цьому виявити?

Благовірна: Так було. Нам потім розказали. «Посадили», підперши, убитих, щоб люди приходили дивитися. Як їх було звати – не знаю. Багато їх до нас приходило. Нас же того дня повезли в Кременець. В чому були, – в літньому платті, в тапочках. Нічого не дозволили взяти. Навіть кусочка хліба. У Кременці відкрили набиту людьми камеру, ввіпхнули мене. Жінки, що там були. зчинили крик: «Боже! Вже дітей беруть!».

Опитувач: З Вами й маму?

Благовірна: Маму – в іншу камеру. Мені було десять років. А ще ростом маленька, худенька. Люди в камері, як побачили, стали кричати: «Ой! Що буде!..».

Опитувач: Із братом що сталося?

Благовірна: Брат, як стали енкаведисти стріляти, злякався і втік до бабці. Там сховався.

Опитувач: Вас із Кременця повезли на заслання з матір'ю? Куди саме?

Благовірна: Мене – у Мордовську АССР, маму – в Мурманськ.

Опитувач: Окремо навіть?

Благовірна: Окремо.

Опитувач: Аби дошкулити ще більше – дитину окремо від матері. Довго вас тримали?

Благовірна: Мене – три роки, маму – сім.

Опитувач: Приїхавши додому, що застали?

Благовірна: Все знищене. Навіть із криниці повитягали круги.

Опитувач: В колгоспі пригодилося чеське майно. Просім поведет, з дедечкем а бабічкоу цо се стало?

Благовірна: Вони обоє не витримали – повмирили, не діждавшись нас.

Опитувач: А сім'я дядька Олександра?

Благовірна: До Чехії ніхто не виїжджав. Усі ми, дедечкові нащадки, залишилися на українській землі.

Опитувач: Декуї» (Особистий архів автора).

Увазі читача із великого переліку однотипних розповідей – ряд коротких свідчень старожилів-волинян про стосунки з чеськими сусідами. Записувалися вони при неодмінному співставленні з даними найоб'ємнішої на цю тему книги польських авторів (Siemaszko, 2000), у передмові до якої є слова «Правда тут і тільки тут». Відзначимо: не раз посилання в книзі чиняться на осіб, котрі в селі не були. Коментує ж їх українець – неодмінно тогочасний корінний його житель.

Спогад Ліщука Івана Васильовича (07.07.1927 р.), село Верба тоді Дубнівського району.

Опитувач: Поляки пишуть, що у війну чи після її закінчення, – точно їм не відомо, – у Вербі була закатована упівцями чешка Анна Парпельова. Чи Парпелі жили у Вербі?

Ліщук: Жили.

Опитувач: Чи була у них Анна Парпельова?

Ліщук: Дочка була. Віра.

Опитувач: Поляки пишуть – Анна. То, таки, Віра?

Ліщук: Віра!

Опитувач: І що з нею сталося в той час?

Ліщук: З нею дружив Олексій Космачук, переговорщик (так тогочасні волиняни звать перекладачів – примітка автора) німців. Утік в УПА. Німці хотіли їх зловити. Він утік, а вона попалася. Її завезли в Рівне, розстріляли. Не повстанці! А німці! У нас у Вербі є пам'ятник повстанцям. І там є фамілія Парпель Віри» (Особистий архів автора).

Спогад Войтюка Василя Яковича, дата народження 24.06.1931 р. Дубнівський район. «Я, Войтюк Василь Якович, мешканець села Костянець. Народився тут і в війну жив тут».

Опитувач: Поляки пишуть, що на суміжній Боцянівці в 44-му році було вбивство чеха Кудрну. Чи могло таке трапитися?

Войтюк: Це неправда. Чех Кудрна виїхав у Чехію в 46-му році.

Опитувач: Жила на Боцянівці одна сім'я Кудрн?

Войтюк: Було їх дві сім'ї.

Опитувач: І всі обидві сім'ї.

Войтюк: Виїхали до Чехії.

Опитувач: Отже, вбивства чеха на Боцянівці не було?

Войтюк: Не було. Чехів ніхто не зачіпав.

Спогад Важенілек (Паламарчук) Лікори Андріївни, д. н. 13. 05. 1925 р. Здолбунівського район, «Я, Важенілек (Паламарчук) Лікора Андріївна, народилася тут, у Глинську, і живу до сьогоднішнього дня. І в війну тут жила».

Опитувач: Глинськ тоді був чеським селом? Багато чехів жило? Сусіди Ваші були чехи?

Важенілек: Так.

Опитувач: Поляки пишуть, що у Глинську в 1943-45 роках було вбито 20 чехів. Чи то правда?

Важенілек: Неправда. Не були забиті чехи. Виїхали майже всі.

Опитувач: Поляки називають прізвиська цих ніби то вбитих чехів у Глинську. Чи у війну, чи після неї, – інформаторові у поляків невідомо, – були вбиті, як пише, в Глинську такі чехи. Сім'я Гончиків. Шість осіб. Чи жили такі? (Особистий архів автора).

Важенілек: Жили. Але – виїхали в 47-му році до Чехії?

Важенілек: Так.

Опитувач: Еміль і Владімір Карро. Чи жили такі чехи в Глинську?

Важенілек: Кари жили, але теж виїхали.

Опитувач: Хтось із них був убитий?

Важенілек: Ніхто.

Опитувач: Йозеф Кетнер, ніби, як пишуть, був убитий.

Важенілек: Кетнер Йозеф був мій сусід. Він теж поїхав у Чехію.

Опитувач: Ондржіх Кубішта ніби був убитий.

Важенілек: Теж виїхав.

Опитувач: Еміл Мусліл.

Важенілек: Невідомі його забрали.

Опитувач: Чи жили такі чехи – Півоварчуки?

Важенілек: Не було таких.

Опитувач: А Еміль Прохазка?

Важенілек: Поїхав у Чехію.

Опитувач: Ви добре пам'ятете – був такий Еміль Прохазка?

Важенілек: До школи разом ходили.

Опитувач: І він не забитий?

Важенілек: Ні. Поїхав» (Особистий архів автора).

Спогад Сивого Ярослава Андрійовича, д. н. 10.04.1933 р. Луцький район. «Я, Ярослав Андрійович Сивий, народився в селі Боратин. Тут проживаю до сьогоднішнього дня. Чеська колонія з українцями жила весь час мирно. Наші люди ходили на роботу до чехів. Я ходив із чеськими дітьми разом у школу. Ніякої сварки ніколи між українцями й чехами не було. Жили ми дружньо. Про те, що українці могли когось із чехів забити, – мови не могло бути! А якби таке трапилося, село знало б. Мої батьки знали б, мені сказали» (Трагедія, 2009).

Спогад Присяжнюк (Терпелюк) Ольги Іванівни, 02.07.1927 р. Луцький район. Село Полонка. «Я, Ольга Іванівна Присяжнюк. ...У нас сусідами були чехи. Як ми повернулися на пожарище, нам допомагали харчами. До Луцька українці ходити боялися. То, як хто важко захворів, ми зверталися до чехів, щоб допомогли. Було: чех віз до Луцька українця, німці там його лікували (Особистий архів автора).

Спогад Стадницького Олександра Миколайовича (20.01.1928 р.) Луцький район. «Я, Олександр Миколайович Стадницький, народився і жив при селі Струмівка на хуторі Діброва з дня народження». Жителями Струмівки були переважно чехи. Мешкало також 4 сім'ї українців, німців сімей 7, поляків – 4 сім'ї. Ми, діти, разом ходили до школи. Діти чехів, німців, поляків, українців. Усі між собою жили нормально. Поляки літом 43-го року вибралися до міста Луцька. Приїжджали на жнива сюди, збирали врожай. Приїжджали зі зброєю. Боялися, що їх хтось зачепить. В село сюди не верталися. Виїхали до Польщі. З чехами були такі події. В селі (повоєнний час – примітка автора) стояв гарнізон «краснопогонників». Вони ходили

«промишляли» по багатих хазяях. До чеха Житнього прийшли вночі, стали лізти в хату. Він обухом сокири «дав» по лобі одному. Його свої за ноги витягли. Назад із вікна, але шапка залишилася в хаті чеха. На другий день він узяв ту шапку, пішов до районного начальника в Теремно, показав: «Є доказ, що до мене приходили грабувати». А вже до того чеські хати були пограбовані, але все це звертали у владі на когось другого. Тоді чехи потребували зброї, і декількох чехів було озброєно, щоб могли захищатися від червоних злодіїв, які ходили по ночах і грабували. З чехів у селі ніхто не був забитий.

Опитувач: Чи правда, що в 1943 році в була закатована упівцями в Струмівці триособова чеська сім'я, що мала прізвище Дітріх?

Стадницький: Такої сім'ї Дітріх у Струмівці не було. Отже, вони не могли бути тут закатованими.

Опитувач: Чи правда, що чех Казімір Мілевський тоді був забитий?

Стадницький: Мілевського теж тоді в Струмівці не було. Такого прізвища не було.

Опитувач: Чи під час війни або після її закінчення був закатований у селі знову ж таки українцями чех інженер Владімір Янса?

Стадницький: Владімір Янса жив на хуторі Діброва. Він був забитий «червонопогонниками». Забитий був спеціально тому, що не підкорявся їм. Вони до нього приходили. Хотіли пограбувати, спалили йому клуню. Він від них відстрілювався. У відповідь вони його вбили, засівши в теці у живоплоті. Це бачили сусіди. Він сам, поранений, ще прийшов додому, сказав жінці, що у нього з живоплота в її матері вистрілили йому в живіт. Пораненого, повезли в лікарню, але по дорозі помер.

Володимир Янса мав вищу агрономічну освіту. Здобув її в Чехії у 20-их роках. Перебрався з Чехії в Польщу до матері на господарство. Тут на Діброві хазяйнував. У 1939 році, коли прийшли «совети», його вони призначили начальником районного земельного відділу. Був ним. Як прийшли німці, працював у своєму господарстві. У 44-му році, як знову настали «совети», він ще раз був начальником районного земельного відділу. Мав зброю – йому видали, щоб захищався від тих, які ходили по селах і грабували. Ці «краснопогонники», за те, що відбивався від них, спалили йому клуню. Трасуючою кулею з лісу вистрілили – клуня згоріла. Через деякий час засіли в живоплоті і забили його. А чехи всі виїхали в 47-му році в Чехословаччину. *Опитувач:* Чи правда, що чехів повстанці під час війни вбивали – і в Луцьку, і в околиці?

Стадницький: Скажу правду. Упівці ставилися до чехів дуже толерантно. Те, що пишуть, ніби вони забили в Діброві Владіміра Янсу, інших чехів, – такого не було. Не могло бути, бо була жорстка вказівка повстанцям: чехів не зачіпати. Чехи, відомо, відносилися до українців дуже приязно, добре, то й українці до чехів – так само. Як чехи в 47-му році виїжджали в Чехословаччину, то обнімалися з українцями, плакали. Потім їздили одні до других. Їздять і зараз. І тепер приїжджають чехи в гості на Струмівку (Трагедія, 2009).

Спогад Вайнера Івана Миколайовича, д. н. 28 серпня 1930 року. Село Малин, Млинівський район. «Я – Вайнер Іван Миколайович... Після того погрому не раз, як зберуться старіші люди, – а ми, підрутки, там були, – міркують: «Хто спалив Малин і за що?» Сам пам'ятаю: як ішли ті ніби німці на Малин і нас забирали, то говорили ж по-українськи. Люди кажуть: «То не могли бути німці. І українці не могли своїх палити! То – поляки з Константинівки. Жили між українцями, ходили в українську школу, з українцями вчилися...». Все те майно, що вони тоді в селі забрали, – бандюги, – возили фірами в Уїздці. Там стояли автомашини. На них вони все перегружали. Все там було – свині, подушки, перини, все майно, яке награбували. Повезли все це у свій табір в Олику, де зібралися поляки. Ще говорять, ніби то, бандерівці помагали німцям бити чехів!.. То – неправда, бо бандерівці з чехами дуже приязно жили. Одні других добре розуміли. У той день бандерівці йшли на захист чехів і українців. Але трохи запізнилися, бо

вже село почали палдити. Людей уже загнали, попалили. Вони навіть не дійшли до села. Їх із кулеметів німці чи поляки перебили тут у Малині біля млина» (Особистий архів автора).

Спогад Андріюк (Калинюк) Лариси Федорівни (07.12.1932 р.), Млинівський район. «Я, Калинюк Лариса Федорівна, жила на Казьонщині. Коли дядька коло хати забили, ми втекли до чехів на Ледохівку, до знайомої чешки. Там жили і чули, як говорили чехи, – що там робиться на Панській Долині, в тих хатах. Там пилками українцям руки одрізували, ноги. Катівня була. Дідове господарство там спалили. Тоді мама захворіла. Знайома чешка Зеднічка з Ледохівки повезла її в Малин до чеха-лікаря,. Якраз вони попали в облогу, – німці тоді обкружили Малин і палили, – то живими спалені в Малині. Чешка і мої обоє батьків. Чешку звати Зеднік Зузана, батька Калинюк Федір, маму – Калинюк Єлизавета» (Особистий архів автора).

Спогад Колесової (Музичук) Олександри Семенівни (25.05.1922 р.) Рівненський район.

Опитувач: У війну Ви тут жили, у Плоскій?

Колесова: Так.

Опитувач: Хто з чехів тоді мешкав тут у Плоскій? За Польщі, за німців. Скільки саме чехів було?

Колесова: Дві сім'ї. Якубця. І Шимша – другий. Ванек – то був зять Якубця.

Опитувач: Поляки пишуть, що в кінці війни українці вбили чотирьох чехів – Юлію Дучинську, Яна Фарманека, Йозефа Кжечіля і Адольфа Меншіка. Такі чехи в селі жили?

Колесова: У нас у селі таких чехів не було. Ніхто їх не вбивав. Не було такого.

Опитувач: Конкретніше. Про Юлію Дучинську поляки пишуть, що повстанці хотіли зробити її своєю секретаркою, але вона відмовилася. Вони прив'язали її до хвоста коня і тягли селом. Тягли її селом?

Колесова: Хтось би в селі таке бачив! Люди балакали б про це.

Опитувач: Але ніхто – нічого?

Колесова: Ніхто нічого не казав.

Опитувач: Про те, що чешка була тут замучена упівцями.

Колесова: Не було такого!

Опитувач: То як скажете? – правда написана чи неправда?

Колесова: Ні. Неправда» (Особистий архів автора).

1943 р. Село Купичів Чеський Ковельського району, якому, за твердженням польських істориків, грозила напад гітлерівців. Однак же, що сталося насправді? 17 липня гітлерівська армада, «внаслідок доносу українців» вирушивши на винищення Купичева Чеського, випадково, хоч і мала розвідувальний літак, ніби помилившись у назві, напала на сусідній український Туличів. Командирами в ній були гітлерівці, основною ж виконавчою силою – шуцмани-поляки. Слабосилий підрозділ упівців було відігнано. Охоплене вогнем село стало суцільним пожарищем, старших за віком та жінок із дітьми зігнали на цвинтар. Упійманих чоловіків тут же розстріляли. Далі настала черга інших. Того дня в селі вбито не менше 90 осіб, трупи 36 осіб кинуті до однієї ями. Зовсім же поряд у чеському селі, яке обминула зла доля, мав перебувати чеський юнак Йосеф Томан-Томанек. Десь тієї пори лягли у нього на папір слова, які відбили позицію волинських чехів щодо українців, ставлення до землі, що стала їм другою Вітчизною. У ті дні ці вірші мусив ховати, але не знищував, бо вірив:

*Буде це вже скоро,
мусить наступити:
синьо-жовтий прапор
буде майорити.
Нарід український
жить в ярмі не хоче,*

*синьо-жовтий прапор
таки затріпоче.
Україна-Батьківщина
вам Богом надана,
виборе свою свободу
без заброди-пана.
Захистіть накази предків
і право народу!
Дзвоніть, дзвони! Стає близько
Жадана свобода.*

Лише в оунівських виданнях того часу знаходимо слова, з якими так перегукуються ці, написані по-чеськи, зокрема, у вірші «Народе український!»:

*Зборюй статечно
Впертість зятяту,
взірцем Шевченко
повинен стати!
Народе мужній,
Любий та милий,
Геть вражі ярма!
Скинь вражу силу!
Вистій надійно
в святім двобої!
Кривди і рани
свобода загоїть...*

Пророче лягало на папір:
«...Прийде день, коли Вкраїна
Прийде день, коли Вкраїна
зірве рештки ланцюгів,
Важкі пута геть знесе,
 кине лютим рабовладцям
а тоді вас, «зацне панство»,
різку відповідь та гнів.
Хай ще й трясця розтрясе!»

Під кожним із віршів, уривки яких наводимо, незмінний підпис «Kupičov na Volyňe». Додамо, що з приходом на Волинь червоної армії автор відразу ж вступив до чеської армії генерала Свободи, щоб там відстоювати свої переконання антифашиста, у тому числі й право як чеського, так і українського народу на незалежність. Вірші, що за них міг би отримати «дуже круглий строк» не лише в тодішній радянській Україні, його мати, переселяючись до Чехословаччини в 1947 р., теж не знищила, а скрито перевезла з собою. Далі за пазухою автора вони знову підпільно помандрували за кордон, де були на Заході надруковані рідною та в перекладі українською. Цитуємо їх у ще одному перекладі, здійсненому уродженцем української Берестійщини Євгеном Назарчуком і виданому в Луцьку (Трагедія, 2009).

Що ж до українського населення Купичева, то для нього настали чорні дні. Аківські підрозділи з Засмик узялися чинити, як згодом буде кваліфіковано, «етнічну зачистку території» саме від українських автохтонів, котрих, імовірно, у принципі не могло бути на терені, де в найближчому часі передбачалося за планом «Бужа» проголошення відновлення незалежної Польщі саме на Волині. Світ, напевне, мав бути поставлений перед фактом, що на цьому

лісовому острівці розміром у п'яту–сьому частину району серед навколишнього українського етнічного моря англійські парашутисти мали на власні очі переконалися, що єдиними тутешніми жителями є поляки. Адже українські аборигени тієї пори вже були залишками недовинщеної звірини в болотах. Тож саме польські посланці мали б тут мати «повне право» на відновлення своєї держави не у Варшаві, а саме тут – на Волині, без якої німа Polski.

При появі аківців у Купичеві українські жителі кинулися врозтіч. Хто встиг податися у дальні південні села, вцілів. Хто не встиг, не зміг, загинув. Були це переважно літні люди. Їх перелік, викладений у довідці сільської ради з 1944 р., співставлено з пам'яттю тогочасних свідків. Зауважимо, що хоч список складено в час, коли радянська влада на угоду добросусідству з «народною Польщею» намагалася скривати факти вбивства західноукраїнців поляками з пляцувок та шуцманами, голова сільради відверто назвав речі своїми іменами. За його довідкою 1944 р., тобто у скорому часі після подій, твердиться: протягом 1943 р. «розстріляні польськими націоналістами...». Подається перелік із 35 повних даних із датами народження (Трагедія, 2009). Сільська рада згодом доповнила перелік 1944 р. наступними 24 спаленими жертвами.

На початку 1944 р. молоді поляки опинилися в «27-й волинській» дивізії Армії Крайової, розбитій гітлерівцями. Вцілілі дісталися на батьківщину. Чехи до цієї дивізії не вступали. З приходом радянських військ добровільно й масово вступили до чеської армії генерала Свободи, в село більше не поверталися. У 1947 р. їхні батьки виїхали на історичну батьківщину. Часто бувають у волинському селі в гостині. Їх зустрічають словами, заповіданими упівським середовищем років Другої світової війни, актуальність яких стверджують події теперішнього часу, теперішня братня доброзичливість: «Чехи, ви для нас – swate lidi. Були і – є!...». Десятки й десятки свідчень волинян, а також волинських чехів, почутих усним істориком при диктофоні, вміщено в серії випуску, яка вже склала понад десяток томів і ще поповнюється (Особистий архів автора).

Збір усноісторичних свідчень про долю волинських чехів на землі, яка в оточенні доброзичливих сусідів була їм упродовж трагічних літ Другої світової війни батьківською, триває. Для його поповнення «Об'єднання усних істориків «Волинь-43». Аутентика» (місто Луцьк) раде запросити не лише тодішніх свідків-волинян, але й чехів, які бережуть у пам'яті землю свого дитинства. Зв'язок – через Чеське товариство «Матіца» в Луцьку.

Бібліографія

Особистий архів автора.

Трагедія українсько-польського протистояння на Волині 1938–1944 років. Луцький район і м. Луцьк. Луцьк, 2009.

Hofman, I., Václav, Š., Vaculík, J. (2004). Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. II díl. Praha.

Jaroslav, V. (1972) Dejiny volynských Cechu, I. Leta 1868–1944. Praha.

Siemaszko W., Siemaszko, E. (2000). Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. T. 1. Warszawa.

References

Osobystyi arkhiv avtora.

Trahediia ukrainsko-polskoho protystoiannia na Volyni 1938–1944 rokiv. Lutskyi raion i m. Lutsk. Lutsk, 2009.

Hofman, I., Václav, Š., Vaculík, J. (2004). Volyňští Češi v prvním a druhém odboji. II díl. Praha.

Jaroslav, V. (1972) Dejiny volynských Cechu, I. Leta 1868–1944. Praha.

Siemaszko W., Siemaszko, E. (2000). Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia. 1939–1945. T. 1. Warszawa.

НОТАТКИ

ПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Наукові записки Тернопільського національного
педагогічного університету імені Володимира Гнатюка
Серія: Історія

Комп'ютерне оформлення:
Наталія Кузнєцова

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.

Підписано до друку 29.11.2023. Формат 60×84/8. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 9,3. Обл.-вид. арк. 6,93.
Наклад 300 прим. Замовлення № 1023/661.